Dergâh Yayınları : 53
Çağdaş İslâm düşüncesi : 4

İnsan ve insanüstü'nün yayın hakları Dergâh Yayınları'na aittir.

Süleyman Ateş

Türkiye Diyanet Vakfı
Kütüphanesi
İslâm Ansiklopedisi

İNSAN VE İNSANÜSTÜ

Ruh/Melek/Cin/İnsan

çağdaş islam düşüncesi
DERGÂH YAYINLARI
P.K. 1240 — İSTANBUL

BİRİNCİ BASKI : EKİM 1979
İKİNCİ BASKI : MAYIS 1985

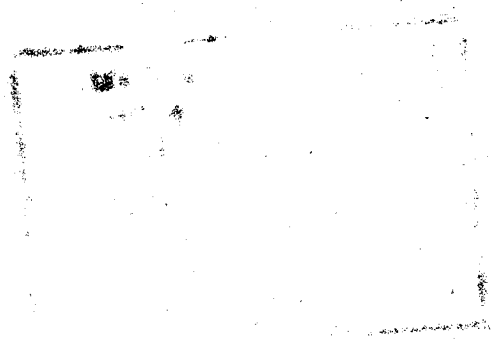

İnsan ve insanüstü, Emek Matbaacılık tesislerinde dizilip basılmış Yılmaz Mücellithânesinde ciltlenmiştir.

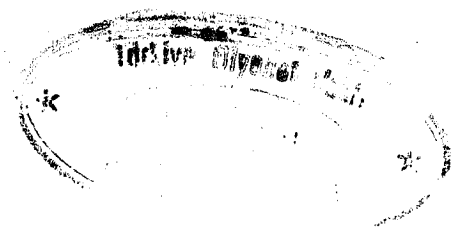

SUNUŞ

Kâinatın yaratılış safhaları belirtilirken umumiyetle şöyle bir sıralama yapılmıştır: Toprak-bitki-hayvan-insan. Bu sıralamada en sonda olan insan, maddî ve manevî değer olarak kâinatın en üstün varlığı kabul edilmiştir. İnsan öncesinde yaratılan hayvan, bitki ve toprak da insana faydalı oldukları oranda bir kıymet ifade ederler. Yani kâinat insan için yaratılmıştır.

Tarih içinde, semavî dinlerin ve felsefenin dahil olduğu geniş bir sahada, insan meselesi ele alınmıştır. Fakat şüphe yok ki insanı bir bütün olarak ele alan ve ona gereken değeri veren İslâmdır.

İslâm, insanı yalnız ve tek başına ele almamıştır. İnsan-Allah (c.c.), insan-insanüstü varlıklar (melek, ruh, cin), insan-insan ve insan-madde ilişkilerinde bir bütünlük ve birlik kurmaya çalışmıştır. İnsan bu ilişkileri dengeli bir şekilde yürüttüğü zaman gerçek insan veya üstün insan (insan-ı kâmil) olma vasfına hak kazanmaktadır.

Elinizdeki eserde Süleyman Ateş, İslâmî esaslara dayanarak bu konulara açıklık getirmeye çalışmaktadır.

Dergâh Yayınları, bir taraftan İslâm düşüncesine yön veren klasik eserleri yayımlarken, bir taraftan da yeni meselelerin ve yeni müelliflerin mahsülleri olan «çağdaş İslâm düşüncesi» serisini yayımlamaktadır. **İslâm felsefesinin kaynakları** (Y. Kumeyr), **İslâm sosyalizmi** (M. Sibaî), **İslâm düşünce hayatı** (Nedvî)ndan sonra **İnsan ve insanüstü** bu serinin dördüncü eseri olmaktadır. Süleyman Uludağ'ın hazırladığı **İslâm düşüncesinin yapısı** adlı eserle bu seri sürdürülecektir.

DERGÂH YAYINLARI

İçindekiler

SUNUŞ/5

I. BÖLÜM : GİRİŞ/9
Ruh nedir?/15, Melek/20, Meleklerin temessülü/25, Misâl âlemi/28, Manâların, sözlerin, işlerin ve malların temessülü/29, İnsanla beraber bulunan koruyucu melekler/30.

II. BÖLÜM : CİN/33
Cinlerin yapısı/37, Cinlerin göklerden haber çalması/47.

III. BÖLÜM : İNSAN-RUH/51
Ölüler kendilerini ziyaret edenlerden haberdar olurlar/54, Ruhlar birbirleriyle buluşup görüşür mü?/58, Ruhların, dirilerin ve ölülerin ruhlarıyla görüştükleri hakkında deliller/61, Rüya nedir?/69, Ruh da cesetle beraber ölür mü, yoksa ölümsüz müdür?/78, Sûra üflendiği zaman ruhlar ölecek mi?/79, Ruhlar bedenlerden ayrıldıktan sonra ne olurlar/83, Ruh, kabirde bedene döner mi?/87, Kabir sorusu ve azâbı/88, Kabir azâbının mahiyeti/105, Malların şekillere bürünmesi/114, Çocuklara kabirde sorgu var mıdır?/119, Kabir azâbı geçici midir, sürekli midir?/121, Bedenden ayrılan ruhların yeri/122, Ruhların dereceleri/140.
DİRİLERİN YAPTIKLARI İBADETLERDEN ÖLMÜŞLERİN RUHLARI İSTİFADE EDER Mİ?/142.
RUH YARATILMIŞ MIDIR-KADİM MİDİR?/152, Meleğin anne rahminde cenîne ruh üflemesi/156, Ruhlar âlemi/161.
RUH-NEFS/168, Nefislerin özellikleri/175, Ruhların birbirine tesiri/177, İnsanın nefsi kaç tanedir/177, Firasetle zan arasındaki fark/182.

I. BÖLÜM

GİRİŞ

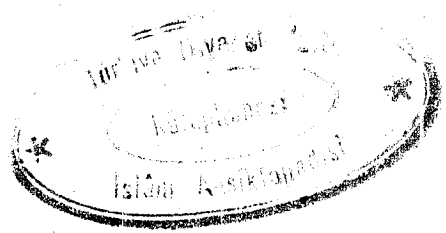

GİRİŞ

Asıl konumuza girmeden önce XX. yüzyılda ilmin vardığı sonuçlara göz atmak yerinde olacaktır. Baş döndürücü bir hızla ilerleyen günümüzün ilmi:

1. Kâinatın sonluluğunu, 2. İlmin ölçüleriyle evrenin, yakınımızda eğrilmiş bulunduğunu, 3. Kâinatın maddî yapısının tek bir cevherden — hidrojenden— meydana geldiğini, 4. Maddenin ışın haline dönüşmesiyle yıldız enerjisinin meydana geldiğini, 5. Kâinatın bugün, engin bir elektromanyetik bileşim olarak gözüktüğünü, 6. Yüksek hızla maddenin enerjiye, yani madde ötesine dönüştüğünü, 7. Elektrodinamiğin, gerçeği, mekanikten çok daha iyi gösterdiğini, 8. Zaman ve mekânın izâfiliğini (insanlara göre olduğunu), 9. Enerjinin kütlevî olduğunu, 10. Yalın ışık mermisi **foton**un varlığını ve benzeri şeyleri kabul edip değerlendirmektedir (1).

İngiliz filozofu Prout, basit bir cismin her atomunun, hidrojen atomunun bir bileşimi olduğunu anladı ve kâinatın tek bir cevherden yani hidrojenden kurulmuş bulunduğunu açıkladı. 1911 de Langevin, 16 hidrojenin, bir atom oksijeni meydana getirdiğini ve bu

---

1. *Ruh insan cin*, s. 12-13.

arada ‰ 8 lik bir kayıp verdiğini ispat etti. Böylece çok diye nitelenen şeylerin, aslında tek bir kökten geldiği, yani tasavvuf diliyle kesretin, vahdetten hasıl olduğu ortaya çıktı (2).

Bundan sonra ünlü bilim adamı Albert Einstein, maddenin enerji, enerjinin de madde olduğunu söyledi. Einstein'e göre enerji yoğunlaşınca madde olur. Maddenin, kütlesini bırakıp yüksek bir hızla seyretmesi haline radyasyon ışınları veya enerji denir.

Önceleri yuvarlak sanılan elektron, elektrik enerjisinin dalgalanan bir miktarına döndü. Atom da birbiri üstüne konmuş bir dalga kümesi olarak nitelendirildi. Böylece şu madde dünyasının, aslında dalgalardan, enerjinin, ışınların çeşitli oranlarda yoğunlaşmasından meydana geldiği anlaşıldı (3).

İlmin bugün ulaşmış olduğu bu sonuca, Nur suresinin 35. âyetinde şöyle işaret edilir: «Allah, göklerin ve yerin nurudur.» Bu âyetten anladığımıza göre kâinatın yaratıcısı Allah, evreni kendi nurundan yaratmıştır. Bütün kâinat cisimleri, İlâhî nurun çeşitli biçimlerde yoğunlaşmasından hasıl olmuştur. Her zerre o nurdan yaratılmıştır. Onun için Allah, göklerin ve yerin nurudur.

Bu ışınlar Kur'ân'ın deyişiyle «nurlar âlemi»nde biz, bazı şeyleri duyularımızla algılayabiliyoruz. Fakat bizim algılama kapasitemizin üstünde kalanlar, algılayabildiklerimizden çok fazladır. Görebilmek ile görememek arasındaki fark, santimetrenin yüzbinde üçü kadar bir yer tutar. İnsan gözünün görmeğe baş-

2. *Meydan Larous;Ruh insan cin,* s. 16.
3. *Ruh insan cin,* s. 17.

ladığı alan, morötesi ışınların dalga boyunun başladığı 0,00004, görme işleminin son bulduğu alan da kırmızı ışınların dalga boyunun başladığı 0,00007 cm. dir.

İşte kırmızı ışınlardan ötede, dalga uzunluğu 0,00008 cm. den başlayıp 0,032 cm. de biten ışınlar vardır ki bunlar film üzerine tesbit edilebilmektedir. Keza mor ötesinde dalga boyu 0,00003 cm. den başlayıp 0,0001 cm. de son bulan ışınlar bulunmaktadır ki bunlar sadece fotoğraf plâkasına tesbit edilebilmektedir.

Röntgen ışınları vücudumuzdan geçip bir fotoğraf filmi üzerine tesbit edilebilmektedir. Bazı organlarımıza zarar vererek vücudumuzdan geçen bu ışınları biz görmemekte, ve vücudumuzdan geçtiklerinin farkında olamamaktayız. Bı ışınların dalga boyu, takriben santimetrenin yüz milyonda biri kadardır.

Peki insan, vücudundan geçen röntgen ışınlarının dahi varlığını beş duyusuyla algılama imkânından yoksun iken daha yüksek frekanslı dalgaların varlığını nasıl inkâr eder? (4).

Einstein'e göre mekân, maddî şeylerin bir tertibine, sıralanmasına verilen addır. Zaman da dışarıda değil, bizim kendi zihnimizde yaşayan olayların imkân dahilinde birbiri ardınca dizilişinden başka bir şey değildir.

Işının, dalgalardan ibaret olduğunu kabul eden ilim adamları, yoğunlaşmak suretiyle maddeye dönüşen ışının mekân tuttuğunu, fakat soyut ışının — yani nurun — mekânsız olduğunu söylediler. Maddenin di-

4. *a.g.e,* s. 18-20.

zilişinde, eşyayı birbiriyle kıyaslamadan ibaret olan zaman da, maddî eşyaya has bir şeydir. Yoğunluğunu atıp enerjiye dönüşen varlıklar için mekân söz konusu olmadığı gibi zaman da söz konusu değildir.

Einstein, maddenin enerjiye, başka deyişle maddenin maddeötesine dönüşmesinin esaslarını şöyle açıklamıştır: «Hareket eden bir cismin kütlesi, hareket hızlandıkça artacağından ve hareket de bir çeşit enerji olduğundan; hareketle cismin kütlesinin artması, enerjisinin artması demektir. Kısaca enerji, kütledir. Herhangi bir madde parçasında bulunan enerji, gram olarak — kütle ile — saniyede santimetre olarak, karesinin çarpımına eşittir.

Bu demektir ki eğer imkân olsa da bir kilo maden kömürü, tamamen enerjiye çevrilebilse, 25 bilyon, yani milyon kere milyon kilowat saat elektrik elde edilir ki Amerika Birleşik Devletleri'nin enerji kaynakları, devamlı çalışmak suretiyle ancak iki ayda bu kadar enerji üretebilir.

İlim nihayet maddeyi enerjiye dönüştürmeyi başarmıştır. Fakat bunun tersini, yani enerjiyi maddeye dönüştürmeyi başaramamıştır. İşte enerjiye yani madde ötesine dönüştürülmüş varlığın tekrar maddeye dönüştürülmesi, **Mi'rac** olayının ve **tayy-i mekân** (bir anda mekân aşımı)ın açıklaması olacaktır.

Bilinen madde dünyasının ötesinde bilinmeyen, duyuların algılayamadığı muazzam bir maddeötesi âlemi vardır. İşte şu görünen madde dünyasının olduğu gibi, görünmeyen maddeötesi âlemin de temel varlığı, **ruh**tur. Şimdi ruh hakkındaki açıklamalarımıza geçebiliriz:

Ruh Nedir?

Yüce Allah, ruhun, kendisinin «emir âlemi»nden olduğunu ve insanlara bu konuda çok az bilgi verildiği bildirdiğine göre (5) ruhun mâhiyetini bilemeyiz. Ancak şu kadarını söyleyebiliriz ki **ruh**, canlılara hayat veren özdür, varlıkların temelidir, Allah'a en yakın yaratıktır. İlk yaratılan varlık, ruhtur. Yaratılmış olduğu için başlangıcı vardır, fakat sonu yoktur, yani ölümsüzdür. Ebedî kalmak için yaratılmıştır. Çeşitli varlıklarda, şekle girip görünür, belli bir süre maddî varlıklarda kalır, fakat onlardan ayrıldıktan sonra onlar gibi yok olmaz, varlığını sürdürür.

Kâinatın özü olan ruh, şekilleri, cisimleri vücuda getirir. Esasında kendisi, yani soyut ruh olarak şekilsizdir, fakat sonlu varlıklarda görünerek şekle girer. Tüm canlılarda görünen, maddelere canlılık veren, bitkileri yeşerten, canlıları üreten ruhtur. Kendisi görünmez, eserleri görünür. Ruhu inkâr etmek mümkün değildir. Ruha inanmayanlar bile «ruhsuz, taş gibi» sözünü kullanırlar. Bu sözleriyle ruhun varlığını kabul etmiş olurlar.

«Ruh insan cin» adlı eserin yazarı Ahmed Hulûsî, bu konuda şöyle diyor: «İlmin son larak eriştiği ve **foton** adını verdiği — şimdiki verilere göre madde özü niteliği taşıyan — ışıklı enerji zerreciklerine enerji veren öz, ruhtur. Ruh bulunmayan hiçbir zerre mevcut değildir. Her ışıklı zerrecik, hareketini sağlayan enerjiyi ruhtan alır. Kâinat, ruh ile yaratılmıştır. Ru-

5. İsra, 17/85.

hun Rabb'ine dönüşü ile de kâinat yok olur.

Ruh, Rabb'in emir âlemindendir. Şimdi emir âleminden olan bu kâinat özünün, nasıl çeşitli varlıkları meydana getirdikten, çeşitli varlıklarda göründükten sonra Rabb'ine döndüğünü, Secde suresinin 5. âyetinde okuyalım: «Allah, emri (yani yaratmanın temeli olan ruhu) gökten yere düzenler. Sonra sizin saydığınız (yıllar)dan bin yıl kadar süren bir günde O'na çıkar. (Yaratma adım adım gelişerek inkişâf eder, hayat çeşitli varlıklarda görünür, ruh olgunlaşır, sonunda insanlara göre binlerce, milyonlarca yıl sayılan, ama Allah'a göre gün tabiriyle ifade edilen bir andan ibaret olan bir günde Allah'a yükselir.)»

Her ışıklı zerrecikte yer alan ruh özü, aynı zamanda şuur kaynağıdır. Yani kâinattaki her nesnede cüz'i nisbette şuur vardır. Dolayısıyle kâinattaki her zerrenin hareketi, tesadüfî değil, kendi içindeki şuurun eseridir. Zerre zerre şuurlar da bütün kâinatı yaratan küllî şuur sahibi Allah'tan gelir.

Şuursuz sayılan hayvanlar, cisimler veya zerrecikler dahi taşıdıkları cüz'i şuur dolayısiyle belirli bir düzen içerisinde hareket etmektedirler. Ana rahmindeki ilk döllenmiş yumurtaya zigot denir. Bu tek hücre kendi içinde birden bire süratle çoğalmakta, belli belirsiz bir et parçası şeklini alan bu varlığın içinde oluşan muhtelif karakterdeki hücrelerden kimi cenînin başını, kimi göz, kimi kulak, kimi ayak,... organlarını yapmak için bir arada toplanmaktadır. Ayağı yapan hücrelerin karakteri başka, gözü yapan hücrelerin karakteri başkadır. Bir tek hücre içinde oluşan bu çeşitli karakterdeki hücreler nasıl tesadüfen bu mükemmeliyette organları yapabilirler? Ayağı yapan

hücrelerin hemen ayak tarafında birleşmesi, başı yapanların baş tarafında, gözü yapanların göz noktalarında, sindirim organlarını yapanların vücudun iç kısmında birleşip torba şeklini alması ve bu mükemmelin mükemmeli vücudu kurması tesadüf eseri olamaz. Bir tek hücre, karakteri birbirinden farklı olan milyarlarca hücre yapıyor ve bu hücreler hiç şaşırmadan hangi organı yapacaksa orada toplanıyor. Demek ki zigot denen döllenmiş yumurta hücresi, belki de bir insandan milyonlarca daha akıllıdır. Ona bu şuuru veren, onun ürettiği hücreleri şuur ile muhtelif görevlere yönelten bir kudret vardır.

İnsan vücudunda hastalık yapan mikroplar, çeşit çeşittir. Akciğer veremini yapan mikroplar, vücuda girer girmez neden başka yerde değil de akciğerde toplanır, neden menenjit mikropları hemen beyne gidip yerleşir? Bu tek hücreli canlılarda şayet şuur olmasa, gidip vücudun belli bir yerinde toplanmaz, rastgele dağılırlar. Ama onları bir yerde toplanmaya, yaratıldığı işi (mâ hulika leh) yapmaya yönelten, kendi içlerinde saklı şuurdur. Bu her zerreye yaygın şuur, küllî şuurdan zerrelere yansımaktadır.

Her şeyde bir şuur olmakla beraber görünen âlemde insanlar dışındaki canlılar, şuurlu olduklarını idrak edecek bir sistemden yoksun oldukları için kendileri, bu şuurlarının farkında olamazlar. Fakat her şey, her zerre, Allah'ın koyduğu şuur ve dinamizm ile O'nun buyruğu doğrultusunda görevini yapmaktadır:

«Yedi gök, arz ve bunların içinde bulunanlar, O'nu tesbih ederler. O'nu tesbîh etmeyen hiçbir şey yoktur,

ama siz onların tesbihlerini anlamazsınız...» (6).

Madde âleminde görünen ruh, zerre zerre varlıkları evrim (tekâmül)e sevk eder. Ruhun, maddî olarak canlı varlıklarda ilk görüntüsü bitkide, sonra hayvanda, sonra insanda olmuştur. İslâm âlimlerinin umumî kanâatına göre, dünyada önce bitkiler, sonra hayvanlar, en sonunda da insanlar yaratılmıştır. Demek ki ruhun kendi evrimi, anorganik maddelerden bitkiye, bitkilerden hayvanlara, hayvanlardan da insanlara doğrudur. İnsanla kâinat varlıklarındaki evrimsel devrini tamamlayan ruh, akıl gücünü kazanıp tekrar Allah'a kavuşur. «Başlangıç O'ndandır, dönüş de O'nadır» (7), ifâdesinin sırrı böylece gerçekleşmiş olur. Bu evriminden dolayı, maddî cisimlerde görünen ruh, nebatî hayvanî ve insanî ruh diye üçe tasnif edilmiştir.

Ruhun, şuur kaynağı olduğunu söylemiştik. Maddî gözle görülmeyen ruh, madde ile görünür. Soyut ruh, maddî gözle görülmez. Ruhaniyyetin galip olduğu varlıklar da maddî gözle görülmezler. Bundan dolayı melekler ve cinler, gözle görülmezler. Gözle görülmediklerinden dolayı ruhânî varlıklara, «gözden saklı», «gizli» anlamına **cinn** denmiştir.

Râgıb'ın, **Müfredât**'ta açıkladığına göre; cin kelimesi, iki manâda anlaşılır: 1. Duyulardan gizli kalan bütün ruhânî varlıklara denir ki bu takdirde melekleri ve şeytanları da içine alır, 2. Cin, ruhânî varlıkların hepsi değil, bir kısmıdır.

Ruhânî varlıklar üç kısma ayrılır:

6. İsra, 17/44.

7. Hem âyetlerde, hem de hadîslerde bu ifâde vardır.

1. Hepsi hayırlı olan ruhânîler. Bunlar, Allah'ın emrinden hiç çıkmayan meleklerdir.

2. Hepsi şerli olan ruhânîler. Bunlar, insanları kötülüğe sevk eden şeytanlardır.

3. Hem hayırlısı, hem de şerlisi olan ruhânîler. Bunlar da cinlerdir (8).

Kur'ân-ı Kerîm'in haber verdiğine göre şuurlarının farkında olan üç varlık vardır: Melekler, cinler, insanlar. Ruh ile, en yüksek düzeyde bu üç varlık yaratılmıştır. Yaratılış sırası da yine kaynakların ifadesine göre melek, cin ve en sonunda insan şeklindedir.

Melek, tamamen soyut ruhtur. Ruhun, hiçbir maddî özellik almayıp ancak belli bir şekle sokulmasiyle melek yaratılmıştır. Biraz maddeye yaklaşmakla beraber ruhânî tarafı fazla olan varlık ise cindir. Ruhânî ve maddî yönü dengeli biçimde yaratılan varlık ise insandır.

Demek ki melek, tamamen ruh-ı mücerred (soyut ruh)dir. Hiç maddî yönü olmadığı için kötülüğe de eğilimi yoktur. Cin, lâtîf cisim olmakla beraber maddî yönü dolayısiyle iyi ve kötüye eğilimi olan, fakat madde ve ruhaniyyet dengeli olmadığı için kötülük, hafiflik tarafı ağır basan varlıktır. Yaptığı işler, kendi şuuruna dayandığından dolayı da sorumludur. İnsan ise, ruh ve maddenin, dengeli bulunduğu bir varlıktır. Bundan dolayı mükemmeldir, iyilik ve kötülük eğilimleri de dengelidir. Hareketlerini kontrol edebilme şuuruna sahib olduğundan dolayı da sorumludur. Madem ki üst düzeyde yaratılış: melek, cin, insan

8. *İslâma itirazlar Kur'an-ı Kerîm'den cevaplar*, s. 61.

doğrultusundadır. Öyle ise biz de bu üç varlık hakkında İslâmın görüşünü tesbit etmeğe çalışalım:

Melek

Melek kelimesi, **mel'ek** kökünden gelir. **Mel'ek**'in çoğulu **melâ'ike**'dir. Melekler, lâtîf (yoğunluksuz) varlıklardır. Hz. Peygamber (s.a.v.)in: «Melekler nurdan yaratılmışlardır.» (9) meâlindeki hadislerinden, meleklerin nurdan, yani modern tabiriyle ışınlardan yaratılmış varlıklar olduğunu anlıyoruz.

Hz. Peygamber (s.a.v.), önce meleklerin, sonra cinlerin, en sonunda da insanların yaratılmış olduğunu şöyle ifade etmiştir: «Melekler nurdan yaratıldı, cinler ateşten bir mâriçten (dumanla, hava ile karışık ateşten), Âdem de size (Kur'ân'da) anlatılan şeyden (yani pişmemiş çamurdan) yaratıldı.» (10).

Bu hadisten de anlıyoruz ki melekler nurdan yani sâf ışınlardan yaratılmıştır. Allah'ın Resûlü, sâf ışını (enerjiyi) nur diye nitelemiştir. Cinler ise sâf nurdan değil, ateşten bir mâricten yaratılmıştır. Ateşten **mâric**: «el-lehebu'l-muhtelıtu bi sevâdi'n-nâr» şeklinde tefsir edilir. Yani ateşin siyahiyle karışmış olan alev demektir. Demek ki cinler, sâf nurdan değil, ışınların biraz daha yoğunlaşıp maddeye yaklaşmış şeklinden yaratılmıştır. İnsan ise, enerjinin ençok yoğunlaştığı toprak ana elemanından yaratılmıştır.

Nurânî cisimler olan melekler, hayal ve vehimden

9. Müslim, *Zühd*, B. 10, H. 60; İbn Hanbel, VI, 153.
10. Aynı kaynaklar.

ibaret değil, gerçek şekilli varlıklardır. Yüksek sıfatlarla niteli, gözle görülmez, kutsal varlıklardır. Her birinin kendine has bir şekli olmakla beraber ayrıca çeşitli şekillere de girebilirler. Hep iyi işler yaparlar Allah'ın buyruğu dışına çıkmazlar. Sadece itâat için yaratılmışlardır. Kendilerinde isyan kabiliyeti yoktur. Meleklere inanmak, itikad esaslarındandır. Yüce Allah, şöyle buyurur: «Resûl de, Rabb'inden kendisine indirilene inandı, mü'minler de. Hepsi Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine inandı.» (11).

Meleklerin Çeşitleri :

Melekler, kainatın yönetimini ve düzenini yürütmeğe memur, tüm tabiat olaylarını icra eden varlıklardır. Meleklerin pek çok çeşidi vardır. Kur'ân-ı Kerîm'de bazı tabiat kanunlarının da meleklerden sayıldığını görüyoruz:

«Andolsun, birbiri ardınca gönderilenlere, esip savuranlara, yaydıkça yayanlara, ayırdıkça ayıranlara, öğüt bırakanlara...» (12).

Burada yüce Allah, birtakım üstün güçlere yemin etmektedir. Tefsirlere göre bunlar: melekler, rüzgârlar, Kur'ân âyetleri vs. olabilir. Genellikle bunların, Allah tarafından gönderilen melekler olduğu kabul edilmekle beraber esip savuran, söküp deviren rüzgârlar olduğunu söyleyenler de vardır. Yüce Allah, bunlara yemin ettiğine göre, bu tabiat kanunlarının da birer melekî güç olduğu anlaşılmaktadır (13).

11. Bakara, 2/285.
12. Mürselât, 77/1-5.
13. İbn Kesîr, *Tefsîr*, IX, 83, (Mısır baskısı).

Peygamberlere vahiy taşıyan, can alan, rızıkları sağlayan, tabiatı yöneten ruhânî melekler yanında yağmurun yağdırılmasına, seslerin nakline, bulutların sevkine vekil kılınmış melekler de vardır. Abdullah b. Abbâs (r.a.) şu hadisi naklediyor: «Yahudiler, Hz. Peygamber (s.a.v.)e gelip: 'Ey Ebu'l-Kasim, bize haber ver, Ra'd nedir?', dediler. Allah'ın Resûlü (s.a.v.) şöyle cevap verdi: 'Bulutlara vekil edilen bir melektir. Ateşten bir kılıcı vardır, onunla bulutları, Allah'ın dilediği yere sevk eder.' 'Ya duyduğumuz bu ses nedir?' dediler. Buyurdu ki: 'O da meleğin, bulutları sürerken kılıcını sallamasından çıkan sestir.' 'Doğru söyledin', dediler.» (14).

Bu hadiste bulutları sevk eden melek, basınç değişikliği ile meydana gelen rüzgâra, meleğin kılıç sallamasından çıkan ses, atmosferin etkisiyle hareket eden bulutların sürtüşmesinden doğan gök gürültüsüne, meleğin ateşten kılıcı da bulutların sürtüşmesinden hasıl olan elektrik şeraresinden ibaret şimşeğe işaret olsa gerektir.

Müslim, Yine Allah Resûlünün şu hadisini naklediyor: «Yüce Allah, ana rahmine bir melek memur eder. Melek der ki: Ey Rabbim, (aşılanmış yumurta) nutfe oldu, alâka oldu, bir çiğnem et oldu. Allah, bir insan yaratmak istediği zaman melek der ki: Ey Rabbim, erkek mi olacak, dişi mi? Şakî mi olacak, said mi? Rızkı nedir? Eceli nedir? Annesinin karnında iken bunlar yazılır.» (15).

14. Tirmizî, *Tefsîru'l-Kur'an*, B. 14.
15. Müslim, *Kader*, H. 2.

Bu hadiste anne rahmine memur edildiği bildirilen melek, — Allah bilir — rahimde oluşan embrio'ya Allah tarafından verilen gizli kuvvet, iç dinamizmdir. Allah'ın kanunudur. Bu dinamizm ve kanun ile nutfe, insan biçimini alır, teşekkül eden bu varlığa, kabiliyetler ve özellikleri çizilir. Tıpkı çekirdeğin içine dalları, yaprakları ve meyvalariyle kocaman bir ağacın bi'l-kuvve çizilmesi, konması gibi.

Kazvinî, **Acâibu'l-mahlûkat**'ında, melekleri çeşitli tabakalara ayırır. Kâinatın düzenine memur melekleri anlatırken Ebu Umâme'nin rivayet ettiği bir hadisi kaydeder. Peygamberimiz, bu hadislerinde şöyle buyurmuşlardır: «Mü'mine, yüzaltmış melek vekil edilmiştir. Bunlar, onun gücünün yetmediği şeylere karşı onu savunurlar. Gözde, kendisini savunan yedi melek vardır. Sıcak bir günde sinekler bal oyuğunu nasıl savunursa, bu melekler de gözü öyle savunurlar.» (16).

Hz. Peygamber (s.a.v.), burada gözü tehlikelerden koruyan çeşitli güçleri melek diye tasvir etmiştir. Kaş ve kirpikler, göze gelen ışığı süzerek gözü zararlı ışıklardan korurlar. Göz kapağı, gözü tozdan, mikroplardan koruduğu gibi, göz bezlerinin salgıladığı yaşlar da gözü birçok tehlikelerden, mikroplardan korumaktadır.

Kazvinî, hadiste belirtilen bu yüzaltmış meleği, Peygamberimizin, nübüvvet nuruyla bildiğine işaret ettikten sonra bunlara bir misal olarak insandaki sindirim olayını ele alıyor: «Meselâ, gıda, birçok melâike

16. *Acâibu'l-mahlûkat*, I, 94 (*Hayâtu'l-hayavân* kenarında, Mısır baskısı).

iş görmese aslında cemâd olan gıda, vücutta kan, et ve kemik haline dönüşemez. Nasıl sanatkâr olmadan buğday un, hamur ve yufka olmazsa, gıda da et, kan ve kemik olmaz. Zâhir sanatkâr insanlardır, bâtın sanatkârı da meleklerdir. Allah, sana zâhir ve bâtın nimetlerini vermiştir. Şimdi bir melek gıdayı et ve kemik tarafına çeker, ikinci bir melek onda hareket meydana getirir, üçüncü bir melek ona kan şeklini verir, dördüncü bir melek gıda artıklarını dışarı atar, beşinci bir melek kemiği, kanı ve damarları yapar. Altıncı bir melek de bunları birbirine yapıştırır.» (17).

Bütün bunlar, aldığımız gıdayı kan, et ve kemik yapabilmek için sindirim organlarındaki güçleri temsil etmektedir. Midede gıdayı sindirmek için nice kaslar, asitler çalışır. Karaciğerdeki safra kesesinden öd dökülüp gıdaları pişirir, Pankreas gerekli salgıyı salgılar, barsaklardaki delikçiklerden gıdalar emilerek kana geçer. Kandan zararlı maddeler süzülür, böbrekler vasıtasiyle dışarı atılır. Yararlı kısımlar hücrelere gider, onları besler. Hücrelere giden besini yakıp enerji haline dönüştürmek için oksijen lâzımdır. Bunu, akciğerdeki küçücük kesecikler sağlar. Akciğerin havayı içeri alması ve karbondioksidi dışarı atması, kendiliğinden olmaz, Allah'ın koyduğu kanunla onun körük gibi açılıp büzülmesiyle olur. Vücuttaki kanı, damarlar içinde tutan, dışarıdaki hava basıncıdır. Hava basıncı olmasa, damarlardaki kan dışarı fırlar ve canlılar yaşayamaz.

Yukarıda söylediğimiz gibi meleklerin pek çok

17. Kazvinî, *a.g.e.*

çeşitleri vardır. Onların mahiyetini biz tam anlamıyle kavrayamayız. Peygamberimiz Mi'raca çıktıkları zaman bütün göğün, meleklerle dolu olduğunu görmüştür. Kâinat, meleklerle, ruhânî güçlerle doludur. Tabiat kuvvetleri de bu güçlerden bir çeşittir.

Peygamberlere vahiy götüren Cebraîl (a.s.), can almaya memur Azrâîl (a.s.), insanların amellerini, yaptığı işleri tesbite memur Hafaza melekleri gibi çeşitli ruhânî melekler vardır. Ancak Âdem'e secde ile emredilen ve Allah'ın buyruğu uyarınca Âdem'e secde eden yani ona boyun eğen, onun emrine giren melekler, — Allah daha iyi bilir — kanaatimizce tabiat kuvvetleridir. Yüce Allah, bu güçleri, insana boyun eğdirmiş, insanın emrine vermiştir. Fakat biz melek deyince ruhânî varlıkları anlarız. Burada izahına çalıştığımız da onlardır.

Meleklerin temessülü (çeşitli şekillere girerek görünmesi).

Melekler, çeşitli şekillere girerek görünebilirler. Nitekim misafir şekline girip Hz. İbrahim'in ve Hz. Lût'un yanına gittikleri, Hz. Cebrâîl'in, insan şekline girerek Hz. Meryem'e gidip ona çocuk üflediği Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılmaktadır. Peygamberimiz: «Bazan melek, insan şekline girip bana gelir, onun söylediklerini bellerim», hadisleriyle kendisine vahiy getiren meleğin, bazan insan şeklinde göründüğünü haber vermiştir. Cebraîl'in, bir yabancı şekline girerek gelip Allah'ın Elçisinden îman, İslâm ve ihsan hak-

kında sorular sorduğunu, sahâbiler de görmüşlerdir (18).

Meleğin, durumun icabına göre çeşitli insan şekillerine girip göründüğüne misal olarak Buhârî ve Müslim'deki bir hadisi nakledelim:

«İsrail oğullarından biri abras (alacalı), diğeri akra' (kel), öteki de a'mâ (kör) olan üç kişiyi imtihan için Yüce Allah bir melek gönderdi. Melek alacalıya geldi:

— En çok neyi seversin? dedi. Alacalı:

— Güzel rengi, güzel deriyi severim. İnsanların benden tiksinmelerine neden olan şu deriden kurtulmak isterim, dedi.

Melek onun derisine elini sürdü, adamın alacalılığı gitti. Sonra ona:

— En çok hangi malı seversin? dedi. O da:

— Deveyi severim, dedi.

Ona on aylık gebe bir deve verildi ve melek:

— Allah, bunu sana bereketli kılsın, dedi. Sonra kele gitti:

— En çok neyi seversin? dedi. Kel:

— Güzel bir saçım olmasını, insanların benden tiksinmelerine neden olan şu durumdan kurtulmayı isterim, dedi.

Melek on(un başın)a elini sürdü. Adamın kelliği gitti, başına güzel saç verildi. Ve ona en çok hangi malı sevdiğini sordu. O da en çok sığırı sevdiğini söyledi. Ona da gebe bir inek verildi. Ve melek:

— Allah, bunu sana bereketli kılsın, dedi. Daha sonra köre gitti:

---

18. Buhârî, *İmân*, Bâbu suâli Cibrîl...

— En çok neyi seversin? dedi. Kör:

— Allah'ın, gözlerimi bana geri vermesini, onunla insanları görmemi isterim, dedi. Melek ona elini sürdü. Allah ona gözlerini geri verdi. Sonra melek ona en çok hangi malı sevdiğini sordu. O da:

— Koyunu severim, dedi.

Ona da yavrulamış, yavrusu da yanında bir koyun verildi. Deve ve inek doğurdular, koyun da doğurdu. Bir vadi dolu deve, bir vadi dolu sığır, bir vadi dolu koyun üredi.

Bir zaman sonra melek, alacalının, daha önceki şekline bürünerek ona gitti:

— Fakir bir insanım, yolda perişan oldum. Allah'tan sonra ümidim sensin. Sana güzel renk, güzel deri ve bu malı veren hakkı için, senden, beni yerime ulaştıracak bir deve istiyorum, dedi. Alacalı:

— Üzerimde bakımını sağlamak zorunda bulunduğum çok kimse var, diyerek (bir şey) vermedi. Melek:

— Ben seni tanır gibiyim. Sen, insanların tiksindiği yoksul bir alacalı değil miydin? Allah sana bu malı verdi? Alacalı:

— Hayır, dedi, bu mal bana babadan, atadan kaldı. Melek ona:

— Eğer yalan söylüyorsan, Allah seni eski haline döndürsün, dedi.

Sonra kelin, ilk biçimine girerek kele giden melek, alacalıya söylediklerini ona da söyledi. Kel de alacalı gibi söyleyip ona bir şey vermedi. Melek ona da:

— Eğer yalan söylüyorsan, Allah seni daha önceki haline döndürsün, dedi.

En sonunda da körün önceki şekline bürünerek köre geldi:

— Çaresiz kalmış fakir bir yolcuyum, bugün Allah'tan aşağı senden başka gideceğim kimse yok, sana gözlerini geri veren hakkı için bana bir koyun ver de onunla yolumu tamamlayayım, dedi. Kör dedi ki:

— Ben bir kördüm, Allah bana gözlerimi geri verdi. Fakirdim, beni zengin etti. Dilediğini al, vallahi, Allah için ne alsan, sana zorluk çıkarmam, dedi. Melek şöyle cevap verdi:

— Malın sende kalsın. Siz imtihan edildiniz. Allah senden razı oldu. İki arkadaşına da gazab etti.» (19).

Misâl âlemi

Kitap ve sünnetin nassına göre dünya ve âhiret arasında bir **berzah** yani geçit âlemi vardır. Bu âlemde ruhlar, manâlar, ameller ve sözler, kendilerine uygun, duyusal şekillere bürünürler. Yukarıda meleklerin, insan şekline bürünüp göründüklerini görmüş idik. Ruhânî varlıklar, bu şekillere büründükleri zaman, maddî cisimlere bulaşan şeyler, bunlara da bulaşabilir. Meselâ üstlerine toz, toprak bulaşabilir, hattâ bir tarafı zedelenebilir, gözü çıkabilir. Buhârî ve Müslim'de, Hz. Musa'nın, kendisine gelen ölüm meleğinin gözünü çıkardığı rivayet edilmektedir:

«Ölüm meleği, Musa (a.s.)ya geldi, haydi Rabb'ine buyur (senin canını almaya geldim), dedi. Musa Aleyhisselâm, ölüm meleğine bir yumruk vurdu, onun gözünü çıkardı...» (20).

19. Buhârî, *Enbiyâ'*, 51; Müslim, *Zühd*, H. 10.

Tabii çıkan göz, meleğin o anda büründüğü maddî şeklin gözüdür. Yoksa meleğin gerçek şekline madde tesir etmez.

Maddî şekillere bürünen ruhânî varlıkların görünür şekillerine bazı etkilerin izi bulaşsa da onlar, maddî şekiller içinde de yemez, içmezler. Nitekim insan şekline girip İbrahim (a.s.)e giden meleklerin, kendilerine ikram edilen yemekleri yemedikleri, Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılmaktadır (21). Çünkü misâl âlemine ait bir cisim, tamamen maddî veya dünyevî bir cisim değildir. Fakat üstlerine toz, toprağın bulaştığına delil de Hendek gazvesinden sonra Dihyetu'l-Kelebî şeklinde gelen Cebrâil (a.s.)in, yüzündeki tozu Hz. Peygamber (s.a.v.)in silmesidir. Allah'ın Resûlü, Hendek'ten döndüğü günün öğle vakti, Cebrâil, başında kalın ipekten bir sarık olduğu halde bir katır üzerinde Allah'ın Resûlüne gelmiş:

— Ey Allah'ın Resûlü, silâhı bıraktın mı? Oysa ben ve melekler henüz silâhı bırakmadık. Ben şimdi o kavmi takibden geliyorum. Allah sana, Kurayza oğulları üzerine yürümeni emrediyor. Ben şimdi gidip onları sarsacağım, demiştir (22).

Manâların, sözlerin, işlerin ve malların temessülü

Ruhânî varlıklardan olan melekler, maddî şekil-

20. Buhârî, *Cenâiz*, 69; Müslim, *Fadâil*, 157-158.
21. Zâriyât, 51/24-27.
22. *Tehzîbu Sîreti İbn Hişâm*, II, 3.

lere bürünüp göründükleri gibi manâlar, işler, sözler ve mallar da şekillere bürünüp görünebilirler. Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

«Kur'ân okuyunuz, çünkü Kur'ân, kıyamet gününde ashâbına (kendisini okuyanlara) şefâatçi olarak gelir» (23).

İnsanla beraber bulunan koruyucu melekler

Yüce Allah: «Her birini önünden ve arkasından takib eden (melek)ler vardır, onu Allah'ın emrinden korurlar...» (24), âyetiyle insanları çeşitli âfetlerden korumak için birtakım melekler görevlendirilmiştir. İnsanı birçok zararlı olaylardan koruyan melekler vardır. Eğer bu koruyucular olmasa, insanın yaşaması dahi mümkün değildir. İbn Ebîd-Dünya, Ebu Umâme'den merfû olarak şu hadisi naklediyor: «Mü'mine, (kendisini korumak için) üçyüz altmış melek vekil kılınmış (görevlendirilmiş)tir. Onu, başına gelmesi mukadder olmayan olaylardan korurlar. Meselâ gözü koruyan yedi melek vardır. Sıcak yaz gününde, sinekler, bal çanağından balı nasıl savunursa, onlar da gözü (zararlı şeylerde) öyle savunurlar.» (25).

Ayrıca insanın beynine iyi düşünceler atan, insanı iyiliğe sevk eden melekler vardır. Hz. Peygamber

23. Müslim, *Salâtu'l-musâfirîn*, B. 42, H. 252.
24. Ra'd, 13/11.
25. Kazvinî, *Acâibu'l-mahlûkat*, I, 94 (*Hayâtu'l-hayavân* kenarında), *el-İmân bi'l-melâike*, s. 161.

(s.a.v.) şöyle buyurmuştur: «Hiçbiriniz yoktur ki onun için cinlerden bir arkadaş, meleklerden bir arkadaş vekil kılınmış (görevlendirilmiş) olmasın.» (26). Aynı anlama gelen bir hadis de şöyledir: «Âdemoğluna şeytanın da bir yaklaşımı (telkini) vardır, meleğin de bir yaklaşımı vardır. Şeytanın yaklaşımı, şerri (kötülüğü) telkin ve Hakk'ı tekzîb şeklindedir. Meleğin yaklaşımı ise hayrı telkin ve Hakk'ı tasdik şeklindedir. Bunu içinde hisseden, bunun Allah'tan olduğunu bilsin, Allah'a hamdetsin; ötekini hisseden de kovulmuş şeytandan Allah'a sığınsın. Sonra Allah'ın Elçisi: 'Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size kötülüğü emreder' (27), âyetini okumuştur.» (28).

«Ulemâ, bu hadislere dayanarak kalbe gelen vâridâtı (düşünceleri) dört kısma ayırmışlardır:

1. **Rahmânî vârid:** Hâtıraların başı olan bu vâride ilk sebep denir. Sâf, temiz kuvvetle kalbe hakim oluşu ve kalbden çıkmayışı ile bilinir,

2. **Melekî vârid:** Kulu hayra, salâha iten vâriddir ki buna **ilham** da denir,

3. **Nefsânî vârid:** Nefsin payı bulunan bu vâride **hâcis** adı verilir,

4. **Şeytânî vârid:** İnsanı şerre, Hakk'a aykırı gitmeğe iter. Buna **vesvâs** denir.» (29).

26. Müslim, *Munâfikin*, H. 69; İbn Hanbel, I, 257, 385, 401, 460.
27. Bakara, 2/268.
28. Tirmizî, Tefsir, 34. Tirmizi, bu hadisin garib hasen olduğunu söylüyor.
29. *el-İmân bi'l-melâike*, s. 165-166.

СÍИ

CİN

Cinn, bir şeyi örtmek anlamına gelir. **Cenne** örttü, **cünne** (insanı düşman silahına karşı örttüğünden) kalkan, **cennet** ağaçlarla örtülmüş bahçe, **cünûn** akla örtülmüş perde, yani delilik demektir. Cinn kelimesiyle gözle görülmeyen ruhânî varlıklar kasdedilir. Cinler, çeşitli şekillere girip görünebilen, güç işleri yapma kabiliyetine sahip, ateşin alevinden yaratılmış varlıklardır. Hayalî değil, gerçek varlıklardır.

Cinlerin, habîs insan ruhları olduğunu söyleyenler varsa da bu görüş doğru değildir. Cinler, meleklerden ve insan ruhlarından ayrı, madde yönleri bulunan, fakat ruhâniyyet özelliği ağır basan varlıklardır. Bazı kimseler de cinleri, zararlı mikroplar sanırlar. Bu da doğru değildir. Cinler, ruhânî varlıklar içinde bir türdür. İtâat ve isyan kabiliyetinde bulunan, bundan dolayı da sorumlu olan varlıklardır. Onları da Hakk'a davet eden peygamberler gelmiştir.

Cinlerin peygamberleri, kendi içlerinden mi çıkmıştır, yoksa insanların peygamberleri, aynı zamanda cinlerin de mi peygamberidirler, sorusu, tartışma konusudur. Fakat muhakkak olan nokta, Hz. Peygam-

ber (s.a.v.)in, hem insanların, hem de cinlerin peygamberi olduğudur. Resûlüllah (s.a.v.), onlara Kur'ân okumuş, Allah'ın emirlerini onlara duyurmuştur.

Cinlerin de müslümanı ve kâfiri vardır. İşte şeytan dediklerimiz, inkârcı, kötü cinlerdir. Cinler içinde Allah'a ilk isyan eden, baş şeytan olan **İblîs**'tir. İblîs, cinlerin atası değil, cinlerden ilk isyan eden varlıktır. Çünkü Yüce Allah, onun hakkında: «O (İblîs), cinlerden idi, Rabb'inin emrinden (dışarı) çıktı.» (30), buyurmuştur. Bu âyette İblîs'in, cinlerden bir ferd olduğu bildirilmektedir. Nasıl insanların ilk şakîsi, Âdem'in oğlu Kabil ise, cinlerin ilk şakîsi de ilk şeytanlık eden İblîs'tir. İşte cinlerin kâfirine şeytân denir. Kâfir olmayan cinne de sadece cinnî denir. Nitekim insanların da kâfirine şeytân, kâfir olmayanına insan denmektedir. **Şeytân**, Hakk'tan uzaklaşan, Hakk'a karşı gelen, isyancı varlık demektir. Yüce Allah: «İnsan ve cin şeytanları» (31), âyetiyle insanlardan da şeytanlar olduğuna işaret buyurduğu gibi Nâs suresinde de kötü düşünceler telkin eden insanları, **hannâs** (şeytan) olarak nitelemiştir.

Ahmed Hulûsî de cinler hakkında şöyle diyor: «Cinlerin, kendi varlığını bilmesi, perisperiye bürünmesiyle olmaktadır ki bu, cinlerin bir çeşit doğumudur. Ölümleri ise perisperiden soyunmaları tarzındadır. Yaşama süreleri, gerçekte insanlarla aynı olmasına rağmen şartları ve özellikleri dolayısiyle bu süre, insana göre bazan bin yılı bulmaktadır. Yani gerçekte kendi öz zamanlarına göre 60-70 senelik ömür-

30. Kehf, 18/50.
31. En'âm, 6/112.

leri, bizim zaman birimimizle kıyaslandığı takdirde karşımıza bin seneye yakın bir ömür süresi çıkmaktadır.»

«Yapıları sebebiyle gelişmiş imkânlara sahip olmalarına rağmen düşünce seviyeleri, şuur olarak insanlardan umumî manâda geridirler. Ancak içlerinde, insanlardan üstün olanına da rastlanmaktadır. Yalnız kesinlikle üstün insan, üstün cinden daha üstündür.»

«Karakterleri insanlardan zayıftır. Menfî davranışlar yapmaya daha meyyaldirler. Fakat iyileri, dindarları da vardır. En büyük özellikleri, insanların zayıf taraflarından faydalanarak onları kendilerine tabi kılıp istediklerini yaptırmaktır.» (32).

Cinlerin Yapısı

Kur'ân-ı Kerîm'de cinlerin yaratılışı hakkında şöyle buyurulmuştur: «Cinni de (hava ile, duman ile) karışık ateşten yarattı.» (33); «Cinne gelince onu da (insandan) önce (vücudun gözeneklerine) nüfuz eden ateşten (yani ışınlardan) yarattık.» (34); «Ben, cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.» (35); «(Allah) hepsini bir araya topladığı gün: 'Ey cinler topluluğu, siz insanlarla çok uğraştınız' der...» (36); «Ey cin ve insan topluluğu, size âyetleri-

32. *Ruh insan cin*, s. 57-58.
33. Rahmân, 55/15.
34. Hicr, 15/27.
35. Zâriyât, 51/56.
36. En'âm, 6/128.

mizi anlatan ve bugününüzle karşılaşacağınıza dair sizi uyaran elçilerimiz gelmedi mi?» (37); «Rabb'inin: 'Andolsun ben cehennemi hep cinlerden ve insanlardan bir kısmiyle dolduracağım' sözü, tam yerine gelmiştir.» (38); «Biz, onlara birtakım kötü arkadaşlar sardırdık. Onların önlerinde ve arkalarında ne varsa hepsini onlara süslü gösterdiler. Kendilerinden önce gelip geçmiş olan cinler ve insanlar içinde uygulanan o söz, kendilerine de gerekli oldu.» (39); «Cinlerden ve insanlardan olan vesvesecilerin şerrinden Allah'a sığınırım.» (40); «Ey cinler ve insanlar topluluğu, göklerin ve yerin bucaklarından geçip gitmeğe gücünüz yeterse geçin, gidin. Ancak kudretle geçebilirsiniz.» (41); «Anlaşıldı ki: eğer cinler gaybi bilselerdi (Süleyman'ın ölümünden sonra) o küçük düşürücü azâb içinde (uzun süre) kalmazlardı.» (42); «Allah ile cinler arasında bir neseb (soy bağlantısı) uydurdular. Halbuki cinler de (bu sözü uyduranların veya kendilerinin) yakalanıp (hesaba veya azâba) getirileceklerini bilmiştir.» (43); «Bir zamanlar, cinlerden bir grubu, Kur'ân dinlemek üzere sana yöneltmiştik. Ona (Kur'ân dinlemeğe) geldiklerinde (birbirlerine): 'Susun, (dinleyin)' dediler. (Okuma) bitirilince uyarıcılar olarak kavimlerine döndüler: 'Ey kavmimiz, dediler, biz Musa'dan sonra indirilen, kendinden ön-

37. En'âm, 6/130.
38. Hûd, 11/119.
39. Fussılet, 41/25.
40. Nâs, 114/6.
41. Rahmân, 55/33.
42. Sebe', 34/14.
43. Sâffât, 37/158.

cekini doğrulayan, Hakk'a ve doğru yola götüren bir kitab dinledik. Ey kavmimiz, Allah'ın davetçisine uyun. Ona inanın ki (Allah) günahlarınızdan bir kısmını bağışlasın ve sizi, acı azâbdan korusun.'» (44).

Kur'ân-ı Kerîm'de cinler hakkında müstakil bir sure inmiştir. Burada onların müslümanı, kâfiri; iyisi, kötüsü bulunduğu, Allah'a karşı hiçbirinin bir etkisi olmayıp hepsinin âciz ve sorumlu olduğu; Allah'a inanmış insanların onlardan korkmamaları gerektiği; peygamberlerin gönderilmesiyle cinlerin, artık cehalet ve fetret zamanlarında yaptıklarını yapamadıkları; çünkü Hz. Muhammed'in gönderilmesiyle eskisi gibi gök haberlerini çalmak için yüksek yerlere sokulamadıkları; zira üzerlerine ateşten kıvılcımlar gönderildiği; hâlâ kötülüklerine devam etmek isteyenler varsa da Allah'ın kudretine karşı onların bir tesiri olamayacağı; mü'minlere bir zarar veremeyecekleri; bilâkis kendilerinin helâk olup cehennem odunu olacakları; Kur'ân'a inanan cinlerin ise kötülüğe değil, iyiliğe çalıştıkları; bu yüzden cinlerden korkulmaması; mescidlerde ve diğer yerlerde Allah'tan başka kimseye duâ ve ibadet edilmemesi anlatılmaktadır.

Yukarıya kaydettiğimiz âyetlerin ışığı altında cinlerin yapısını inceleyelim:

Birinci âyette cinlerin **mâric** bir ateşten yaratıldığı belirtilmiştir. Bazıları mâric: ızdırap (çalkantı) manâsına **merec**den olarak, 'ateşten ibaret bir çalkanan', yani 'hâlis ateş, dumansız sâf alev', diye tefsir etmişler, bazıları da merec'in asıl manâsı karışmak ol-

44. Ahkaf, 46/29-31.

duğu için âyeti, 'siyaha karışan dumanlı bir ateş', diye tefsir etmişlerdir (45).

İkinci âyette bu ateş, «es-semûm» diye nitelendirilmiştir. Semûm, lugatte Türkçede buna sam yeli denen, ateş alevi gibi esen sıcak rüzgâra denir. (**Sâmm, semm** maddesinden fâil, **semûm** da onun faûl vezninde mübâlâğa kipidir). Semm, zehir, ve **semmu'l-hıyât** gibi ince delik manâsına gelir. Bedendeki terin çıktığı ve havanın bedene nüfuz ettiği gizli deliklere de **semm** denir. (Çokluk şekli, **mesâmm** veya **mesâmmât**). Demek ki **sâmm** ve **semûm** ateşten yaratılmış olması, cin ve şeytanın, insana gizli mesâmmatından hülûl edecek, zehirleyecek, yakacak bir mahiyette olduğunu ifade eder (46).

Demek ki cin'in yaratıldığı unsur, zerrelerin aralarından geçebilen, dumanla karışık veya çalkanan bir ateştir. Yani nurun azıcık yoğunlaşarak aldığı bir şekildir. Nurun maddeye doğru uzantısı olan duman ile karışık ve karışması da tam dengeli olmadığı için çalkanan bir unsurdan yaratılmıştır. Melek kadar sâf nur olmamakla beraber ışın özelliği daha ağır bastığı için zerrelere nüfuz edebilir, vucudun delikçiklerinden geçebilir.

Muhammed Hamdi Yazır şöyle diyor: «Hasılı demek oluyor ki insan yaratılmazdan evvel, güneşte veya arzın başlangıcında olduğu gibi çalkanıp duran, muzdarip, müteheyyic bir halde bulunan hâlis bir ateş veya elektrik halinde olduğu gibi herşeye karışabilen nâfiz bir ateş veyahut eşyayı birbirine karış-

45. *Hak dini Kur'ân dili*, VI, 4669-70.
46. *a.g.e*, IV, 3059.

tırmak hassasını hâiz bir ateşten, biz insanların gözlerine bermu'tad görünmeyen gizli birtakım hayat kuvvetleri, hayatî unsurlar yaratılmıştır ki bunlara **cânn** denir.» (47).

Abdurra'ûf Munâvî de şöyle diyor: «Cinn, hava ile karışık, alevli bir ateşten yaratılmıştır. 'Merec', karışmak demektir. Cin, hava ve ateşin karışımından yaratılmıştır. Âdem de toprakla suyun karışımından yaratılmıştır. Su ile toprağın karışımına tîn (çamur), ateşle havanın karışımına da mâric denmiştir.» Sonra Munâvî, Gazâlî'nin şu görüşüne yer veriyor: «Çamurun tabiatı sükûndur, ateşin tabiatı harekettir. Alevli bir ateşin durduğu düşünülemez. O, tabiatı gereği, sürekli hareket eder. Ateşten yaratılan varlığın, durup topraktan yaratılana secde etmesi emredilmiş, fakat o böbürlenip Âdem'e secde etmeyi kabul etmemiştir.» (48).

Üçüncü âyette cinlerin de insanlar gibi Allah'a kulluk için yaratıldıkları bildirilmektedir.

Dördüncü âyette, cinlerin insanları kandırıp kendilerine tabi kılmak için durmadan insanlarla uğraştıkları açıklanmaktadır. Bu, cinlerin en büyük özelliğidir. Çünkü yapıları itibariyle hafifliğe meyyaldirler. Onların en büyük özelliği, insanları kendilerine tabi kılmaktır.

Beşinci âyette, insanlara olduğu gibi cinlere de peygamber gönderildiği; altıncı âyette, insanlardan ve cinlerden bir kısmının cehenneme doldurulacağı; yedinci âyette, cinlerin de insanlar gibi yaptıklarından

47. *a.g.e*, VI, 4670.
48. *Feyzu'l-kadîr*, III, 450.

sorumlu oldukları, kötü işlerinden dolayı cezalandırılacakları belirtilmektedir.

Sekizinci âyette, cin ve insan vesvesecilerin şerrinden Allah'a sığınılmaktadır.

Dokuzuncu âyette, cinlerin de güçlerinin sınırlı olduğu; onuncu âyette, cinlerin gaybı bilmedikleri; onbirinci âyette, cinlerle Allah arasında bir soy ortaklığı bulunmadığı; onikinci âyette, de bazı cinlerin gelip Kur'ân dinledikleri ve dönüp kendi toplumlarını uyardıkları anlatılmaktadır.

Nârî (gözün göremeyeceği ışınsal) cisimler olduklarından dolayı insanlar, cinleri bu gözle göremezler. Yüce Allah: «O (şeytan) ve kabilesi, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler.» (49), buyurmuştur. Fakat cinler de maddî şekillere girip görünebilirler. Cinlerin, çeşitli erkek, kadın şekline girip göründüklerine dair hadisler vardır. Hz. Ebu Hüreyre, şu olayı anlatıyor:

«Allah'ın Resûlü (s.a.v.), beni Ramazan zekâtının üzerine bekçi bırakmıştı. (Geceleyin) birinin gelip erzakı avuçladığını gördüm, hemen yakaladım:

«— Seni Allah'ın Resûlüne götüreceğim, dedim.

«— Muhtacım, çoluk çocuğum var, ihtiyacım çok, dedi. Ben de onu serbest bıraktım.

Sabahleyin Allah'ın Resûlü bana:

«— Ey Ebu Hüreyre, geceleyin esirin ne yaptı? dedi.

«— Ya Resûlâllah, dedim, çoluk çocuk sahibi olduğundan, ihtiyaç içinde bulunduğundan yakındı. Ben de acıyıp serbest bıraktım.

---

49. A'râf, 7/27.

«— O sana yalan söyledi, yine gelecek, dedi.

Allah'ın Resûlünün «Yine gelecek» demesinden ötürü onun tekrar geleceğini anlayarak (gece) bekledim. Hakikaten geldi, erzakı avuçladı. Yakaladım:

«— Seni Allah'ın Resûlü (s.a.v.)ne götüreceğim, dedim.

«— Beni bırak, muhtacım, çoluk çocuğum var, bir daha gelmem, dedi. Ben de acıyıp bıraktım.

Sabahleyin Allah'ın Resûlü bana:

«— Ey Ebu Hüreyre, esirin ne yaptı? dedi.

«— Ya Resûlâllah, dedim, çoluk çocuk sahibi olduğundan, ihtiyaç içinde bulunduğundan yakındı, ben de acıyıp serbest bıraktım.

«— Yalan söyledi, yine gelecek, dedi. Üçüncü gece de gözetledim. Hakikaten geldi. Erzakı avuçladı, hemen yakaladım:

«— Bu üçüncü defadır geliyorsun. Gelmeyeceğini sanıyorsun ama yine geliyorsun. Seni mutlaka Allah'ın Resûlü (s.a.v.)ne götüreceğim, dedim.

«— Beni bırak, Allah'ın seni faydalandıracağı birkaç kelime öğreteyim (sana) dedi.

«— Nedir onlar? dedim. Dedi ki:

«— Yatağına gittiğin zaman, Âyetu'l-kürsî'yi: Allâhu lâilâhe illâ huve'l-hayyu'l-kayyûm'u sonuna dek oku. Allah tarafından üzerinde bir koruyucu bulunur. Sabah oluncaya kadar sana şeytan yaklaşmaz.

«— Böyle deyince ben de onu serbest bıraktım. Sabahleyin Allah'ın Resûlü bana:

«— Gece esirin ne yaptı? dedi.

«— Ya Resûlâllah, dedim, Allah'ın bana yarar vereceği birkaç kelime öğreteceğini sandı (onları bana söyledi), ben de onu serbest bıraktım.

«— Nedir onlar, dedi.

«— Yatağına gittiğin zaman Âyetu'l-kürsî'yi başından sonuna kadar oku, Allah tarafından sana bir koruyucu bulunur, sabah oluncaya kadar sana şeytan yaklaşmaz, dedi. Ben de onu serbest bıraktım.

«— Doğru söylemiş ama o yalancıdır. Üç günden beri seninle konuşanın kim olduğunu biliyor musun ey Ebu Hüreyre?

«— Hayır, dedim.

«— O şeytandır, dedi.» (50).

Cinlerin, insan şekillerinden başka çeşitli şekillere girip göründüklerine dair de hadisler vardır. Bunlardan birisi, Müslim'in rivayet ettiği şu hadistir:

«Hişâm b. Zühre'nin mevlâsı Ebu's-Sâib, Ebu Saîd Hudrî'nin evine gitmişti. Ebu Saîd Hudrî namaz kılıyordu. O sırada Ebu's-Saib, tavan arasında bir hareket fark etti, baktı ki bir yılan. Hemen öldürmek için davrandı, fakat kendisine mani olan Ebu Saîd, şöyle dedi:

«— Bizim aramızda henüz yeni evlenmiş bir delikanlı vardı. Allah'ın Resûlü ile birlikte çıktığımız Hendek savaşında o genç, günün ortasında Allah'ın Resûlünden izin isteyip evine giderdi. Yine bir gün izin istedi. Allah'ın Resûlü, Kurayzalıların saldırısından korunmak için yanına silâhını almasını emretti. Genç, silâhını da alıp gitti. Evine vardığında karısını iki kapı arasında buldu. Vurmak için mızrağı ona doğrulttu. Kadın:

50. Buhârî, *Vekâle*, 10; *Bed'u'l-halk*, 11, *Fazâilu'l-Kur'ân*, 10.

— Mızrağını bırak da eve gir, dışarıya çıkışımın nedenini gör, dedi.

Delikanlı eve girdi ki büyük bir yılan, döşeğin üzerinde kıvrılmış yatıyor. Hemen mızrağı doğrultup yılanı vurdu, çıktı, mızrağı eve dikti. Yılan da gence saldırdı, artık bilinmiyor, yılan mı, yoksa genç mi ölüme daha çabuk koştular. Sonra biz gelip durumu Allah'ın Resûlüne anlattık:

— Allah'a duâ et, onu bizim için diriltsin, dedik.

— Arkadaşınıza istiğfar ediniz, dedi ve buyurdu ki:

— Medine'de müslüman olmuş cinler vardır. Onlardan bir şey görürseniz, ona üç gün (gitmesini) bildiriniz. Bundan sonra da görünürse onu öldürünüz, çünkü o şeytandır.» (51).

Erkekli, dişili olan cinler de evlenir, ürerler. Yapıları dolayısiyle insanlara göre olağanüstü şeyler yapabilirler. Kötü bir cinnin, Hz. Süleyman'a: «Ben (Belkıs'ın tahtını) sen makâmından kalkmadan önce sana getirebilirim, bunu yapmaya gücüm yeter, bundan emin olabilirsin.» (52), demesi, onların bu gücünü gösterdiği gibi: «(Cinler) ona dilediği gibi kaleler, heykeller, havuzlar kadar (geniş) leğenler, sâbit kazanlar yaparlardı» (53), âyeti de onların olağanüstü şeyler yapabildiklerine işarettir.

Cinler de ölümlüdürler. Buhârî ve Müslim'in rivayet ettikleri: «(Allahım), Sen ölmeyen dirisin, cinler

51. Müslim, *Selâm*, B. 37, H. 139.
52. Neml, 27/39.
53. Sebe', 34/13.

ve insanlar ise ölürler.» (54) hadisi, cinlerin de öldüğünü gösterir.

Öldükten sonra cinlerin de hesap verecekleri, yaptıklarının ceza veya mükâfatını görecekleri, âyetlerle sabittir: «Rabb'inin makâmından korkan için iki cennet vardır. Şimdi Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz (ey cinler ve insanlar topluluğu)?!» (55), âyeti, Rabb'inden korkan bütün cinlerin ve insanların cennete gideceklerini haber veriyor. «Andolsun cehennem için de birçok insan ve cin yarattık...» (56); «Yoldan sapan (cin)ler de cehenneme odun olmuşlardır.» (57); «Andolsun ben, cehennemi hep cinlerden ve insanlardan bir kısmiyle dolduracağım.» (58), âyetleri de kâfir cinlerin cehenneme gideceklerini bildirmektedir.

Cinler ateşten yaratıldığı için cehennem ateşinin onlara zarar vermeyeceği hatıra gelebilir. Fakat unutmamak lâzımdır ki cehennem ateşinin mahiyeti, dünya ateşinden başkadır. Ayrıca ateş, cinlerin temel unsurudur. Fakat elbette ateş, birtakım değişikliklerden geçirilerek cinler yaratılmıştır. Nitekim insanın da temel unsuru topraktır. Fakat toprak nice istihâlelerden geçirilerek insan yaratılmıştır. Şimdi nasıl topraktan yaratılan insana toprak azap verirse, ateşten yaratılan cinne de ateş azâb verir. İnsana bir kesek parçası değse, ya da yukarıdan toprak başına düşse,

54. Buhârî, *Tevhîd*, 7; Müslim, *Zikr*, 67.
55. Rahmân, 55/46-47.
56. A'raf, 7/179.
57. Cin, 72/15.
58. Hûd, 11/119.

insana azâb vermez mi? İşte cinlerin ateş karşısındaki durumu da böyledir.

Cinlerin göklerden (melekler âleminden) haber çalması

Bir gece Allah'ın Resûlü (s.a.v.), ashabiyle birlikte otururlarken bir yıldız kaydı, parlak bir ışık görüldü. Peygamber (s.a.v.) ashabına:

— Câhiliyye devrinde böyle bir şey atılınca ne derdiniz? diye sordu.

— Allah ve Resûlü daha iyi bilir, biz böyle bir şey olduğu zaman büyük bir adam doğdu ve büyük bir adam öldü, derdik.

Allah'ın Resûlü (s.a.v.) buyurdu ki:

— Bu, birinin ölmesi ya da doğması için atılmaz. Fakat Yüce Rabb'imiz bir iş yapınca (bir şeyin yapılmasına hükmedince) arşı taşıyan melekler tesbih ederler. Sonra onların altında bulunan göğün melekleri tesbih ederler. Böyle böyle tesbih ta (bize) en yakın gök halkına kadar ulaşır. Sonra arşın altındaki melekler, arşı taşıyan meleklere:

— Rabb'iniz ne buyurdu? derler. Onlar da Rabb'lerinin buyruğunu soranlara bildirirler. Göklerin halkı birbirlerine Rabb'in buyruğunu sorarlar. Böylece o haber, (dünyamıza) en yakın göğe kadar ulaşır. Cinler de o haberi oradan kapıp (dünyadaki) dostlarına atarlar. Bu yüzden (melekler tarafından) onlara (engel olmak için) birtakım ışıklar atılır. Eğer o haberi duydukları gibi getirip söyleseler, o doğrudur. Fakat

onlar, duydukları habere başka şeyler de uydurup katarlar.» (59).

Buhârî, aynı hadisi şöyle rivayet etmiştir:

«Allah, gökte bir işin olmasına hüküm verdiği zaman melekler, O'nun buyruğuna boyun eğerek kanatlarını çırparlar. Düz taş üzerinde (hareket ettirilen) zincir(in sesi) gibi (heybetli olan) bu ilâhî hükmü alan melekler, korkudan sarsılırlar. Kalblerinden korku giderilince, birbirlerine:

— Rabb'iniz ne buyurdu? derler.

— O, gerçeği buyurdu, O yücedir, uludur, derler.

Onların konuşmalarını çalmak için, (yerden göğe kadar) birbiri üstüne dizilmiş söz çalıcı (şeytan)lardan en üstteki, meleklerin konuşmasını işitir. Duyduğu sözü, kendi altındakine atar, o da onu kendi altındakine atar, böyle böyle nihayet o sözü, en sonuncu şeytan büyücü ya da kâhinin diline atar. Bazan, sözü atmadan önce şihâb (kıvılcım) ona yetişir (onu yakar), bazan da henüz kıvılcım yetişmeden sözü atmış olur. (Onu alan büyücü, ya da kâhin) ona yüz tane de yalan katıp söyler. (Onun söylediği çıkınca) denilir ki:

— Ya, (bu adam) bize falan, falan, falan, falan gün böyle (olacağını) söylememiş miydi?

(Büyücünün) gökten işittiği söz böylece tasdik edilir.» (60).

Demek ki cinler, meleklerin yapısından daha aşa-

59. Müslim, *Selâm*, B. 35, H. 124; Tirmizî, *Sebe' Suresi*; İbn Hanbel, I, 218.

60. Buhârî, *Tefsîr, Suretu Sebe'; Tecrîd-i sarîh tercemesi*, XI, 135-136.

ğı düzeyde olduklarından onların bütün bilgilerine vakıf olamazlar. Ancak onlara yaklaşıp onlardan bazı haberler duyabilirler. Çoğu kez de meleklerin parlak nurları, saldıkları ışınlar, cinleri yakar.

Cinler, meleklerden çaldıkları haberleri, zayıf karakterleri dolayısiyle yalanlarla karıştırıp bazı insanlara aktarırlar. Böylece insanları birçok noktalarda yanıltırlar. Bazan da söyledikleri doğru çıkar. İşte doğru çıkan sözleri, meleklerden duyup içine yalan karıştırmadıklarıdır. Onun için bu sözlerinin tasdik edileceğini, sevgili Peygamberimiz bildirmişlerdir. Fakat sözlerine çoğunlukla yalan karıştırdıklarından onlara güvenilmez. Çünkü yapıları dolayısiyle hafif ve kaypaktırlar.

Eskiden cinler, insanlara tesir için bazı büyücü ve kâhinleri seçerlerdi. Şimdi de bunların yanında spiritleri yani ruh çağırıcılarını seçmektedirler. İşte ruhçuların, ruh çağırma seanslarında kendilerine geldiklerini söyledikleri şeyler, — Allah bilir — bu cinlerdir.

İnsanlara göre, cinlerin ömürleri daha uzun olduğundan, kendileriyle çağdaş insanlardan önce yaşadıkları zamanları bilirler. O zamanın olaylarından söyledikleri, doğru olabilir. Ama istikbali tam bilemezler. Ancak görüş açıları insanlardan fazla olduğu için insanlara gizli kalan birçok şeyler, onlar için görülebilir. Fakat bu, gaybı bildikleri anlamına gelmez. Onlar, lâtif yapıları dolayısiyle görüşlerinin uzanabildiği şeyleri görüp bilebilirler. Tam gaybı, aslâ bilemezler. İnsanlar için gayb olan yakın geçmiş ve yakın gelecek onlar için gayb değildir. Bu bakımdan bunlar hakkında söylediklerinin doğru çıkması, in-

sanları yanıltır. Böylece insanları kendilerine bağlarlar. Önce ruh diye kendilerini tanıtıp, söylediklerinin doğru çıkmasiyle de insanları kendilerine bağlayan bu mahlûklar, insanları yoldan çıkarmak için onların kalblerine her türlü sapık düşünceleri atmaya başlarlar. İlâhî kitapların söylediklerine, Kur'ân'ın koyduğu esaslara tamamen zıd şeyleri kendilerine bağlı insanların gönüllerine atarlar. Bu işlerle uğraşan kimseler, çoğunlukla Kur'ân esaslarını iyi bilmedikleri, din ilimlerine vakıf olmadıkları için onların söylediklerini dinin özü sanırlar. Böylece hem kendileri şaşarlar, hem de başkalarını yoldan şaşırtırlar.

Bundan dolayı sevgili Peygamberimiz, şeytanın çeşitli şekillere bürünerek insana görüneceğini, görülen rüyaların Rahmânî de, şeytânî de olabileceğini, şeytânî rüyalardan Allah'a sığınmak gerektiğini haber vermiştir.

Kovulmuş şeytandan ve onun şaşırtmasından Allah'a sığınırız.

III. BÖLÜM

İNSAN - RUH

İNSAN

İnsan, yaratıkların en şereflisi, en mükemmelidir. Yüce Allah: «Andolsun ki biz insanı en güzel biçimde yarattık.» (60), buyurmuştur. İnsanın hakikati, görünen maddî şekil değil, o şeklin özü, gerçeği olan ruhtur. Hicr suresinin 29. Enbiyâ suresinin 91. âyetlerinden anlaşıldığına göre Allah'ın «hayat soluğu» olan ruh, anne rahminde bedene üflenir ve o hakikat, bedenle birlikte Allah'ın dilediği şekli alır. Beden içinde olgunlaşır, üstün sıfatlar kazanır, bedenden ayrıldıktan sonra ölmez, şeklini ve varlığını sürdürür. Ölüm, insanın yok olması demek değildir. Ölüm, vücudu oluşturan unsurların, asıllarına dönmesi demektir. Bedenin maddesini, madde dünyası oluşturmuştur. Et, kemik, kan, bunlar şu dünyamızdan, gelmiştir, temeli şu topraktır. Bunlar tekrar asılları olan toprağa döner, çözülüp toprağa karışır. Ama et, kan, kemikten oluşan şu mükemmel şekle hareket, düşünce ve kuvvet veren, tek kelime ile hayat veren, öz, ruhtur. İşte Rabb'in soluğu olan bu öz, Rab'den gelmiştir. O, tekrar Rabb'e döner. «Başlangıç O'ndandır, dö-

60. Tîn, 95/4.

nüş de O'nadır.» (61), ifâdesinin sırrı, ölümle gerçekleşir. O halde ölüm, insanın yok olması değil, insan vücudunun elemanlarının, asıllarına dönmesi demektir. Yaratılmış olan ruh, ölümsüz olarak yaratılmıştır. En mükemmel şekline insan vücudunda ulaşan ruh, bedenden ayrılınca bu şeklini, daha parlak, daha güzel şekilde, yaptığı güzel işlerden fer, güzellik kazanarak devam ettirir.

Ruh, şuurun da kaynağı olduğundan, ölen insanın ruhu, dünyada beden içinde yaptıklarını hatırlar ve bunların sonuçlarıyla karşılaşır. Ruhun, beden ötesi hayatı, beden içindeki hareketlerine bağlıdır.

Ruhun bedenden sonraki hayatını, orada nelerle karşılaşacağını insanın normal duyularıyle bilip görmesine imkân yoktur. Bu hususu, ancak ilâhî gerçeklere vakıf kılınan peygamberlerden öğreniriz. Şimdi bu konuda Resûlü vasıtasiyle Yüce Allah'ın bize bildirdiklerini gözden geçirelim ve çeşitli delillere dayanarak ruhun varlığını, beden sonrası hayatını öğrenmeğe çalışalım.

Ölüler, kendilerini ziyaret edenlerden haberdar olurlar

«Bedir savaşında Kureyş ölüleri, bir kuyuya dolduruldu. Allah'ın Resûlü, kuyunun içindeki ölülere hitab edip:

— Ey falan oğlu falan, ve ey falan oğlu falan, Allah ve Resûlü'nün size va'dettiklerini gerçek bulduğunuz mu? Ben, Allah'ın bana va'dettiğini gerçek buldum, dedi. Hz. Ömer:

— Ey Allah'ın Resûlü, ruhsuz cesetlere nasıl hitab ediyorsun? dedi. Allah'ın Resûlü:

— Benim söylediklerimi, siz onlardan daha iyi duyamazsınız. Şu var ki onlar cevap veremezler, buyurdu.» (62).

Yine Buhârî ve Müslim'in rivayet ettikleri hadise göre kabre konulan ölüler, kendilerini defne gelip sonra geri dönen kimselerin ayak seslerini duyarlar (63).

Allah'ın Resûlü (s.a.v.), ümmetine bir kabristandan geçerken: «Esselâmu aleykum dâre kavmin mu'minin (Selâm size ey mü'minler yurdunun sakinleri)» (64), şeklinde selâm vermeyi emretmiştir. Bu tür selâm, ancak anlayan kimselere verilir. Eğer orada bu selâmı anlayan kimse olmasa, bu selâm, yok olana hitab durumunda kalır. Oysa ölünün, kendisini ziyaret edenleri tanıdığına ve bundan hoşlandığına dair mütevatir haberler vardır. İbn Ebî'd-Dünyâ, Hz. Âişe'den şu hadisi nakletmiştir: «Her kim bir kardeşinin kabrini ziyaret edip orada otururşa bu adam oradan kalkıncaya kadar ölmüş kimse onunla ünsiyyet (ülfet) eder, söylediklerine cevap verir.» İbn Kayyim Cevziyye, ölülerin, özellikle Cuma, Cumartesi ziyaret

61. Birçok hadîslerde bu ifâde geçer. Âyetlerde bu anlamı ifâde eder.

62. Müslim, *Cennet*, B. 17, H. 76, 77; Buhârî, *Cenâiz*, B. *Mâ câ'e fî azâbi'l-kabr*.

63. Buhârî, *Cenâiz*, aynı bâb.

64. Müslim, *Cenâiz*, 102; Ebu Dâvûd, *Cenâiz*, 79; Nesâ'î, *Tahâret*, 109; İbn Mâce, *Cenâiz*, 36; *Zühd*, 36; Muvatta', *Tahâret*, 28.

edip duâ edenlerden sevinç duyduklarını bildiren bazı rüyalar nakletmektedir (65).

Geçmiş sâlih âlimler, kabirlerin başında Kur'ân okunmasını öğütlemişlerdir. Meselâ Abdullah b. Ömer'in, kabrinde Bakara suresinin okunmasını emrettiği rivayet edilir. Önceleri, kabirde Kur'ân okunmasına karşı olan Ahmed b. Hanbel'in sonra bu fikrinden döndüğü rivayet edilir:

Hallâl'in nakline göre Ahmed b. Hanbel ile Muhammed b. Kudâme Cevherî, bir cenazede bulunmuşlardı. Definden sonra kör bir adam, kabrin başı ucunda Kur'ân okumaya başladı. Ahmed b. Hanbel, adama kabirde Kur'ân okumanın bid'at olduğunu söyledi Kabristandan ayrıldıktan sonra Muhammed b. Kudâme, İbn Ömer'in, kabrinin yanında Kur'ân okunmasını tavsiye ettiğini, güvenilir senetle işitip yazdığını söyleyince Ahmed b. Hanbel, derhal:

— Dön, adama söyle Kur'ân okusun, dedi.

İmam Şâfiî de kabir başında Kur'ân okumanın zararı olmadığını söylemiştir. Bütün bunlar, ölünün, kendisine Kur'ân okuyanlardan, duâ edenlerden, selâm verenlerden haberdar olduğunu gösterir.

Amr b. Dînar da: «Ölen herkes, kendisinden sonra âilesinde neler olduğunu bilir. Âilesi onu yıkayıp kefenledikleri zaman onlara bakar.» Mücâhid de: «İnsan öldükten sonra çocuğunun güzel davranışlarından sevinç duyar» demişlerdir (66).

Eskiden beri kabirlerin başında verilmekte olan telkîn de ölünün, kendisi hakkında söylenenleri işittiğini gösterir. Eğer ölünün ruhu bunu işitmeseydi boş yere telkin edilmiş olurdu. Asırlardan beri İslâm dünyasının her tarafında bunu yapagelen İslâm ümmetinin boş, bâtıl şey yapmış olması lâzımgelirdi. Oysa telkini hoş gören Ahmed b. Hanbel dahi bunun yapılabileceğini söylemiştir.

65. İbn Kayyim, Cevziyye, *Kitâbu'r-rûh*, s. 10.
66. *a.g.e*, s. 14.

Telkin hakkında Taberânî'nin **Mu'cem**'inde Ebu Umâme'den nakledilen zayıf bir hadis mevcuttur. Bu hadisin Allah'ın Resûlü'ne nisbeti sağlam değilse de asırlardan beri İslâm ümmetinin telkini yapması, bunun tamamen boş olmadığını, bir aslı esası olduğunu gösterir. Eğer ölünün ruhu, bu telkini duymamış olsa, taşa toprağa hitab edilmiş olurdu. Bunu bütün İslâm ümmetinin asırlarca yapmasına pek ihtimal verilmez (67).

Ebu Dâvud'un, orta bir senetle rivayet ettiği bir hadiste, bir cenazede bulunan Allah'ın Resûlü (s.a.v.); cenaze gömüldükten sonra:

«— Kardeşiniz için tesbit (sorulara sarsılmadan cevap verme gücü) isteyiniz. Zira ona şimdi soru sorulmaktadır.» (68), buyurmuştur. İmdi ölüye soru sorulduğuna göre demek ki ölü, soruyu işiten bir varlık sahibidir. Tamamen yok olup gitmemiştir. Soruyu duyduğuna göre pekâlâ telkini de duyar. Başka bir hadiste de: «Ölülerinize Yâsîn okuyunuz!» (69) buyurulmuştur. Bu da ölünün, okunan Kur'ân'dan faydalandığını gösterir. Ölü faydalandığına göre faydalanan bir varlığa sahip demektir.

67. *a.g.e.*
68. Ebu Dâvûd, *Cenâiz*, 69 (Bâbu'l-istiğfâr inde'l-kabr).
69. Ebu Dâvûd, *Cenâiz*, Bâbu'l-kırâet inde'l-meyyit.

Ruhlar birbirleriyle buluşup görüşür mü?

Ruhlar iki kısımdır: azâpta (tutuklu) olan ruhlar, nimette (serbest) olan ruhlar. Azâbda olan ruhlar, birbirleriyle görüşmeye fırsat bulamazlar. Tutuklu olmayıp serbest olan nimet içindeki ruhlar ise birbirleriyle buluşup konuşurlar. Birbirlerine dünyadaki ahvalden ve ileride vukubulacak olaylardan söz ederler. Her ruh, amelde kendisinin dengi, kendi derecesinde olan arkadaşıyla beraber olur. Hz. Peygamber (s.a.v.)in ruhu ise en yüce arkadaş (Refîk-ı a'lâ) ile beraberdir. Bu beraberlik dünyada olduğu gibi berzahte ve âhirette de devam eder.

Hz. Peygamber (s.a.v.)in bazı sahabîleri, öldükten sonra onun makâmının çok yüksek olacağını, kendilerinin ise o dereceye çıkamayacaklarını düşünerek üzülmüşler, ağlamışlar, üzüntülerinin nedenini soran Hz. Resûl'e:

— Ya Resûlâllah, biz dünyada senden ayrılmaya tahammül edemiyoruz. Öldüğün zaman sen bizim üstümüze yükseltileceksin, seni göremeyeceğiz, demişler. Bunun üzerine: «Kim Allah'a ve Elçi(sin)e itâat ederse işte onlar, Allah'ın nimet verdiği peygamberler, sıddîkler, şehîdler ve salihlerle beraberdir.» (70), âyeti inmiştir (71).

Hz. Peygamber (s.a.v.), Mi'raca çıktığında Hz. Âdem, Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İsa gibi birçok peygamberlerin ruhlariyle görüşmüştür. Yüce Allah,

70. Nisa, 4/69.
71. İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 522.

şehîdlerin diri, Rab'ları indinde rızıklanmakta olduklarını, arkalarında bulunanlara da korku ve üzüntü olmadığının müjdelenmesini istediklerini, Allah'ın nimet ve keremiyle sevinç duyduklarını haber vermiştir (72).

Âlu İmran suresindeki bu âyet, ruhların birbirleriyle buluşup konuştuklarına delâlet eder: Şehîdlerin ruhları diri ve Rab'ları indinde rızıklanmakta iseler, birbirleriyle buluşurlar. «Yestebşirûn» kelimesi, müjde verilmesini isterler anlamına geldiği gibi sevinirler, birbirlerine müjdelerler anlamına da gelir. Birbirlerine müjde verdiklerine göre demek ki birbirleriyle görüşüp konuşmaktadırlar.

Ölenlerin ruhları, hem kendi aralarında, hem de dirilerin ruhlariyle buluşup konuşabilirler. Bunun pek çok delili vardır. His ve gerçek, bunun en doğru delilidir. Yüce Allah, şöyle buyurur: «Allah, öldükleri sırada canları alır, ölmeyenleri de uykularında; sonra ölümüne hükmettiğini yanında tutar, ötekilerini de belli bir süreye kadar (bedenlerine) gönderir.» (73).

İbn Abbas, bu âyetin tefsirinde diyor ki: «Bana ulaştığına göre dirilerin ruhlarıyla ölülerin ruhları birbirleriyle buluşup birbirlerine sorular sorarlar. Sonra Allah, ölülerin ruhlarını tutar, dirilerin ruhlarını cesetlerine gönderir.» Saîd b. Cübeyr de: «Uykuda, dirilerin ve ölülerin ruhları birbirleriyle görüşürler», demiştir (74). İbn Ebî Hâtim'in tefsirinde Süddi'nin şu sözü rivayet edilir: «Ölmeyenleri(n canını

72. Âlu İmran, 3/17.
73. Zümer, 39/42.
74. *el-Cevâhir fî tefsîri'l-Kur'ân*, XVIII, 161.

da) uykularında alır. Ölmeyen canı uykuda alır. Dirinin ruhuyla ölünün ruhu buluşur, tanışır, konuşur. Sonra dirinin ruhu, süresini tamamlamak üzere bedenine döner. Ölünün ruhu da bedenine dönmek ister, fakat tutulur (bırakılmaz).»

İbn Abbas'ın sözüne göre tutulan ruh, daha önce ölüm vefatiyle alınan ruh; bırakılan ruh ise uyku vefatiyle alınan ruhtur. Buna göre âyetin anlamı şudur: Allah, ölünün nefsini alır, tutar, kıyametten önce bedenine bırakmaz. Uyuyanın nefsini de alır, fakat süresini doldurmak üzere tekrar onu bedenine gönderir. Süresi dolunca yine onu başka bir vefatla alır.

Süddî'nin sözüne göre gerek tutulan, gerek serbest bırakılan her iki ruhu da uyku vefatıyla alır, ecelini doldurmamış olan ruhu geri gönderir, ecelini doldurmuş olanı tutar, bedenine göndermez. Birinci görüş daha doğrudur. Çünkü ölüm, uyku değildir.

İbn Kayyim Cevziyye de birinci görüşün tercihe şayan olduğunu söyler. Çünkü Yüce Allah, burada iki vefat olduğunu bildirmiştir. Biri büyük vefat olan ölüm vefatı, diğeri küçük vefat olan uyku vefatıdır. Ruhlar da âyette ikiye ayrılmıştır. Allah'ın, ölüm vefatıyla yanında tuttuğu ruh, uyku vefatıyla alıp tekrar bıraktığı ruh. Âyette vefat, ölüm vefatı ve uyku vefatı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ölüm vefatıyla alınan ruh geri gönderilmez, uyku vefatıyla alınan ruh, yine bedenine döndürülür. Ölüm vefatı, insana uyanık halde de, uyku içinde de gelebilir.

Uykuya dalan kişinin, bedenine canlılık veren kısmı değil, fakat insana insanlığını veren şuur kaynağı ruhu (yani ruh-i insânîsi) bedenin etkisinden kurtulur, Allah'ın irâdesine girer. Böylece o ruh, hem öl-

müşlerin, hem de başka dirilerin ruhlarıyla buluşup görüşebilir.

Ruhların, dirilerin ve ölülerin ruhlarıyla görüştükleri hakkında deliller

Dirilerin ruhlarının, ölülerin ruhlarıyla görüştüklerine en büyük delil, kişinin gördüğü rüyalardır. Bu rüyalar, tek tek birer delil olmasa dahi, bunların tümü bir gerçeğin delilidir. Çünkü bunlar, tevatür derecesini almıştır. Şimdi bunlardan birkaç misâl sunalım:

Hammâd b. Seleme-Sâbit-Şehr yoluyla gelen rivayete göre ashab-ı kirâmdan Sa'b b. Cessâme ile Avf b. Mâlik kardeş olmuşlar ve hangisi daha önce ölürse ötekine durumunu bildirmek üzere sözleşmişlerdi. Sa'b öldü. Kendisini rüyada gören Avf ile Sa'b şöyle konuştular:

— Kardeşim,

— Evet...

— Size ne yapıldı?

— Birtakım kötü olaylardan sonra bağışlandık.

— Boynundaki o siyah parıltı nedir kardeşim?

— On dirhemdir. Falan yahudiden ödünç almıştım. O paralar falan yerdedir. Onları o adama veriniz. Bak kardeşim, ben öldükten sonra âilem içinde vukua gelen olayların haberini aldım. Hattâ birkaç gün önce ölen kediden dahi haberim oldu. Altı gün sonra da kızım ölecek. Ona karşı iyi davranılmasını öğütleyiniz.

Sabah olunca Sa'b'ın evine giden Avf, Sa'b'ın işa-

ret ettiği yerde dirhemleri buldu. Onları yahudiye götürdü. Ona Sa'b üzerinde bir alacağı olup olmadığını sordu. Sa'b'a hayır ile duâ eden yahudi, ona on dirhem ödün vermiş olduğunu söyledi. Avf, on dirhemi verince yahudi:

— Benim verdiğim paraların ta kendisi, dedi.

Tekrar Sa'b'ın evine dönen Avf, :

— Sa'b'dan sonra bir olay oldu mu?, diye sordu.

— Evet, dediler, falan falan şeyler oldu, birkaç gün önce de kedi öldü.

— Peki, kardeşimin kızı nerede?, dedi.

— Oynuyor, dediler.

Avf, kızın yanına vardı, hummâya yakalanmış olduğunu gördü. Kıza iyi davranılmasını öğütledi. Altı gün sonra da kızcağız öldü.

Allah'ın Resûlü'nün: «İyi yaşamasını, şehîd olarak ölmesini ve cennete girmesini» dilediği Sâbit b. Şemmâs, «Ey inananlar, seslerinizi, peygamberin sesinden daha çok yükseltmeyin, kendi aranızda yüksek sesle konuştuğunuz gibi onunla da öyle yüksek sesle konuşmayın; yoksa siz farkında olmadan amelleriniz boşa çıkar!» (75), âyeti indiği zaman evine girip kapısını kilitlemiş, Allah Resûlü'nün gönderip kendisini arattığı adama:

— Ben sesi yüksek bir adamım, (Resûlüllah'ın yanında yüksek sesle konuşurum da) amelim boşa gider diye korkuyorum, dedi.

Allah'ın Resûlü ise kendisine hayır ile yaşayıp hayır ile öleceğini müjdeledi. «Allah, kendisini beğenip

75. Hucurât, 49/22.

övünen hiçbir kimseyi sevmez» (76), âyeti indiği zaman da yine içeri girip kapıyı üstüne kilitledi, ağlamaya başladı. Allah'ın Resûlü kendisini çağırtınca da:

— Ya Resûlâllah, ben güzel şeyleri severim, kavmimin efendisi olmak isterim, dedi. Allah'ın Resûlü:

— Sen, âyetin bildirdiği böbürlenen, övünen insanlardan değilsin, üzülme! Sen iyi yaşayacak, şehîd olarak ölecek ve cennete gireceksin, dedi.

Yemâme olayında Halid b. Velîd kumandasında Müseylime'ye karşı savaşıyordu. Huzeyfe'nin Mevlâsı Sâlim ile bir çukur eşip içine girdiler ve şehid düşünceye kadar yerlerinden ayrılmadan çarpıştılar.

Sabit'in üzerinde değerli bir zırh vardı. O şehid düştükten sonra müslümanlardan biri, onun zırhını üzerinden çıkarıp aldı. Sâbit, bir müslümanın rüyasına girip dedi ki:

— Sana bir vasiyyet edeceğim, sakın rüyadır deyip ihmal etme. Ben dün öldürüldüğüm zaman, müslümanlardan biri yanıma gelip zırhımı aldı. O adam, ordunun en uzak yerindedir. Çadırında bir at var. Zırhın üstünde bir taş çanak, çanağın üstünde de bir eğer var. Halid'e git, adam gönderip zırhımı aldırsın. Medine'ye vardığında da Allah'ın Resûlü'nün halifesine (yani Hz. Ebubekir'e) git, falan kimseye borcum olduğunu, falan ve falan kölemin de âzâd olduğunu söyle.

Bu rüyayı gören zât, Halid'e gidip gördüğünü anlattı. Halid, adam gönderip zırhı aldırdı. Hz. Ebube-

76. Lokman, 31/18.

kir'e de rüyayı anlatınca Ebubekir, Sâbit'in vasiyyetini yerine getirdi (77).

Atâ Sülemî öldükten sonrà Salih b. Beşir, onu rüyada görmüş, dünyada iken çok üzgün yaşadığını belirterek şimdi durumunun nasıl olduğunu, hangi derecede bulunduğunu sormuş. Atâ, şöyle cevap vermiş:

— Allah, üzüntümü uzun bir sevince dönüştürdü, Allah'ın nimet verdiği peygamberler, sıddîkler, şehîdler ve sâlihlerle beraber bulundurdu.

Sâid b. Müseyyib'in anlattığına göre Abdullah b. Selâm ile Selmân-i Fârisî, birbirlerine hangisi daha önce ölürse ötekine gelip Rabb'inin kendisine ne yaptığını haber vermek üzere sözleşmişler. Önce ölen biri, diğerinin rüyasına girip:

— Tevekkül et ve sevin, ben tevekkül gibisini görmedim, demiş (78).

Ömer b. Abdulâziz'in oğlu Abdullah da şöyle demiş: «Ölümünden sonra babamı rüyamda gördüm. Kendisi bir bahçe içinde idi. Bana elmalar uzattı. Ben bunları, çocuğum olacağına yordum. Kendisine:

— Hangi amelleri daha üstün buldun? diye sordum.

— Yavrum, istiğfâr, dedi.» (79).

***

Rüyasında Abdullah b. Mübârek'i gören arkada-

77. *Kitâbu'r-ruh*, s. 16-17.
78. *a.g.e*, s. 25.
79. *a.g.e*, s. 26.

şı Shar b. Râşid de, Allah'ın, kendisine ne yaptığını sormuş. Abdullah, affedildiğini söylemiş. Râşid, Süfyan-i Sevrî'nin durumunu sormuş. Abdullah:

— Bah, bah (ne mutlu ona), o peygamberlerle, sıddîklerle, şehidlerle ve salihlerle beraberdir. Onlarla arkadaş olmak, ne güzel şeydir! diye cevap vermiş (80).

Ebu Eyyûb Ensârî'den rivayet edilen bir hadise göre Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: «Mü'minin canı alınınca onu Allah katında rahmet ehli karşılar. O can, dünyada müjdecinin karşılandığı gibi karşılanır. Derler ki:

— Kardeşinize fırsat veriniz de dinlensin. Çünkü büyük bir sıkıntı içinde idi. Ona:

— Falan adam ne yaptı, falan kadın ne yaptı, falan kız evlendi mi?, diye sorarlar.

Eğer kendisinden önce ölmüş bir adamdan sorarlar da o da:

— O, benden önce öldü, derse:

— İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râci'ûn (biz Allah içiniz ve biz O'na döneceğiz), demek anası (vardığı yer) Hâviye (cehennem) e gitmiş! Ne kötü terbiyecidir o! derler.

Âilesinden biri, Âsım Cuhderî'yi rüyasında görmüş:

— Sen ölmedin mi? diye sormuş.

— Evet, demiş.

— Peki neredesin?

— Bir gurup arkadaşla birlikte cennet bahçelerinden bir bahçedeyim. Her Cuma gecesi ve sabahı

80. *a.g.e*, s. 19-21.

birlikte Ebubekr b. Abdullâh Muzenî'ye gideriz, sizin haberlerinizi alırız.

— Bedenleriniz mi, ruhlarınız mı gider?

— Heyhât, bedenler çürüdü. Buluşan ruhlardır (81).

Daha bunun gibi pek çok misâller vardır. Bunların hepsini saymaya kalksak, ciltlerle kitap yazmak gerekir. Yukarıdaki misâllerde gördüğümüz üzre uyuyan kimse, ölmüş kimseleri rüyada görür, onlarla konuşur, onlara sorular sorar; ölmüş kimseler, gerek kendi hayatlarına, gerek başkalarının hayatına dair, dirilerin asla bilemeyeceği birtakım şeyler söylerler. Bu söylenenler bazan aynen çıkar. Maziden, istikbalden haber verirler. Kimsenin bilmediği bir yere gömdükleri malı, parayı, başkalarının üzerinde bulunan alacaklarını veya kendi üzerlerinde bulunan borçları, yahut herkesten gizli olarak yaptıkları ve hiç kimsenin bilmediği bazı işleri haber verirler. Bazan adama:

— Falan zaman sen de bize geleceksin, derler ve söyledikleri gibi olur.

Yahut rüyayı gören adama, herkesten saklı yaptığı bir işi haber verip: «— Sen şunu yaptın.» derler. Bu konuda yukarıda anlattığımız Sa'b b. Cessâme'nin, Avf b. Mâlik'e rüyada söylediklerini; Sâbit b. Kays'ın, zırhını çalanı haber vermesini hatırlayalım. Bunlar, eskilerden bize rivayet edilen olaylardır.*

81. *a.g.e*, s. 23.

* Şimdi bir de bizzat yaşayanından duyduğumuz bir bir olayı anlatmak istiyoruz:

Erzurum'da, - şimdi Allah'ın rahmetine göçmüş bulunan - Faik Pirimoğlu isimli muhterem bir dostumuz vardı. 1951 yılında bu zatın çok muhterem ve evliyâdan olduğuna inanılan kardeşi Ali Rıza Efendi vefat etti. Kardeşinin vefatının üzerinden henüz bir ay geçmeden ziyaretine gittiğimiz Faik Bey, bize şunu anlattı:

«— Ağabeyimin gözlüğünü almıştım. Bir iş yaparken gözlük düştü, bir camı kırıldı. Gözlüğün camının kırıldığından kimsenin haberi yoktu. İki gün sonra yeğenim... geldi,

— Bu gece rüyamda Dayımı (yani Ali Rıza Efendi'yi) gördüm. Bana dedi ki: «Faik'e söyle, gözlüğümü yaptırsın.»

Bu olay da, ölülerin ruhlarının, dirilerin ruhlariyle buluştuklarına delâlet etmektedir.

Bir de bizzat kendi gördüğüm iki rüyayı anlatmak istiyorum:

1973 yılında Bağdad'da idim. Yanımda yine İlâhiyat Fakültesi'nden bir arkadaş da vardı. Bu arkadaş iki ay sonra bir imkân bulup Kuveyt'e gitti. Benim de içimde, yalnız kalışımın tesiriyle bir sıkıntı başladı. Keşke ben de gitseydim, diye üzülüp duruyordum. Bir iki gün böyle düşündükten sonra bir akşam yatsıyı kılıp sıkıntı ile yatağa girdim. Henüz uykuya dalmıştım ki birden kalbimin içinden çok muhterem, merhum hocam Hacı Muharrem Efendi, çıkıp göğsümün üstünde duruverdi:

— Oraya gitseydin, senin hakkında hayırlı olacağını nereden biliyorsun?, dedi.

— Sen burda mısın Hacı Baba? dedim ve uyandım. Sabaha kadar içimde bir genişlik, gönlümde olağan üstü bir sevinç duydum ve sıkıntılar içimden gitti. Gerçekten Kuveyt'e gitmeyişimin, benim için

Muhyiddin b. Arabî, **Futûhat**'ında, Mağrib şehirlerinden birinde vardığı ma'nevî bir makâmda çok yalnızlık hissettiği bir sırada, karşısına büyük mutasavvıf Ebu Abdurrahmân Sülemî'nin ruhunun cisim-

lenip kendisine geldiğini ve kendisiyle konuştuğunu, sorduğu soruları cevaplandırdığını yazmaktadır (82).

Osmanlı bilginlerinden Hâdimî Muhammed b. Mustafa'nın, kendi el yazısıyla şunları yazdığını, Bursalı Mehmet Tahir kaydetmiştir:

«Pederimin kabri başında murâkabeye varmıştım. Karşımda temessül eyledi, nasihat istedim:

— İşte beni görüyorsun ya, dünyanın esbâb ve alâikinden âriyim. Bu âlemde onlardan hiçbiri fayda

---

hayırlı olduğunu anladım.

1 Mart 1976 tarihinde muhterem babam, ondan iki yıl kadar sonra da annem Allah'ın rahmetine kavuştu. Her gün bir cüz Kur'ân okuyup babamın ve geçmişlerimizin ruhlarına bağışlardım. Annem vefat edince okuduğum Kur'ân'ın sevabını önce annemin, sonra babamın ruhuna bağışlamaya başladım. Bir gece uykuda şöyle gördüm: Köyümüzün câmiinin alt tarafında, babam bir bahçe, sebze yetiştirmiş. Annem de hemen onun altında bir bahçe ve sebze yetiştirmiş. Annemin sebze bahçesi daha küçük ama sebzeleri daha yeşil, daha gelişik. Babamın sebze bahçesi daha büyük, fakat sebzelerinin suya çok ihtiyacı var. Sebzeler nerdeyse sararmaya yüz tutmuş. Ben de önce annemin bahçesine, sonra babamın bahçesine su veriyormuşum. Babam bana dedi ki:

— Oğlum, bak benim bahçemin, ağaçlarımın suya çok ihtiyacı var. Benim bahçem büyük. Sen ise önce annenin bahçesine suyu bağlıyorsun. Suyu önce benim bahçeme bağla!

Ben, bu rüyayı, okuduğum Kur'ân'ın sevabını önce annemin, sonra babamın ruhuna bağışladığıma yordum, ondan sonra önce babamın, sonra annemin ruhuna bağışlamaya başladım.

82. *Futûhât-ı Mekkiye*, II, 161. bâb. s. 345 (Mısır, 1293/1876).

vermiyor. Maîşet hususunda hırs ve tama'dan tevakkî ederek Cenab-ı Hakk'a mütevekkil ve anın ihsanına kani ol. Dünyada Hâliku'l-esbâb'ı unutup ihtiyacını, sebeb-i sûrî olan kula bildirirsen Hakk seni en âdi kimseye muhtâc eder. Eğer ihtiyacını herkesten ihfâ ile ancak Cenâb-ı Zü'l-celâl'e arz edersen, dünya bile sana arz-ı rûy-i ihtiyâc eder.» (83).

Yukarıda anlattıklarımıza benzer rüyalar pek çok olduğu gibi tasavvuf yolunda yürüyen gerçek zâhid ve müttakîlerin birçoğu, geçmişlerin ruhlarıyla yakaza (uyanık) iken görüşebilmişlerdir. Çünkü ruh gözü açılınca insan, uyanık iken de ruhlarla buluşabilir.

Nitekim Resûl-i Ekrem Efendimiz, bazı kabirlerde bulunanlara azâb edildiğini keşif buyurduğu gibi velilerden de kabirlerde bulunan kimselerin hallerini açıkça görenler (keşf-i kubûr) vardır. Ruh maddenin tesirinden kurtulunca, maddeye gizli kalan şeyleri görme gücüne erişebilir, madde ötesine uzanabilir.

Rüya nedir?

Rüyayı, uyku halinde, şuuraltının görünümlerinden ibaret sananlar hata ederler. Öyle rüyalar vardır ki kişinin, o rüyada kendisine söylenenler veya gösterilenlerle hiçbir ilgisi yoktur. Şuuraltını, insanın yaşantılarının ve doyurulmamış arzularının depolanması diye izah ederler. İçe atılan can sıkıcı olaylar, istenip de erişilmemiş arzular, rüyada yeni baştan yaşanır ve böylece içte biriken sıkıntılar dışarı atılır.

---

83. *Osmanlı müellifleri*, I, 297.

Bu izahın doğru yanı vardır, fakat bu, ancak bazı rüyalar için doğrudur. Bütün rüyalar, şuuraltının yaşanması veya görüntüsü değildir. İnsan, hiç tanımadığı, hayal etmediği bir kimseyi rüyasında görür ve hiç hatırından geçmeyen olaylar, kendisine haber verilir. Bu olaylar bazan hemen, bazan da aylar, hattâ yıllar sonra gerçekleşir. Şimdi yıllar sonra ortaya çıkan ve bulunduğu zaman ve durumda insanın hatırından geçmeyen, geçmişte de yaşamadığı, hayal etmediği bir olayı görmek, şuuraltının yüzeye çıkmasiyle izah edilemez. Çünkü şuuraltında öyle bir olay yoktur.

Şuuraltının görüntüsü olan; insanın gündüzün yaşadığı olayların şuurda bıraktığı izlerin hayale çıkması; şekillenip görünmesi biçiminde rüyalar vardır. Bunlara Kur'ân dilinde **«edğâsu ahlâm»** denir. Fakat kalbi sâfiyyet kazanmış bazı sâlih kişilerin gördüğü sâdık rüyalar da vardır ki bunlar, şuuraltının eseri değil, gaybden ruh gözüne yansıyan parıltılardır. Bu tür rüyalar, Peygamber (s.a.v.)in hadisinde, peygamberliğin bir dalı savılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.)e vahiy, sabah aydınlığı gibi aynen çıkan sadık rüyalar şeklinde başlamıştır.

İbn Kayyim Cevziyye, rüyayı şöyle sınıflandırmaktadır:

Rüya üç türlüdür: Allah'tan olan rüya, şeytandan olan rüya, nefsin konuşmasından (şuuraltından) olan rüya.

Allah'tan olan rüya, sahîh rüyadır ki bu da kısımlara ayrılır: Bir kısmı ilhamdır. Allah onu kulun kalbine bırakır. Ubâde b. Sâmit'in dediği gibi bu tür rüyalar, Rabb'in, uykudaki kuluna söylediği sözdür.

Bir kısmı rüya göstermeğe me'mur meleğin temsil ettiği bir temsildir.

Bir kısmı uyuyan kimsenin ruhunun, âilesinden, yakınlarından, arkadaşlarından ve başkalarından ölmüş kimselerin ruhlarıyla buluşmasıdır.

Bir kısmı, ruhun, yüce Allah'a çıkması ve O'nunla konuşmasıdır.

Bir kısmı ruhun cennete girmesi, cenneti ve benzeri şeyleri görmesidir.

Dirilerin ruhlarının, ölülerin ruhlarıyla buluşması da sahîh rüya çeşitlerindendir. Bu rüya, insanlar indinde duyularla elde edilen bilgiler türündendir (yani ilim ifade eder).

İşte burası, insanların güçlüğe düştüğü noktadır: Kimine göre ilimlerin hepsi ruhta gizlidir, fakat ruhun his dünyasıyla meşgul olması, bunları görmesine perde olur. Ruh, uyku ile his dünyasından ayrılınca kabiliyetine göre içinde gizli bilgilerden bir kısmını görür. Ruhun his dünyasından ayrılması, ölüm ile daha mükemmel olduğu için öldükten sonra insanın ilim ve irfanı daha mükemmel olur.

Bu sözün doğru ve yanlış tarafları vardır. Ne tamamı red, ne de hepsi kabul edilebilir. Evet ruhun his dünyasından ayrılması, onu bu dünyadan ayrılmadan kazanılması mümkün olmayan birtakım ilim ve irfana muttali kılar ama his dünyasından tamamen ayrılmış olsa dahi Allah'ın, peygamberlerine verdiği ilme, geçmiş peygamberlerden anlatılan şeylerin ayrıntılarına, âhiret ve kıyamet alâmetlerinin, emir ve nehiylerin tafsilâtına, isimler, sıfatlar ve benzeri gibi ancak vahiy ile bilinecek şeylerin ayrıntılarına vakıf olamaz. Ama ruhun, his dünyasından ayrılması, be-

denî meşgalelere dalan nefsin elde edeceği bilgilerden daha çok, daha kolay bilgiler elde etmesine yardımcı olur.

Bazılarına göre rüyada görülenler, Allah'ın, nefse doğrudan doğruya, sebepsiz attığı bilgilerdir. Sebepleri, hikmetleri ve kuvvetleri inkâr edenlerin bu sözü, şerîate, akla ve fıtrata aykırıdır.

Bazılarına göre de rüya, birtakım manâların temsili (şekillenmesi) dir. Allah, kulunun istidadına göre rüya göstermeğe vekil kıldığı melek eliyle olayları, manâları şekillere sokarak kuluna gösterir. Böylece rüya, kâh manâların temsili, kâh da görülen şekle aynen uygun olarak çıkar.

İbn Kayyim Cevziyye, sıraladığı bu görüşler arasında son görüşü, önceki görüşlerden daha uygun bulmakla beraber rüyanın, sadece meselden ibaret olmayıp başka nedenleri de bulunduğuna dikkati çekiyor. Meselâ ruhların birbirleriyle karşılaşması, birbirlerine haberler vermesi, kalbde ve hâfızada bulunan meleğin düşünceler atması, ruhun birtakım eşyayı vasıtasız olarak karşısında görmesi şeklinde rüyalar vardır (84).

Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: «Ruhlar, cünûd-i mücennededir (Çeşitli bir topluluktur) (85). Birbirini tanıyanlar (birbirinden hoşlanan-

84. *Kitâbu'r-rûh*, s. 35-36.

85. *Cünûd-i mücennede* ta'biri, çeşitli şekilde manâlandırılmıştır. Bir tefsire göre, ruhlar, toplu bulunan bir toplumdur ve çeşit çeşittir. Diğer bir tefsire göre, ruhlar, topluca yaratılmıştır. Sonra cesetlere ayrılmıştır.

lar) ülfet eder, birbirinden hoşlanmayanlar ayrılır.» (86).

Hâfız Ebu Abdillah b. Munde'nin kaydına göre bu hadis: «Ruhlar, cünûd-i mücennededir, havada buluşurlar...» şeklindedir. Yine İbn Munde'nin kaydına göre Hz. Ali, şöyle demiştir: «Yüce Allah, ruhları uykuda (göklere) çıkarır. Ruhun gökte gördüğü şey gerçektir. Fakat ruh bedene döndürülürken şeytan onun önüne çıkar ve onu yanıltır. Şeytanın araya sokulmasıyla görülen rüya batıldır.» İbn Abbas da: «Melekût âlemine girebilen ruhun gördüğü rüya sadıktır. Fakat melekût âleminin altında kalan ruhun gördüğü yalan olur.» demiştir (87).

Ruhun rüya görmesi, tıpkı kendisi gökte olan güneşin, ışınlarının uzaya yayılmasına benzer. Asıl vücut içinde olan ruh da uykuda uzaklara uzanır. Gaz lâmbasının ışığının aslı fitilindedir. Fakat ışık, fitilden etrafa yayılır. İşte bedende olan ruhun ışığı da başka yerlere uzanır, göklere çıkar, diri veya ölülerin ruhlarıyla görüşür. Ruhlara vekil kılınmış melek, ona görmesini istediği şeyleri gösterir. Eğer rüya gören kimse, batıla iltifat etmeyen, akıllı, zekî, salih bir insana gördüğü şeyler doğru çıkar. Ama rüya gören, bâtıl-sever, hafifmeşreb biri ise kafasındaki bâtıl şeylerin izleri, rüyada gördüğü şeylere perde olur. Gördüklerini hatırlayamaz. Tabirci bu rüyayı tabir edemez (88).

86. Buhârî, *Enbiyâ*, 2; Müslim, *Birr*, B. 49, H. 160; İbn Hanbel, II, 295; Ebu Dâvûd, *Edeb*, 16.

87. *Kitabu'r-rûh*, s. 35-37.

88. *a.g.e*, s. 128.

Bazan uyuyan kimse, uyanık olan, gezip dolaşan insanları rüyada görür, onlarla konuşur. Rüyada ruh ruh ile karşılaşıyorsa, vücudundan ayrılmayan, uyanık ve uzaklarda bulunan bir insanın ruhu, uyuyanın ruhuyla nasıl buluşabiliyor? sorusuna şöyle cevap verilmektedir:

Uyuyan kimsenin gördüğü ruh, ya rüya meleğinin temsil ettiği bir meseldir; melek öteki insanın şekline girerek görünmüştür, ya da görenin şuuraltının uykuda şekillenip görünmesidir. Bazan iki ruhun birbiriyle ilgisi o derece kuvvetli, aralarındaki bağ o derece sağlam olur ki her biri arkadaşının neler düşündüğünü, başından neler geçtiğini bilir. Bu olaya ilim dilinde «telepati» denmektedir.

İleride vukubulacak olayların rüyada uygun şekillere büründürülerek insana gösterilmesine en güzel misal, Hz. Yusuf'un gördüğü, onbir yıldız ile ay ve güneşin kendisine secde etmesidir. Hz. Yakub, onbir yıldızın, Yusuf'un onbir kardeşine, ay ve güneşin de babasına ve annesine işaret olduğunu, bunların, Yusuf'a saygı göstereceklerini, dolayısiyle Yusuf'un, ileride çok yüksek bir mevkie yükseleceğini anlamış ve Yusuf'a, rüyasını kimseye söylememesini tenbih etmişti. Yusuf suresinin 4. âyetinin tefsîri münasebetiyle Âlûsî şöyle diyor: «Yüce Allah, uyanık insanın kalbinde olduğu gibi uyuyanın kalbinde de birtakım düşünceler yaratır. Bu düşünceleri, meleğin ilhâmiyle insana duyurursa o, rüya; şeytanın fısıldamasiyle duyurursa o, hulm'dür. Allah'ın Resûlü (s.a.v.): «Rüya Allah'tandır, hulm şeytandandır.» (89), buyurmuştur.

89. Buhârî, *Ta'bîru'r-ru'yâ*, 3, 4, 10, 14; Müslim, *Ru'yâ*, H. 1, 2.

Ebu Saîd Hudrî'den gelen bir hadiste de Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: «Biriniz, sevdiği bir rüya görürse o Allah'tandır, yüce Allah'a hamdetsin ve onu söylesin. Eğer sevmediği bir rüya görürse o şeytandandır, kovulmuş şeytandan ve o rüyanın şerrinden Allah'a sığınsın ve onu kimseye söylemesin; o rüya kendisine zarar vermez.» (90). Başka bir hadislerinde de Allah'ın Resûlü (s.a.v.) «Biriniz sevmediği bir rüya görürse üç defa soluna tükürsün, kovulmuş şeytandan Allah'a sığınsın, üzerine yatmış olduğu yanından öbür yanına dönsün.» (91), buyurmuştur.

Birçok filozoflara göre rüya, hayal ufkundan ortak duyuya düşen suretin izlenimidir. Sâdık rüya, ruhun melekût âlemiyle ilişki kurmasiyle olur. Bedenî idare etmekten boşalınca ruh, ilişkide bulunduğu melekût âlemine çıkar, oradan manâlar alır. Muhayyile onları uygun şekillere sokarak ortak duyuya gönderir, böylece rüya görülür.

Büyük mutasavvıflardan bazıları da buna yakın bir görüş ileri sürmüşlerdir. Rüya, hayal denen bağımlı misâl mertebesindendir. Hayal, bazan küllî ve cüz'î manâları algılayan semavî akıllardan ve konuşan ruhlardan etki alır. O zaman o manâlara uygun şekiller görünür. Bazan da hayal, yalnız cüz'î manâları idrâk eden vehim kuvvelerinin etkisinde kalır. O zaman hayalde bunlara uygun şekiller belirir. Bu da ya dimağ bozukluğundan, ya da ruhun vehmî kuvveye meyletmesinden ileri gelir. Meselâ sevgilisinden

90. Buhârî, *Ta'bîr*, 4, 46; Müslim, *Ru'yâ*, 3, 4.
91. Aynı kaynaklar.

ayrılan kimse, hep onu düşünür, düşünür ve onu görür.

Âlûsî'nin naklettiği sûfî görüşlerinin bu son kısmı, şimdi şuuraltının, uykuda şuurüstüne çıkması şeklinde izah edilmektedir.

Âlûsî'ye göre rüya, ilâhî vahyin ilk başlangıcıdır. Çünkü vahiy, meleğin inmesiyle olur. Melek de önce hayal mertebesine, sonra duyuya iner (92).

İbn Kayyim, rüya hakkındaki izâhâtına şöyle devam ediyor: «Allah, sâdık rüya için bir melek tayin etmiş, ona her nefsin kendisini tabiat ve ahlâkını, din ve dünya hususunda başına gelecek bütün olayları öğretmiştir. Melek kâh misâllere, kâh şekillere büründürerek kulun başına gelecek olayları ona anlatır. Kâh yaptığı veya yapmak istediği bir hayrı ona müjdeler, kâh yaptığı veya yapmak istediği bir günahtan ötürü onu uyarır. Ya da nedenleri oluşmuş bulunan kötülükten sakındırır ki o kötülük nedenlerini savacak başka nedenlere tevessül etsin. İşte rüyada Allah'ın kerem ve rahmetiyle buna benzer hikmetleri vardır.

Rüyanın çeşitli yollarından biri de ruhların buluşup konuşmasıdır. Nice kimseler vardır ki zühd ve takvâsına, âhirete dönmesine uykuda gördüğü bir rüya sebeb olmuştur. Nice kimse vardır ki gördüğü rüya ile hazineler bulmuştur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.)in dedesi Abdulmuttalib de gördüğü rüya ile Zemzem kuyusunu ve oradaki hazineyi bulmuştu.

Umeyr b. Vehb'e, rüyasında şöyle denmiş:

92. *Rûhu'l-maânî*, II, 10-11; Süleyman Ateş, *İşârî tefsîr okulu*, s. 253-254.

— Kalk, evin falan yerine git, orayı eş, babanın malını bulacaksın.

Umeyr'in babası, vaktiyle malını gömmüş, vasiyyet etmeden, kimseye bir şey söylemeden ölmüş.

Umeyr uyandığında o söylenen yere gidip orayı eşmiş. Onbin dirhem ve çokça teber bulmuş. Borcunu ödemiş, kendisinin ve âilesinin durumu düzelmiş. Umeyr b. Vehb'in İslâma girişinden hemen sonra vukubulan bu olay üzerine kızı demiş ki:

— Babacığım, bize dinini lûtfeden Rabb'imiz, Hubel ve Uzzâ'dan hayırlıdır. Öyle olmasaydı, kendisine henüz sadece birkaç gün ibadet etmiş iken sana bu malı vermezdi (93).

*
**

Kayravanlı gezgin Ali b. Ebu Tâlib, kendi memleketlerinde, Umeyr'in rüyasından daha garip şeyler gördüğünü anlatmış:

Kayravan'da Ebu Muhammed Abdullah Bağanişî adında sâlih bir adam vardı. Kaybolan malların yerini rüyasında kendisine söylerlerdi. Rüyaları ün yapmıştı. İnsanlar ona gelirler, falanın vasiyyet etmeden öldüğünü, mevcut malının yerinin bilinmediğini söylerler, o da Allah'a duâ edip yatar, ölen kimse rüyasında kendisine gösterilir ve ondan malın yerini öğrenirdi. İhtiyâr, iyi bir kadın ölmüştü. Başka bir kadın, ona yedi dinar emanet bırakmıştı. Emaneti bırakan kadın, Ebu Muhammed Abdullah'a gelip durumunu anlattı ve ölen kadının adını verdi. Ertesi gün Ebu Muham-

93. *Kitâbu'r-rûh*, s. 39.

med ona dedi ki:

— Ölen hanım, sana: «Evimin tavanında yedi tahta vardır. Paranı yedinci tahtada, bir kumaş parçası içinde bulacaksın», diyor.

Gerçekten para, orada bulundu (84).

Ruh da cesetle birlikte ölür mü, yoksa ölümsüz müdür?

Bu konuda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bazılarına göre: «Yeryüzünde bulunan her şey helâk olacaktır. Yalnız celâl ve ikram sahibi Rabb'inin yüzü (zatı) baki kalacaktır.» (95); «O'nun yüzü (zâtı)ndan başka herşey helâk olacaktır.» (96)... gibi âyetler, Allah'tan başka herşeyin öleceğini göstermektedir. Yüce Allah, cehennem halkının: «Rabb'imiz, bizi iki kez öldürdün ve iki kez dirilttin...» (97), dediklerini anlatmıştır. İlk ölüm bedenin ölümü, ikinci ölüm de ruhun ölümüdür.

Fakat ulemânın çoğunluğuna göre ruhlar, bekâ (süreklilik) için yaratılmışlardır. Ezelî değil, fakat ebidîdirler. Ölmezler, ölen bedendir. Ruh bedenden ayrıldıktan sonra tekrar bedenine dönünceye kadar Allah'ın nimet veya azâbında bulunacağına dair hadisler de bunu göstermektedir. Yüce Allah Bakara suresinin 154. âyetinde şehîdlerin diri olduklarını, Âlu

94. *a.g.e*, s. 39.
95. Rahmân, 55/26-27.
96. Kasas, 28/88.
97. Mü'min, 40/11.

İmran suresinin 169-171. âyetlerinde de Allah yolunda öldürülenlerin diri ve Rab'leri indinde rızıklanmakta olduklarını, Allah'ın kereminden kendilerine verdiği nimetlerle sevindiklerini, arkalarından henüz kendilerine yetişmeyenlere de korku olmadığını, onların da üzülmeyeceklerini birbirlerine müjdelediklerini, Allah'ın nimet ve keremiyle, ve Allah'ın, mü'minlerin ecrini zayi etmeyeceğini görmekle sevindiklerini bildirmektedir.

Bu âyetler, ruhların diri olduklarını gösterir. Çünkü ölmüş bir şeyin rızıklanması imkânsızdır. Ayrıca yüce Allah: «Her nefis ölümü tadacaktır.» (98), buyurmuştur. Nefsin ölümü tadması, bedeninin ölümünü duyması, ölen bedeninin acısını çekmesi, bedeninden ayrılması demektir: Tadmak için diri ve duyarlı olmak gerekir.

Gerçek şudur ki ruhlar ölmez. Nefsin ölümü deyimi ile kasd olunan, bedenden ayrılmasıdır. Ruh bedenden ayrılır, fakat yine bedeninin şeklini korur. Beden içinde kazandığı şekli, bedensiz olarak sürdürür.

Bedenden ayrılmakla ruhun ölmediği, varlığını koruyacağı, kesin delillerle ortaya çıktı. Şimdi önemli bir soru kalıyor. O da şudur:

Sûra üflendiği zaman ruhlar ölecek midir?

Yüce Allah, Nahl suresinin 87. âyetinde: «Sûr'a üflendiği gün, göklerde ve yerde bulunan kimseler

98. Âlu İmran, 3/185.

hep korku içinde kalır, sarsılır), yalnız Allah'ın dilediklerı hariç.» buyurmuş, Zümer suresinin 68. âyetinde de: «(Birinci defa) Sûr'a üflendi, göklerde ve yerde bulunanlar, korkudan düşüp bayıldılar, ancak Allah'ın dilediği müstesna.» buyurmuştur. Bu âyetler, kıyamet olayının dehşetini anlatmakta ve bu dehşet karşısında her şuur sahibinin, korkudan düşüp bayılacağını, ancak Allah'ın dilediği, yüreklerini sağlamlaştırdığı bazı kimselerin bu dehşetli olayda korkuya kapılıp sarsılmayacağını haber vermiştir. İbn Abbas ve Saîd b. Cübeyr'in nakline göre bu korku ve bayılmadan istisna edilenler şehîdler; Mukatil'den nakledilen görüşe göre de bunlar Cebrâîl, Mîkâîl, İsrâfîl ve Ölüm meleğidir.

İkinci âyetteki **sa'k** kelimesini ölüm manâsına alıp kıyamette Allah'ın dilediği bazı kimseler hariç, gökte ve yerde bulunanların hepsinin öleceğini söylemişlerdir. Fakat bu görüş, âyetin sözgelimine ve gerçeğe uygun değildir.

Yüce Allah, : «Orada (yani cennette) ilk ölümden başka ölüm tadmazlar.» (99), âyeti ile cennet ehlinin, dünyada öldükten sonra bir daha ölmeyeceklerini haber vermiştir. Eğer cennetteki ruhlar, kıyamette tekrar ölselerdi, ikinci kez ölümü tadmış olurlardı ki âyete aykırıdır.

Cehennem ehlinin: «Bizi iki kez öldürdün ve iki kez dirilttin.» (100), demelerine gelince, bu âyette ruhların öleceklerini göstermez. Zira: «Orada ne ölür,

99. Duhân, 44/56.
100. Mü'min, 40/11.

ne de (doğru dürüst) yaşar.» (101), âyeti, cehennem ehlinin de ölmeyeceğini gösterir. Mü'min suresinin, biraz önce kaydettiğimiz 11. âyetini, Bakara suresindeki: «Allah'ı nasıl inkâr edersiniz ki, siz ölü idiniz, O sizi diriltti; yine öldürecek, yine diriltecek, sonra O'na döndürüleceksiniz.» (102), âyeti açıklamaktadır. Bu şu demektir: Siz, babalarınızın bellerinde, annelerinizin karınlarında henüz insânî ruh üflenmeden ölü idiniz, böyle mükemmel bir varlık haline gelmemiştiniz. Allah ruh vererek sizi diriltti. Belli bir süreden sonra sizi öldürdü. Kıyamette de ruhları göndererek bedenleri tekrar diriltti. İlk ölüm, henüz insan haline gelmeden önceki durum, ikinci ölüm de insan olarak var olduktan sonra bedenin ölmesidir. İlk diriltme, aşılanmış yumurtaya (zigot) ruhun üflenmesi, ikinci diriltme de kıyamette bedenlere ruhun gönderilmesidir.

Sûr'a üfleme sırasında ruhların **sa'kı** (sarsılıp bayılması), ölmesi anlamına gelmez. Aşağıdaki hadis de **sa'kın**, ölüm anlamına gelmediğini gösterir. Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: «İnsanlar kıyamet gününde bayılırlar. Ben de onlarla beraber bayılırım. Fakat ilk ayılan ben olurum. Bir de bakarım ki Musâ, Arşın bir kenarından tutmuş. Artık o benden önce mi ayılmış, yoksa o, Allah'ın istisna ettiklerinden mi olmuş, bilmem.» (103). Hadîsin başka bir rivayetine göre son kısmı şöyledir: «Artık bilmem, o benden önce mi ayılmış, yoksa onun Tûr'daki ilk ba-

101. Tâhâ, 20/74.
102. Bakara, 2/28.
103. Buhârî, *Husûmât,;* Müslim, *Fazâil*, H. 10, 161.

yılması ile mi yetinilmiş?» (104).

İbn Kayyim Cevziyye'ye şöyle diyor: «Bu, kıyamet durumundaki sa'k'tır. Herkesin Mahşere toplandığı sırada yüce Allah, kullar arasında hüküm vermek üzere geldiği ve yer de Allah'ın nuruyla parladığı (aydınlandığı) zaman, bütün yaratıklar, korkudan bayılırlar. 'Bayılacakları günlerine kavuşuncaya kadar bırak onları!' (105). Bu âyetlerdeki sa'k, ölüm anlamına gelseydi bu ölüm, dünyadaki ölümden ayrı bir ölüm olurdu. Oysa âyetin açık ifadesine göre ilk ölümden başka ölüm yoktur.»

Kurtubî'nin şeyhi Ahmed b. Amr de şöyle demiştir: «Ölüm, mutlak yokluk değil, bir halden diğer hale geçmedir. Şehîdlerin, Allah indinde diri ve rızıklanmakta olmaları, kendilerine verilen nimetlerden ötürü sevinmeleri de bunu gösterir. Şehîdler diri olduğuna göre peygamberler de elbette diridir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.), Mi'râc gecesinde Kudüs'te ve göklerde peygamberlerin ruhlarıyla karşılaşmıştır. Yine Peygamber (s.a.v.), kendisine selâm veren herkesin selâmını iâde edeceğini de haber vermiştir. Bu hadislerden kesinlikle anlaşılıyor ki peygamberlerin ölümü, yok olmaları değil, bizden kaybolmalarıdır. Onlar diri olarak vardırlar ama biz onları göremeyiz. Melekler de öyledir. Onlar da diridirler, fakat biz onları göremeyiz. İşte Sûr'a üflendiği gün, göktekilerin ve yerdekilerin hepsi korkudan yıkılır. Peygamberlerden başkasının yıkılması ölüm, peygamberlerinki ise bayılmadır. Sûr'a bir daha üflenince ölmüş olanlar

104. Müslim, *Fezâil*, H. 162.
105. Tûr, 52/45.

dirilirler, bayılanlar ayılırlar. Bundan dolayı Peygamber (s.a.v.): «İlk ayılan ben olurum» demiştir. Musâ'nın dışında, kabrinden ilk çıkan, bizim peygamberimiz olacaktır. İşte Hz. Peygamber'in tereddüdü, acaba Musâ'nın kendisinden önce mi ayıldığı, yoksa Tûr'da bayıldığı için artık burada bir daha bayılmadığı mı, hususundadır.» (106).

Eğer hadisteki sa'k, ölüm anlamına gelseydi, o zaman Hz. Peygamber (s.a.v.), Musâ'nın ölüp ölmediğinde tereddüd etmiş olurdu ki bu, bâtıldır. O halde âyetteki sa'k, bütün ruhların, Sûr'a üflenirken öleceklerine delâlet etmez.

Evet, beden içinde bulunan, yani henüz ölümü tadmamış olan bütün yaratıklar, Sûr'a üflenince derhal ölürler ama daha önce ölümü tadmış olan ruhlar, Sûr'a üflendiği zaman ölmezler, fakat Sûr'un dehşetinden bayılıp düşerler. İşte ruhlar içinde bu bayılmadan ilk ayılan Musâ hariç, Hz. Peygamber (s.a.v.) olacaktır. Yine âyetin ifadesine göre gökte ve yerde olan ruhların bazıları ise hiç bayılmayacaklardır.

Ruhlar bedenlerden ayrıldıktan sonra ne olurlar?

Bu mesele üzerinde çok konuşulmuş, çok tartışılmıştır. Kimine göre ruh, maddeden ayrıdır, âlemin ne içinde, ne dışındadır. Ruhun bir biçimi, ölçüsü ve şahsı yoktur. Kimine göre ruh, bedenin arazlarındandır (geçici özelliklerindendir). Ruhlar, ancak beden ile

106. Kurtubî, adı geçen âyetin tefsiri; *Kitâbu'r-rûh*, s. 40-44.

birbirlerinden ayırdedilir. Bedenin ölümünden sonra ruh tamamen yok olur.

Bunlar hep faraziyelerdir. Gaybe ait bu bilgiyi biz, ancak Kitâb ve sünnet deliliyle öğrenebiliriz.

Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de ruhu çıkma, inme, alınma, dönme, gök kapılarının kendisine açılması gibi fiillerle nitelemiştir: «Ölüm sarhoşluğu içinde bulunan zalimlere melekler, ellerini uzatmış 'Nefislerinizi çıkarınız' (derlerken) onların halini bir görsen!» (107); «Ey mutmain olan nefis, râzı edici ve râzı edilmiş olarak Rabb'ine dön, kullarımın arasına katıl, cennetime gir!» (108).

Ruh bedenden ayrılırken ona böyle hitâbedilmektedir. Demek ki ruhun bir ferdiyyeti vardır.

«Nefse ve onu şekillendirene andolsun!» (109), âyeti de nefsin düzenlenip bir şekle sokulduğunu gösterir.

Öyle anlaşılıyor ki maddî bedene girmeden önce ruhun belirli bir şekli yoktur. Küllî ruh içinde bir şuur ve hayat kaynağı olarak vardır. O haliyle mahiyeti bilinmez. Fakat küllî ruhtan, ana karnında oluşmaya başlayan cenîne üflenince bedenle birlikte gelişir, şekil ve ferdiyyet kazanır. Zaman bedeni yıpratır. Ruh ise zamanla yıpranmaz, güzel işlerle, ibadetlerle, başından geçen olaylara sabırla git gide güzelleşir, olgunlaşır, güçlenir. Zamanlı olan beden yıprandıkça, zamansız olan ruh, güçlenir, güzelleşir. Kötü hareketler ise ruhu çirkinleştirir.

---

107. En'âm, 6/93.
108. Fecr, 89/27-30.
109. Şems, 91/7.

İbn Kayyim Cevziyye şöyle diyor: Yüce Allah, bedeni ruha kalıp olarak düzenlemiştir. Beden ruhun kalıbıdır. Ruh, bedeninden bir şekil alır ve onunla diğerlerinden ayrılır. Ruhun taşıdığı özellikler, bilkuvve kabiliyetler bedene tesir eder. Bundan dolayı beden ruhun iyilik veya kötülüğünden etkilendiği gibi ruh da bedenin iyilik ve kötülüğünden etkilenir. Dünyada bedenle ruh kadar birbiriyle sıkı sıkıya bağlı olan ve birbirini etkileyen başka bir şey yoktur. Bundan dolayı ruh, bedenden ayrılır. İyi bedende olan ruha: 'Ey mutmain nefis, çık!' diye hitâbedilir. Kötü bedende olan ruha da: 'Ey habis nefis, çık!' denilir. Yüce Allah: 'Allah, öldükleri sırada nefisleri (ruhları) alır, ölmeyenleri de uykularında (bedenlerinden alıp kendilerinden geçirir); sonra ölümüne hükmettiğini yanında tutar, ötekilerini de belli bir süreye kadar (bedenlerine) gönderir...» (110) âyetiyle nefislerin alındığını, sonra bazılarının tutulup bazılarının bırakıldığını bildirmiştir. Tutulup bırakılmak, bir ferdiyyeti gerektirir. Hz. Peygamber (s.a.v.) de: 'Ölenin gözü, alınan ruhunun ardından bakakalır', demiş, meleğin, kabzolunan ruhun elinden tuttuğunu, bu sırada yeryüzünde benzeri görülmemiş bir koku meydana geldiğini haber vermiştir. Eğer ruh, bir arazdan ibaret olsaydı, kokusu olamazdı. Çünkü arazın kokusu olmaz, arazın elinden de tutulmaz. Kendisinden koku gelmesi, elinden tutulması, onun insan şeklini koruduğunu gösterir» (111).

Buhârî ve Müslim'de bulunan hadislerden öğreni-

---

110. Zümer, 39/42.
111. *Kitâbu'r-rûh*, s. 46-47.

yoruz ki kabzolunan ruh, göklere çıkarılmakta, göklerde melekler iyi ruhları selâmlamakta, nihayet ruh, Rabbu'l-âlemîn'in huzuruna sokulmakta, sonra da dünyaya döndürülmektedir. Kâfirin ruhu ise şiddetle zindana atılmaktadır. Bütün bunlar, ruhun, insan şeklini koruduğuna delâlet eder.

Ancak iyi amelle beslenmiş ruh, dünyadaki şeklinden daha mükemmel, daha parlak, daha nurlu olmakta, ibadeti vücuduna nur olarak yansımaktadır. Günahlarla bulanmış ruh ise dünyadaki şekline benzemekle beraber çirkin bir hal almaktadır.

Yine hadislerden öğrendiğimize göre iyi ruhlar, yeşil kuşlar şekline girip cennetin ağaçlarına konmaktadır. Bu ise ruhların, başka şekillere de girebileceğini gösterir. Fakat her hal ve kârda ruhlar, birbirinden ayırdedilirler ve kendi ferdiyetlerini muhafaza ederler.

Hattâ İbn Kayyim Cevziyye'ye göre ruhlar, bedenlerden daha net olarak birbirinden ayırdedilirler. Bedenlerin birbirine benzemesi, ruhların benzemesinden fazladır. Ruhun, kendisini diğer ruhlardan ayırdedecek özellikleri ve sıfatları, bedenin ayırdedici özellik ve sıfatlarından daha çoktur. Baksana mü'min ve kâfirin bedenleri birbirine benzer ama ruhları aslâ benzemez. İki öz kardeş bedence birbirine benzerler, fakat ruhları tamamen ayrıdır. Düşünce ve davranışları çok farklıdır. Bu iki ruh, bedenlerinden ayrılınca ayrılıkları gayet açık biçimde ortaya çıkar.

Yüce ruhlar - ki melâikedir - bir beden içinde bulunmadan birbirlerinden ayırdedildiğine, cinler de yine birbirinden farklı olduklarına göre bir beden içinde gelişen insan ruhları da elbette birbirinden ayrı-

dırlar ve bu ayırdedici özelliklerini korurlar (112).

Ruh, kabirde bedene döner mi?

Umumiyetle akâid kitaplarında ruhun, kabirde cesedine döneceği yazılıdır. Bu inanç, pek sağlam olmayan bazı âhâd haberlerine dayanmaktadır. Önce bu konuda İslâm âlimlerinin görüşlerini kaydedelim, sonra kendi kanaatimizi belirtelim:

Bilginlerin bir kısmına göre kabirde ruh, cesede, bizim kavrayamayacağımız bir tarzda dönecek ve ruh, cesetle beraber azâb çekecek veya nimet görecektir. İbn Teymiyye de bu görüştedir. Ehl-i sünnetten bazı hadis ve kelâm ulemâsına göre ruh, berzahta değil, kıyamette bedene döner. Berzahta (kabirde) nimet veya azâb gören, ceset değil, ruhtur. Ama kıyamette ruhlar, bedenlere girecek ve bedenle birlikte nimet veya azâb görecektir. Bazı filozoflara göre de bedenden ayrılan ruh, hiçbir zaman bedene dönmeyecektir. Nimet ve azâb ruhadır (113).

Burada üç görüş karşımıza çıkmaktadır:

Birincisine göre ruh kabirde cesede girecektir.

İkincisine göre cesetten ayrılan ruh, kabirde değil, ancak kıyamette bedene girecektir.

Üçüncüsüne göre, cesetten ayrılan ruh, artık hiçbir zaman cesede girmeyecektir.

Hocası İbn Teymiyye'nin tesirinde olan İbn Kayyim Cevziyye, ruhların, kabirlerde cesetlerine döne-

112. *a.g.e*, s. 48-49.
113. *Kitâbu'r-rûh*, s. 62-63.

ceğini bildiren bazı hadislerin zahirine dayanarak, öldükten sonra ruhun, kabirde cesede döneceğini, fakat bu dönüşünün, dünyadaki gibi bedene hayat vermesi şeklinde olmayacağını söylemektedir. Ona göre ruhun, bedenle beş türlü irtibatı (ilişkisi) vardır. Kabirde ruhun cesetle irtibatı, uykuda bedenle irtibatına benzer. Kabirde ruhun bedene dönmesi, bedenle bizim fark edemeyeceğimiz biçimde bir irtibat kurmasıdır. İbn Kayyim, bu görüşünü, ruhun bedene döneceğine dair naklettiği uzun bir hadise dayandırıyor.

İbn Kayyim'in naklettiği hadisin bir kısmı, İbn Hanbel'in **Müsned**'i ile Ebu Dâvûd, Nesâ'î ve İbn Mâce'nin **Sünen**'lerinde de vardır. Gerisini Ebu Avâne İsferâinî rivayet etmiştir. Ruhun kabirde cesede döneceğini anlatan uzun hadisler, metin bakımından sağlam görünmemektedir.

Kabir sorusu ve azâbı

Sahîh hadis mecmualarında kabir sorusundan ve kabir azâbından söz edilir. Fakat Kur'ân-ı Kerîm'den ve hadislerden, bu soru ve azâbın, cesede değil, ruha olacağı anlaşılmaktadır. Buhârî, Müslim, Nesâ'î ve İbn Hanbel'in rivayet ettikleri hadiste: Kabre konulan ölüye, iki meleğin gelip Rabb'inin ve peygamberinin kim olduğu hakkında soru soracakları anlatılır, fakat meleklerin adından söz edilmez (114).

Yalnız Tirmizî'nin rivayet ettiği ve garip olarak nitelediği hadiste bu meleklerin, birinin Münker, di-

114. Buhârî, *Cenâiz*, Bâb. mâ câ'e fî azâbi'l-kabr.

ğerinin Nekîr adlı iki siyah, ezrak melek oldukları belirtilmiştir (115).

Sorgu meleklerinin, Münker ve Nekîr adını taşıdıkları, tartışma konusudur. Bundan dolayı Ahmed b. Kasım, Ebu Abdullâh (Ahmed b. Hanbel)a:

— Münker ve Nekîr sözüne ne dersin? Sorgu melekleri bu adı mı taşıyor? Yoksa bunlar, sadece iki melek midir? diye sormuş.

İbn Hanbel, bunların Münker, Nekîr olduğunu söylemiştir. Mu'tezilenin çoğunluğu, Allah'ın meleklerine Münker ve Nekîr adının verilemeyeceğini söylemiştir. Yani sorgu meleklerinin Münker ve Nekîr adını taşıdıkları hususu, üzerinde birleşilmiş bir konu değildir. Mu'tezileye göre Münker, sorgu sırasında ölünün tereddüdü, Nekîr de meleklerin onu azarlayıp rezîl etmesidir (116).

Ebu Dâvûd'un rivayetinde, kabirde ölünün ruhunun cesedine döndürüleceği kaydı vardır ki bu hadis de Tirmizî'nin hadisi gibi gariptir. Ölünün ruhunun, kabirde cesedine döneceği kaydı, **Kütüb-i sitte** içinde yalnız Ebu Dâvûd'un **Sünen**'inde yer almıştır ve bu hadis sağlam gözükmemektedir.

Demek ki kabir sorusu ve azâbı vardır, fakat bu soru ve azâb, bedene değil, ruhadır. Ölmüş insanın ruhu, ta kıyamete kadar bir daha bedene dönmez. Öldükten sonra yakılan, yahut hayvanlar tarafından parçalanıp yenen, yanıp kül olan, zerre zerre parçalanıp hiç cesedi kalmayan insanlar da vardır. Olmayan cesede ruhun gelip girmesi mümkün değildir.

115. Tirmizî, *Cenâiz*, 70.
116. *Kitâbu'r-rûh*, s. 70-71.

Kuruyan ağaç nasıl canlanmazsa, ölen insan da dünyada bir an için dahi olsa canlanmaz. Nitekim tekrar dünyaya döndürülmek isteyen ruhlara yüce Allah, bunun olmayacağını bildirmiştir: «Onlardan birine ölüm geldiği zaman Rabb'im, der, beni (dünyaya) geri döndürünüz ki terk ettiğim dünyada yararlı bir iş yapayım. Hayır, bu onun söylediği(olmayacak) bir lâftır. Önlerinde, tâ dirilecekleri (kıyamet) gün(ün)e kadar, (geriye dönmelerine engel olan) bir berzah (geçit) vardır.» (117).

Cesede hayât verip onu bozulmaktan koruyan can, yani ruhtur. Can çıkınca ceset çürümeğe ve temel elemanlarına dönüşmeğe başlar. Nihayet zamanla tamamen eriyip toprağa karışır. İnsana kişiliğini veren ruhudur. Ruh ise ölmez, ebedîdir. Dünyâda yaptığı işlere göre ya yücelere çıkar, iyi ruhlarla beraber zevk-ü safâ içinde bulunur, ya da zindanlara atılır, azâplara sokulur.

Hz. Ebu Hüreyre, bu konuda Allah'ın Resûlü'nden duyduklarını şöyle anlatıyor: «Mü'minin ruhu(cesedinden) çıktığı zaman onu iki melek alıp (göğe) çıkarırlar; mü'minin ruhunun güzel koktuğunu anlatan Ebu Hüreyre, şöyle devam ediyor: Gök halkı:

— Yer tarafından güzel bir ruh geldi. Allah sana ve içinde ömür sürdüğün bedene rahmet etsin, derler.

Bu ruh, yüce Rabb'ine götürülür. Sonra yüce Allah:

— Bunu sürenin sonuna (yani Sidretu'l-müntehâ'ya) götürün, der.

117. Mü'minûn, 23/99.

Kâfirin kötü kokan lânetli ruhu da (bedeninden) çıkınca gök halkı:

— Yer tarafından habîs bir ruh geldi, derler.

Bunu sürenin sonuna (yani zindana) götürün, denilir.

Hadisi nakleden Ebu Hüreyre diyor ki: Allah'ın Resûlü, kâfirin ruhunun kötü koktuğunu anlatırken gömleğini burnuna tuttu.» (118).

Enes b. Mâlik, Allah Resûlü'nün şöyle buyurduğunu anlatmıştır:

«Kişi kabre konulup arkadaşları yanından ayrıldıklarında, onların ayaklarının sesini duyar. İki melek gelip onu oturtur, 'bu adam yani Muhammed hakkında ne diyorsun?' derler. Mü'min: 'Ben onun, Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna tanıklık ederim' der. Ona, 'cehennemdeki yerine bak, Allah onu cennete çevirdi', denilir. O kimse her iki makâmı da görür. Münâfık ve kâfir ise bu soru karşısında: 'Bilmiyorum, insanların onun hakkında söylediklerini söylüyorum', der. Ona: 'Sen anlamadın ve okumadın (ne kendin gerçeği anladın, ne de bilginlerden sorup öğrendin)' denilir. Ve demirden coplarla ona vurulur. Adam öyle bağırır ki cinlerden ve insanlardan başka herkes onun sesini işitir.» (119).

Başka bir hadis: «Biriniz öldüğü zaman sabah, akşam ona oturacağı yer gösterilir. Eğer cennet halkından ise cennet halkındandır (orası cennettir), eğer cehennem halkından ise cehennem halkındandır (o

118. Müslim, *Cennet*, 17, H. 75.
119. Buhârî, *Cenâiz*, Bâb mâ câ'e fî azâbi'l-kabr; İbn Hanbel, III, 26.

makâmı cehennemdir). Ona: 'İşte Allah seni kıyamet günü tekrar diriltinceye kadar oturacağın yer burasıdır' denilir.» (120).

Tirmizî'nin garip diye nitelediği hadis şudur: «Ölü kabre konulunca (yahut biriniz kabre konulunca) birine Münker, diğerine Nekîr denilen iki siyah, ezrak (gök gözlü) melek gelir, 'Bu adam hakkında ne diyorsun?' derler. O da hayatta söylediği gibi: 'O, Allah'ın kulu ve elçisidir. Allah'tan başka tanrı olmadığına Muhammed'in de Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna şahitlik ederim', der. Melekler: 'Senin böyle söylediğini biliyorduk', derler. Sonra onun kabrinde yetmiş kere yetmiş arşın yer açılır (kabri genişletilir), kabrinin içi aydınlatılır. Ona 'Uyu', denilir. O der ki: 'Gideyim (bu durumu) âileme haber vereyim', melekler derler ki: 'Gelin gibi uyu, kendi âilesi içinde en sevdiği kimseden başkasının uyandıramayacağı gelin gibi uyu', ta Allah onu yattığı yerden diriltip kaldırıncaya kadar. Münâfık ise: 'Ben onun hakkında insanların bir şeyler söylediğini duydum, ben de öyle dedim, bilmiyorum', der. Melekler derler ki: 'Zaten biz senin böyle dediğini biliyorduk.' Toprağa da: 'Onu sıkıştır', denilir. Toprak onu sıkıştırır, kaburga kemikleri birbirine geçer. Allah kıyamette onu yattığı yerden diriltinceye kadar böyle azâb edilir.» (121).

Dikkat edilirse görülecektir ki bu hadisin temel kavramı, Buhârî ve Müslim'de bulunan, kabir suâlini anlatan hadislerin aynıdır. Oradaki hadisler, çeşit-

120. Tirmizî, *Cenâiz*, 70. Tirmizî, bu hadisin hasen hadis olduğunu söylemiştir.
121. Tirmizî, *Cenâiz*, Bâb. 70.

li ravilerin ağzında dolaşa dolaşa, başka sözler de karışarak burada karşımıza çıkmıştır ki bu katmalar, - Allah daha iyi bilir ya - Hz. Peygamber'in sözlerine benzemiyor. Bir kere cümle düşüklüğü var, hitaptan gâibe geçiliyor. Sonra «En çok sevdiğinden başka kimsenin uyandıramayacağı gelin gibi uyu» sözü, sonraki çağların bir teşbihidir. Gelini en çok sevdiğinden başka kimse uyandıramaz mı? Bu husus, toplumların örfüne göre değişir. Hz. Peygamber zamanındaki Arap örfünde gelini, sevdiğinden başka kimsenin uyandırıp uyandırmadığını bilmiyoruz. Kabrin yetmiş kere yetmiş arşın genişletilmesi ifadesi de Buhârî ve Müslim'de olmayan katmadır. Aslında hadisin temel kavramı, kabrin şu kadar genişletilmesi değil, ölünün ruhunun geniş bir makâm içinde bulunacağıdır. Ruh zaten kabrin içinde kapanıp kalmaz. Kabir, ruhun hapishanesi değildir. Oraya giren, sadece cesettir.

Müslim'de ruhların reddedilmesinden söz edilir ama cesedin içine sokulacağı ibaresi yoktur. Hadislerde geçen «red» ibaresi, ruhun, cesedinin bulunduğu yere, kabrinin civarına gelmesi, cesedini görmesi anlamını taşır. Ruh, cesedinin içine sokulacağı anlamına gelmez. Ruhun cesede gireceğini söyleyenler, bunun kabre ilk konulduğu zaman ve sadece bir kere olacağını söylüyorlar. Oysa aşağıdaki hadis, ruhun her gece sahiplerine reddedildiğini (döndürüldüğünü) bildirmektedir. Talha b. Ubeydullah şöyle demiş:

«Ormanda malımı arıyordum, gece oldu. Abdullâh b. Amr b. Harâm'ın kabrine sığındım. Kabirden öyle bir kırâat (okuma) sesi duydum ki ondan daha güzelini duymamıştım. Allah'ın Resûlü (s.a.v.) buyurdu ki: «— O, Abdullah'tır. Bilmiyor musun, Allah onla-

rın ruhlarını aldı, zeberced ve yâkut kandillere koydu, cennetin ortasına astı. Gece olunca ruhları tekrar kendilerine (cesetlerine) geri döndürülür. Şafak atıncaya kadar böyle sürer. (Şafaklayın) tekrar ruhları, bulundukları yere gönderilir.» (122).

Şimdi burada her gece cesetlerine gönderilen ruh, elbette cesedin içine sokulmamaktadır. Bundan kasdedilen, her gece ruhun, kabri civarına gelmesidir. İşte kabir sorgusu sırasında ruhun cesede reddi de, cesedinin yanında bulunması, kendisini cesedinde imiş gibi sanmasıdır.

İbn Hazm de, kabir fitnesinin ve azâbının, bedene değil, bedenden ayrılan ruha olacağını söylüyor. Çünkü yüce Allah: «Fir'avn âilesini azâbın en kötüsü kuşattı: Ateş! Sabah akşam ona sunulurlar (dünya durdukça azâb böyle sürer). Kıyamet koptuğu zaman da: 'Fir'avn âilesini azâbın en çetinine sokun' (deriz).» (123) buyurmaktadır. Bu sunulma, kabir azâbıdır. Âyetten, azâbın ruha olduğu açıkça anlaşılmaktadır. (124).

«Şekk üzerine yakîn kurulamaz», umumî prensibi gereği, itikadî meselelerin garip niteliğindeki âhâd haberi üzerine binâ edilemeyeceği açık iken, maalesef garip âhâd haberlerine dayanılarak ruhun, kabirde tekrar cesedin içine sokulacağı, Ehl-i sünnet itikadı olarak asırlarca öğretilmiştir. Oysa bu kanâat, ilmî gerçeğe aykırı olduğu gibi naklî bakımdan sağlam bir delilden de yoksundur. Ruhun, cesedin içine tek-

122. *Kitâbu'r-rûh*, s. 222-223.
123. Mü'min, 40/45-46.
124. *el-Fisal*, IV, 67.

rar gireceği varsayılırsa hiç kabre konulmayan, hayvanlar tarafından parçalanıp yenilen, yanıp kül olan cesede ruhun girmesi nasıl izah edilecektir? Çünkü bu takdirde ceset yoktur, tamamen ortadan kalkmıştır. Aslî elemanları, başka elemanlara çözülmüş, değişmiştir. Yok olan bir maddeye ruhun girmesi, söz konusu olamaz.

Hadislerde kasdedilen gerçek şudur: Ruh, içinde uzun süre yaşadığı, kemâl kazandığı bedenden ayrıldıktan sonra da hem ayrıldığı bedenini görür; hem de kendisini, bedeninin şeklini, lâtîf cisim olarak koruduğundan, aynen beden içinde hisseder. Nasıl ki insan rüyada, yaşadığı olayları, ruh olarak yaşadığı, gördüğü halde bedenle yaşıyor, görüyor zanneder; rüyada dolaştığı yerleri, bedensiz olarak dolaştığının farkında değildir.

Rüyada ruh bedenden tam ayrılmaz, fakat kapalı, penceresiz bir kafes gibi ruhun ma'nevî güçlerine basiret gözüne engel olan bedenin etkisinden nisbeten kurtulur. Ruhun görüş açısına gerilen perdeler kalkınca ruh, bedene gizli kalan dünyalara uzanır. Ölüm halinde ise tamamen bedenin etkisinden kurtulan ruh, gezer, dolaşır, içinde yaşadığı bedenin de çevresinde bulunur, hattâ ilk anda henüz yeni bedenden kurtulduğu için kendisini hâlâ beden içinde sanır. İşte ölümden hemen sonra vukubulacak sorguda ruhun bedene dönmesi, bedeninin yanında bulunması ve aynen beden içinde imiş gibi sevinç veya azâb duyması anlamına gelir. Yoksa ruhun bir daha bedene dönmesi, ona yeniden hayat vermesi, maddî bedenin kalkıp oturması, başın kabrin tahtalarına değmesi mümkün değildir. Allah'ın yaratış yasasına ve âyet-

lerin açık ifadesine aykırıdır. Çünkü Cenab-ı Hakk, ruhun bir daha dünyaya yani maddi bedene dönmeyeceğini bildirmiştir: «Onlardan birine ölüm geldiği zaman: 'Rabbim, der, beni (dünyaya) geri döndürünüz ki terk ettiğim dünyada yararlı bir iş yapayım. Hayır, bu, onun söylediği, (olmayacak) bir lâftır. Önlerinde ta dirilecekleri güne kadar (geriye dönmelerine engel) bir berzah (bir geçit) vardır.» (125).

Kabir sorusunun ve azâbının, bedenden ayrılan ruha olacağını savunan İbn Hazm da: şöyle diyor: «Sizi topraktan yarattık, yine oraya döndüreceğiz ve bir kez daha ondan çıkaracağız.» (126), âyetinin açıkladığı üzre her insanın cesedi, toprağa dönecektir. Ölünün kabrinde dirilmesi, âyetlere aykırıdır. Yüce Allah, azâba uğrayacak olanların şöyle dediklerini anlatıyor: «Rabbimiz, bizi iki kez öldürdün ve iki kez dirilttin.» (127); «Allah'ı nasıl inkâr edersiniz ki, siz ölüler idiniz, O sizi diriltti; yine öldürecek, yine diriltecek; sonra O'na döndürüleceksiniz.» (128). Eğer ölü, kabrinde dirilecek olsaydı, Allah bizi iki kere değil, üç kere öldürmüş ve üç kere diriltmiş olurdu. Bu ise Kur'ân'a aykırıdır. Yalnız Allah'ın, «Şu binlerce kişi iken ölüm korkusuyla yurtlarından çıkanları görmedin mi? Allah, onlara 'Ölün' dedi de sonra kendilerini diriltti. Şüphesiz Allah, insanlara karşı, ikrâm sahibidir. Ama insanların çoğu şükretmezler.» (129); «Yahut şu kimse gibisini görmedin mi ki, duvarları, çatıları

125. Mü'min, 40/99.
126. Tâhâ, 20/55.
127. Mü'min, 40/11.
128. Bakara, 2/28.
129. Bakara, 2/243.

üstüne yığılmış ıssız bir kasabaya uğramıştı: 'Allah, bunu böyle öldükten sonra nasıl diriltecek?' demişti. Allah da kendisini yüz sene öldürüp sonra diriltti...» (130), âyetlerinde bildirdiği üzre mu'cize olarak dirilttikleri hariç, ölmüş kimse kıyamete kadar bir daha dirilmeyecektir. Allah'ın Resûlü (s.a.v.) de Mi'rac gecesinde en yakın gökte Âdem'i, sağında saâdet ehlinin, solunda şekavet ehlinin ruhları olduğu halde görmüş, Bedir savaşında öldürülen müşriklere hitâb etmiş, «Bu lâşelere mi hitâb ediyorsun?» diyenlere, onların, sözlerini duyduklarını, fakat cevap veremeyeceklerini söylemiştir. (131). Gökte görülenler, yöneltilen hitâbı duyanlar, bedenler değil, ruhlardır Allah'ın Resûlü (s.a.v.) den, sorgu sırasında ruhların cesetlerine gireceğine dair sahih bir hadis gelmemiştir. Yalnız Minhâl b. Amr yoluyla bir rivayet gelmiştir ki bu zât kuvvetli değildir. Şu'be ve başkaları, onun rivayetini bırakmıştır. Sahâbeden, söylediğimizin tersine olan hiçbir sağlam haber gelmemiştir.

Abdullah b. Ömer, öldürülen Abdullah b. Zübeyr'in yanına gitmiş. Asılmazdan önce cesedinin bir tarafa atılmış olduğunu görünce Abdullah'ın annesi Esmâ'yı teselli ederek:

— Bu cesetler bir şey değildir. Fakat ruhlar Allah katındadır, demiştir. (132).

Kabir azâbının, bedene değil, ruha olduğunu, aşağıdaki hadis, açıkça göstermektedir:

130. Bakara, 2/259.
131. Müslim, *Cennet*, B. 17, H. 76-77.
132. İbn Hazm, *el-Fisal fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal*, IV, 67-68.

«Mi'râc'a çıkarıldığım vakit öyle bir kavmin yanından geçtim ki bunlar, bakırdan tırnaklariyle yüzlerini ve göğüslerini tırmalıyorlardı. Cebrail'e 'Bunlar kimdir?' dedim. 'İnsanların etlerini yiyen (gıybet eden)ler ve namuslarına tecavüz edenlerdir' dedi.» (133).

Buhârî'nin, kabir azâbı konusundaki kadisleri arasında bulunan aşağıdaki uzun hadis de bu konuda bize ışık tutmaktadır:

Semure ibn Cundeb diyor ki: «Peygamber (s.a.v.) sabah namazından sonra bize döner, gece rüya gören var mı diye sorardı. Rüya görmüş olan anlatır, o da 'mâşâallah', derdi. Bir gün bize:

— Rüya gören var mı? diye sordu. Biz:

— Yok, dedik. Buyurdu ki:

— Bu gece ben bir rüya gördüm: İki kişi bana geldi, elimden tuttular, beni Arz-ı mukaddes'e götürdüler. Baktım (orada) bir adam oturmuş, diğer biri de elinde demirden bir kanca ile onun yanıbaşında duruyor. Elindeki kancayı adamın ağzının bir tarafına takıp kafasına kadar yırtıyor. Sonra öteki tarafını yırtıyor. Bir yanını yırtarken öteki yanı iyileşiyor. Bu kez öbür yanına sokup yırtıyor. 'Bu nedir?' dedim, 'yürü' dediler. Yürüdük, sırt üstü uzanmış bir adamın yanına geldik. Bir başka adam da elinde bir balta, ya da kaya parçasıyla vurup adamın başını eziyor. Vurunca taş yuvarlanıyor, gidip taşı alıp gelinceye kadar adamın başı yine eskisi gibi oluyor. Tekrar vuruyor. 'Bu kimdir?' dedim, 'yürü', dediler. Tandır gibi üstü dar, altı geniş, altında ateş yanan bir deliğe gel-

133. Ebu Dâvûd, *Edeb*, Bâb fi'l-ğaybeh.

dik. İçinde çıplak erkekler ve kadınlar vardı. Ateş yükselince deliğin ağzına geliyorlar, çıkacak gibi oluyorlar, fakat ateş sönünce tekrar aşağı dönüyorlar. 'Bunlar kimdir?' dedim, 'yürü' dediler. Yürüdük, kandan bir ırmağa geldik. Ortasında bir adam dikiliyordu. (Kenarda da) önünde taş bulunan bir başka adam bulunuyordu. Irmağın içindeki adam çıkmaya çabalıyor, tam çıkmak isterken (kenardaki) adam, ağzına bir taş vurup onu olduğu yere geri çeviriyordu. Adam her çıkmak istedikçe, beriki taşla onu geri döndürüyordu. 'Bu kimdir' dedim, 'yürü' dediler. Yürüdük, yemyeşil bir bahçe içine geldik. İçinde büyük bir ağaç vardı. Ağacın dibinde bir ihtiyar ile çocuklar mevcuttu. Ağacın yakınında da bir adam, önündeki ateşi yakıyordu. Beni ağaca çıkardılar, bir eve soktular. Ondan daha güzel bir ev görmemiştim. İçinde ihtiyar adamlar, gençler, kadınlar ve çocuklar vardı. Beni oradan çıkardılar ve ağacın daha yukarısına götürdüler. Birincisinden daha güzel, daha üstün, yine içinde ihtiyarlar ve gençler bulunan bir eve soktular. Onlara dedim ki:

— Siz bu gece beni çok dolaştırdınız. Gördüklerimin ne olduğunu bana anlatınız.

— Evet, anlatalım, dediler, gördüğün çenesi yırtılan adam, şu yalan sâyleyendir ki söylediği yalan başkalarına taşınır, ufuklara yayılır. İşte kıyamet gününe kadar ona böyle yapılacaktır. Gördüğün başı ezilen kimse de şu adamdır ki Allah ona Kur'ân öğretmiştir, fakat o geceleyin Kur'ân'ı bırakıp uyumuş, gündüzün Kur'ân gereğince hareket etmemiştir. (Ona da) kıyamet gününe kadar böyle yapılacaktır. Delikte gördüğün kimseler de zina edenlerdir. Irmakta gör-

düğün adam, faiz yiyenlerdir. Ağacın dibindeki ihtiyar, İbrahim (a.s.)dir. Çevresindeki çocuklar, insanların çocuklarıdır. Ateşi yakan, cehennemin muhafızı Mâlik'tir. İlk gördüğün ev, umum mü'minlerin evidir. Bu ev ise şehîdlerin evidir. Ben Cebrâîl'im bu da Mikâîl'dir. Başını kaldır!

(Başımı kaldırıp) baktım ki üstümde bulut gibi (yüksek bir makâm).

— İşte orası senin evindir, dediler.

— Öyle ise bırakınız evime gireyim, dedim.

— Henüz tamamlamadığın bir ömrün var, onu tamamlayınca evine gelirsin, dediler.» (134).

Şimdi Allah Resûlü'nün azâb içinde gördükleri, o şahısların bedenleri değil, ruhlarıdır. Bedenler çürüyüp gitmiştir.

İnsan rüyasında azâb çeker. Rüyada çektiği azâb ruhadır. Beden yerinde durur. Bazan rüyada gördüğü azâbın, beden üzerinde de izi görülür. Bu konuda seleften nakledilen birçok rüyalar vardır.

Kayravânî, **«Kitâbu'l-bustân»** adlı eserinde, seleften birinden şu hikâyeyi anlatmış:

«Benim bir komşum vardı, Ebubekir ve Ömer'e söverdi. Bir gün yanımda onlara dil uzattı. Birbirimizle kavga ettik. Dönüp evime gittim. Üzüntülü bir vaziyette, yatsıyı da kılmadan yatıp uyudum. Uykuda Allah'ın Resûlü (s.a.v.)nü gördüm:

— Ya Resûlâllah, falan adam senin ashabına söveyor, dedim.

— Ashabım kim? dedi.

134. Buhârî, *Cenâiz*, Bâb haddesenâ Mûsâ'bnu İsmâil; *Büyû'* 24; İbn Hanbel, V, 8.

— Ebubekir ve Ömer, dedim.

— Bu bıçağı al, onu bununla kes, dedi.

Bıçağı aldım, adamı yatırdım, kestim. Elime kan bulaştı. Bıçağı attım. Yere eğildim ki toprakla elimi sileyim, öyle uyandım. Bir de baktım ki o adamın evinden bir ağlama, feryad sesi geliyor.

— Bu ne ağlamadır? diye sordum.

— Falan adam aniden öldü, dediler.

Sabah olduğunda adamın cesedine baktım, kesilen yerde bir çizgi gördüm.» (135).

Şeybe'nin kızı Safiyye'nin anlattığına göre Hz. Âişe'nin yanına, eli sarılı bir kadın gelmiş ve demiş ki:

«— Ben sana şu elim için geldim. Babam cömert bir adamdı. Bir gün rüyada birtakım havuzlar gördüm. Başında bulunan adamlar, ellerindeki kablarla gelenlere su veriyorlardı. Babamı da orada gördüm, fakat annemi göremedim. Babama annemin nerede olduğunu sordum. '— Bak' dedi. Bir de baktım ki annemin üzerinde, sadece bir hırka parçası var. Babam:

— İşte, dedi, o hırkadan başka bir sadaka vermedi. Kestikleri sığırdan taze et kızartılıyor, annem de:

— 'Susuzluktan yandım', diye feryad ediyordu.

Hemen bir kab alıp anneme su verdim, yukarıdan bana şöyle seslenildi:

— Ona kim su verdiyse Allah onun elini kurutsun!

Sabahleyin kalktığımda elim gördüğünüz gibi idi.»

Meşhur kari (Kur'ân okuyucu) Nâfi' konuştuğu

135. *Kitâbu'r-rûh*, s. 230.

zaman ağzından misk kokusu gelirdi. Kendisine:

— Koku mu sürüyorsun? dediler.

— Hiç koku sürünmem, kokunun yanına da gitmiş değilim. Fakat rüyamda Resûlüllah (s.a.v.)ın, ağzıma okuduğunu gördüm. İşte o zamandan beri ağzımdan bu koku geliyor, dedi.

Mes'ade de rüya hakkında yazdığı kitapta, Rebî' b. Zeyd Rakaşî'nin şöyle dediğini anlatıyor: «İki adam yanıma gelip oturdular. Bir adamın gıybetini yaptılar. Onları bundan menettim. Daha sonra onlardan biri geldi, dedi ki:

— Gece rüyamda bir zenci gördüm. Bana, içinde domuzun bir yanı bulunan bir tabak getirdi. O kadar yağlı idi ki ondan daha yağlı bir et görmemiştim. Bana:

— Ye, dedi.

— Domuz eti mi yiyeyim? dedim.

Beni tehdid etti, yemek zorunda kaldım. Sabahleyin uyandığımda ağzımın kokusunun değiştiğini hissettim. İki ay o kötü koku ağzımdan gitmedi.»

Gözleri görmez olan Semmâk b. Harb da rüyasında İbrahim (a.s.)i gördü. Hz. İbrahim ona, Fırat'a gidip suya dalmasını emretti. Hz. İbrahim'in dediğini yapan Semmâk'in gözleri açıldı (136).

Bu rüyaların her biri kesin delil olmasa bile, bunların bütünü, ruhun henüz beden içinde iken dahi bedenden ayrı olarak azâb çektiğini veya nimet ve ikram gördüğünü gösterir.

136. *Kitâbu'r-rûh*, s. 230-234.

Hz. Peygamber'in, kabir azâbından Allah'a sığınması

Zeyd b. Sâbit diyor ki: «Peygamber (s.a.v.) ile Neccâr oğullarının çevirmesinde bulunuyorduk. Kendileri katırının üstünde idiler. Biz de kendisinin yanında idik. Birden katırı ürküp saptı, az daha kendilerini düşürecekti. Baktım ki yanımızda altı, yahut beş, ya da dört kabir var. Buyurdular ki:

— Kim bu kabirlerin sahiplerini biliyor? Bir adam:

— Ben, dedi.

— Bunlar ne zaman (öldüler)? dedi.

— Şirk devrinde öldüler (ya Resûlâllah), dedi.

— Bu ümmet de kabirlerinde imtihan edilir. Eğer gömülmekten vazgeçecek olmasaydınız, benim işittiğim kabir azâbını size de işittirirdim, dedi, sonra yüzünü bize doğru çevirerek:

— Cehennem azâbından Allah'a sığınınız, dedi.

— Cehennem azâbından Allah'a sığınırız, dediler.

— Kabir azâbından Allah'a sığınınız, dedi.

— Kabir azâbından Allah'a sığınırız, dediler.

— Açık ve gizli fitnelerden Allah'a sığınınız, dedi.

— Açık ve gizli fitnelerden Allah'a sığınırız, dediler.

— Deccâl fitnesinden Allah'a sığınınız, dedi.

— Deccâl fitnesinden Allah'a sığınırız, dediler.» (137).

Buhârî, Müslim ve başka hadis mecmualarında Allah Resûlü'nün, ashâbına kabir azâbından Allah'a

137. Müslim, *Cennet*, 67; İbn Hanbel, III, 114.

sığınmayı öğrettiğini anlatan, bazı kimselerin, kabirlerinde azâb edildiklerini bildiren hadisler vardır (138). Peki ruh, kabrin içinde midir ki kabirde azâb edilsin?

Ruhun azâba uğratılması için kabrin içinde olması gerekmez. Hadislere göre temiz ruhlar serbesttir, diledikleri yere giderler, fakat günahkâr ruhlar, tutuklanır, azâba sokulurlar. Ruhun uzun yıllar, içinde yaşadığı beden kalıbı ile de ma'nevî bağlantısı vardır. Onu düşünür, onun yanına gelir, onun halini görür. Hem böyle bedenini dışarıdan görür, hem de ruh, kendisini bedeninin içinde hisseder. Çünkü kendisi bedenden ayrılmakla beraber yine de şeffaf bir bedene, kendisini diğer ruhlardan ayıran lâtîf bir cisme, bir şekle sahiptir. Bu şekil, dünyadaki bedeninin şeklidir. Ama ondan daha güzel veya daha çirkindir. Esas şekil o şekildir. Binaenaleyh, bedenden ayrılan ruh, yine kendisini bedende hisseder. Aynı zamanda kabirde bulunan bedeninin yanına gelir, kabrinin çevresinde bulunur, ama oraya bağlı değildir. Başka yerlere de gider. Basiret gözü açık olanlar, o beden içinde yaşamış ruhun, azâbda mı, nimette mi olduğunu görebilirler. Hattâ bazı hayvanların dahi azâbda olanları görüp hissettiklerine dair hadisler vardır. İşte Allah'ın Resûlü (s.a.v.), bazı kabirde bulunanların azâba uğradıklarını söylemiştir, fakat onların cesetlerine azâb ediliyor. dememiştir. Evet kabir azâbı vardır, fakat bu azâb cesede değil, ruhadır.

İbn Hazm'ın da dediği gibi ruh bedenden ayrıldıktan sonra ta kıyamete kadar olan hali, kabir halidir. Bedenden ayrılan ruhun gördüğü azâba kabir

138. Buhârî, *Cenâiz,* azâbu'l-kabr

azâbı denmiştir. Çünkü ruh hayatı, insanın ölümüyle başlar. Fakat insan ölünce genellikle kabre konulduğu için, ruh hayatına kabir hayatı denmiştir. Aslında kabir hayâtı, ruhun hayatıdır. Kabre konulsun konulmasın bedenden ayrılan ruhun hayatı, azâb veya nimeti kabir hayatı, yani ölümden sonraki hayattır.

Şimdi sahih hadislere dayanarak kabir azâbının mahiyetini anlatmağa çalışalım:

Kabir azâbının mâhiyeti

İnsanın dünyada yaptığı işler kaybolup gitmez. Her biri manevî bir şekil alarak zaptedilir. Mâlûmdur ki konuşulan bütün sesleri atmosfer, titreşim halinde zaptedip, muhafaza eder. hareketlerimizin görüntüsü de yine dalgalar halinde uzayda kalır, yayılır; uzaydaki sesleri, verici ve alıcı âletler vasıtasiyle kulaklarımızın duyacağı frekansa getirip duyarız, uzaya yayılan görüntüleri de alıcı televizyon aracılığı ile ekrana yansıtırız. Yani uzaya yayılan hareketlerimizin titreşimleri, dalgaları, ancak âlet vasıtasiyle ekranda görülür. Demek ki uzay, hareketlerimizi de, seslerimizi de muhafaza etmektedir. Ne hareketlerimiz, ne de seslerimiz yok olup gitmemektedir.

İşte bizim bütün hareketlerimizi zaptetmeğe memur melekler Allah'ın yarattığı zaptedici kanunlar, alıp tesbit etmektedir. Bu hareketlerimiz, manâda kendilerine uygun bir şekle dönüşmektedir.

Ruh gözü, insanın yaptığı hareketlerin bazı şekillerini rüyada görür. Kabirde yani ölümden sonra ise ruh, tüm hareketlerinin şekilleriyle karşılaşır. İn-

sanın dünyada yapmış olduğu hareketler, ya nimet veya azâb şeklinde insanın karşısına çıkar. Önce insanın yaptığı işlerin, birer nimet veya azâb şekline dönüştüğüne dair bazı âyetler zikredelim: «Evet, kim bir günah kazanır da suçu kendisini kuşatmış olursa işte onlar ateş halkıdır, orada ebedî kalacaklardır.» (139); «O gün her nefis, yaptığı her hayrı hazır bulacaktır; işlediği her kötülüğü de. İster ki o kötülükle kendisi arasında uzak bir mesafe bulunsun.» (140); «Her nefis, kendi kazandığına rehin edilmiştir.» (141); «(O gün) herkese, yaptığı tastamam verilir, onlara asla haksızlık edilmez.» (142); «...Ki (Allah), bir toplumu kazandığıyla cezalandırsın.» (143); «Nihayet yaptıklarının kötülükleri onlara ulaştı ve alay ettikleri şey, onları kuşattı.» (144); «Yaptıklarının kötülükleri onlara göründü ve alay ettikleri şey, onları kuşattı.» (145); «... Sen onlara şunu hatırlat ki: bir can, yaptığı işin eline teslim edilmeyegörsün, (yoksa) onun ne bir dostu, ne de bir yardımcısı olmaz.» (146).

Bu âyetler, yapılan kötü işlerin bir azâb şekline dönüşerek, yapanın canını yakaladığını göstermektedir. Hele son âyette: «Bir kişi, yaptığı işin eline teslim edilmeyegörsün!» cümlesi, kötü işlerin nasıl kötü şekillere dönüştüğünü gösterir. Âlu İmran suresinin 180.

139. Bakara, 2/181.
140. Âlu İmran, 3/30.
141. Tûr, 21; Müddessir, 74/38.
142. Nahl, 16/111.
143. Câsiye, 45/14.
144. Nahl, 34.
145. Câsiye, 45/33.
146. En'âm, 6/70.

âyeti, cimrilik edip mallarını Allah yolunda vermekten kaçınan kimselerin, kıyamet gününde, o üzerine titredikleri malların, yılan gibi boyunlarına dolandırılacağını bildirmektedir: «Allah'ın, kereminden kendilerine verdiğine cimrilik edenler, o malı kendileri için hayırlı sanmasınlar. Hayır, o, kendileri için şerlidir. Cimrilik ettikleri şeyler, kıyamet günü boyunlarına dolandırılacaktır.»

Âlu İmran suresinin 30. âyetinde bildirildiği üzre her ruhun, kendi ameliyle kendisi arasında uzun mesafenin olmasını istemesi, amelinin çok kötü şekle, acı azâba dönüştüğünü gösterir. Bundan dolayı, sahibi, o korkunç varlıktan kaçmak, kurtulmak, onu hiç görmemek ister.

Şimdi manâların, amellerin ve sözlerin nasıl birer surete bürünüp insana göründüğünü belirten bazı hadisler görelim: «Kur'ân okuyunuz, çünkü Kur'ân, kıyamet gününde sahiplerine (kendisini okuyanlara) şefâatçi olarak gelir. Zehrâvân'ı: Bakara ve Âlu İmran surelerini okuyunuz. Çünkü bunlar, kıyamet gününde iki bulut gibi, ya da kanatları açık iki kuş zümresi gibi gelir, sahiplerini (cehenneme ve zebanilere karşı) savunurlar. Bakara suresini okuyunuz. Çünkü onu almak bereket, terk etmek hasrettir. Büyücüler ona tesir edemezler.» (147).

İbn Hanbel'in **Müsned**'inde bu hadis, şu şekilde kaydedilmiştir:

«Bakara suresini okuyunuz. Çünkü onu almak bereket, bırakmak hasrettir. Büyücülerin ona gücü

147. Müslim, *Salâtu'l-musâfirîn*, B. 42, H. 252; İbn Hanbel, V, 249.

yetmez. Allah'ın Resûlü biraz sustuktan sonra devamla şöyle buyurmuştur: Bakara ve Âlu İmran surelerini okuyunuz. Çünkü onlar iki zehrâ (nur yüzlü, parlak)tır. Kıyamet gününde iki bulut gibi, ya da kanatlarını açmış iki kuş zümresi gibi sahiplerini gölgelendirirler. Kur'ân, kıyamet gününde kabir yarılıp açıldığı zaman rengi uçmuş cılız bir adam gibi (yani sahibinin dünyadaki zayıf hali biçiminde) sahibini karşılar ve ona:

— Beni tanıyor musun? der. (Sahibi):

— Seni tanımıyorum, der. (Kur'ân):

— Beni tanımıyor musun, der. (Sahibi):

— Tanımıyorum, der. (Kur'ân):

— Ben seni, günün sıcağında susuz bırakan, geceni de uykusuz geçirten arkadaşın Kur'ân'ım. Her tüccar, ticaretinin arkasından gider. Sen de bugün her ticaretin arkasındasın. O kimsenin sağına mülk verilir, soluna ebedîlik verilir. Başına vakar tacı konulur. O kimsenin anne babasına da dünya halkının yapamayacağı iki elbise giydirilir. Onlar:

— Acaba ne yüzden bu elbise bize giydirildi? derler. Kendilerine:

— Çocuğunuzun Kur'ân'ı almasından (Kur'ân'ı bellemesinden) dolayı (bu elbise size giydirildi) denilir. Sonra o kimseye:

— Oku! cennetin derecelerine ve köşklerine çık, denilir. O kimse Kur'ân okudukça daima yükselir.» (148).

148. İbn Hanbel, V, 348: Bu hadisin bir kısmı, İbn Mâce, *Edeb*, 52. bâbda da vardır.

*
**

«Allah, yaratıkları yaratıp bitirince rahim (akrabalık bağı), kalktı:

— Burası, akraba ile ilgiyi kesmekten sığınılacak makâmdır, dedi. Yüce Allah:

— Evet, dedi. Seni birleştireni (akrabalariyle ilişkiyi sürdüreni) benim birleştirmem ve seninle ilgiyi kesenle benim de ilgiyi kesmem, senin için yetişmez mi? buyurdu. (Rahim):

— Yetişir, dedi. (Yüce Allah):

— O halde bu özellik sana verildi, dedi.» Sonra Allah'ın Resûlü: İsterseniz: «Demek iş başına gelecek olursanız, yeryüzünde bozgunculuk yapmanız, akrabalık bağlarını koparmanız sizden umulur değil mi...» (149) âyetini okuyunuz dedi (150).

Tirmizî'nin rivayet ettiği bir hadiste kıyamet gününde Kur'ân'ın gelip Allah'tan kendisini okuyana şeref elbisesi giydirmesini, şeref tacı vurmasını ve ondan razı olmasını isteyeceği ifade buyurulmaktadır (151).

*
**

Gayb âlemindeki bilgiler de duyusal şekillere bürünerek şehâdet âleminde görünebilir. Abdullâh b. Amr b. Âs diyor ki:

149. Muhammed, 22-24.

150. Buhârî, *Tefsîr*, Sure: 47; *Tevhîd*, 35; Müslim, *Birr*, B. 6, h. 16.

151. Tirmizî, *Tahâret*, 1; *Daavât*, 85.

«Allah'ın Resûlü (s.a.v.), elinde iki kitab olduğu halde yanımıza geldi.

— Bu iki kitap nedir? biliyor musunuz? dedi.

— Sen bize haber vermedikçe biz bilemeyiz, ya Resûlâllah, dedik.

Allah'ın Resûlü (s.a.v.), sağ elindeki kitaba işaret ederek:

— Bu, Rabbu'l-âlemîn'in kitabıdır. İçinde cennet ehlinin, onların atalarının ve kabilelerinin adları vardır. Bütün gelecek nesiller de burada özetlenmiştir. Artık onlara ne bir fert katılır, ne de onlardan bir fert eksilir. Daha sonra sol elindeki kitaba işaret ederek:

— Bu da Rabbu'l-âlemîn'in kitabıdır. İçinde cehennem ehlinin, onların atalarının, kabilelerinin adları vardır. Gelecek nesilleri de hep burada kaydedilmiştir. Artık bunlara ne bir fert ilâve edilir, ne de eksiltilir.

Peygamber (s.a.)in ashabı dediler ki:

— Madem ki iş böyledir. (cennet ve cehenneme gidecek herkes bellidir) öyle ise neden amel (ibadet) edelim ya Resûlâllah? Buyurdu ki:

— Doğru hareket edip Allah'a yaklaşınız. Cennetlik kimsenin ameli, cennet ehlinin yapacağı işle kapanır (daha önce) ne yapmış olursa olsun. Cehennemlik kimsenin ameli de cehennem ehlinin yapacağı işle kapanır (daha önce) ne yapmış olursa olsun.

Sonra Allah'ın Resûlü (s.a.v.), o kitapları attı ve şöyle dedi:

— Rabbiniz, kullarının işini bitirdi. Artık bir bölük cennette, bir bölük ateştedir.» (152).

152. Tirmizî, *Kader*, 8; İbn Hanbel, II, 167.

Bu hadis, garip-hasen hadistir. Sıhhatinde şüphe vardır. Fakat manâ yönünden bazı kısımları Buhârî ve Müslim'de mevcuttur. Eğer hadis sahih ise, Hz. Peygamber (s.a.v.)in, sahabilerine gösterdiği kitapların, bu dünya nesnelerinden olmadığı açıktır. Eğer bunlar dünya nesnelerinden olsaydı, sahabiler bunları alır, kendi isimlerinin bu kitaplarda bulunup bulunmadığına bakarlardı. Nitekim Allah'ın Resûlü (s.a.), bunları elinden bırakır bırakmaz kaybolmuşlardır.

Manâların temessülüne bir örnek de ölümün temessülüdür. Buhârî ve Müslim'in kaydettikleri hadise göre cennet ehli cennete, cehennem ehli de cehenneme gittikten sonra ölüm güzel bir koç şeklinde getirilip cennet ehli ile cehennem ehlinin gözleri önünde boğazlanacak ve ondan sonra bir daha ölüm olmayacaktır (153).

Amellerin şekle girmesi:

Bu verdiğimiz misaller, manâların şekle bürünmesini gösteriyor. Şimdi de amellerin nasıl şekle girdiğini görelim:

Taberânî ve İbn Hibbân'ın rivayet ettikleri bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: «Ölü kabre konulduğu zaman dönüp gidenlerin ayak seslerini işitir. Eğer mümin ise namazı başı ucunda durur, orucu sağında, zekâtı solunda, sadaka, salât ve insanlara ihsan gibi (nafile olarak yaptığı) hayır işleri ayakları tarafında durur. (Ona azâb etmek için) baş tarafından gelinir, namaz: 'Benim tarafımda ge-

153. Buhârî, *Tefsîr*, Sure: 19; *Rikak*, 51; Müslim, *Cennet*, B. 13, h. 40-43; Tirmizî, *Cennet*, 20; İbn Mâce, *Zühd*, 38;...

çit yok' der. Sağ tarafından gelinir, oruç: 'Benim tarafımda geçit yok' der. Solundan gelinir, zekât: 'Benim tarafımda geçit yok' der. Ayakları tarafından gelinir, sadaka, iyilik ve insanlara ihsan gibi hayır işleri: 'Benim tarafımda geçit yok' der...» (154).

Bu hadis, namaz ve oruç gibi iyi işlerin, muhâfız şekline girip sahiblerini beklediğini, çirkin şekillere girip azâb için gelen kötü amellere engel olduğunu gösterir. Benzeri bir hadisi de Ahmed b. Hanbel rivayet etmiştir:

«Kıyamet günü ameller gelir, namaz:

— Ya Rabbi, ben namazım, der. Allah:

— Sen hayırlısın, der. Sadaka gelir:

— Ya Rabbi, ben sadakayım, der. Allah:

— Sen hayırlısın, der. Sonra (güzel) ameller gelir, yüce Allah:

— Sen hayırlısın, der. Sonra İslâm gelir:

— Ya Rabbi, sen Selâmsın, ben ise İslâmım, der. Yüce Allah:

— Sen hayırlısın, bugün seninle alırım, seninle veririm, der. Yüce Allah, Kitabında: «Kim İslâmdan başka bir din ararsa o, ondan kabul edilmez ve o kimse âhirette kaybedenlerden olur» demiştir.» (155).

Ubâde b. Sâmit'in merfûan rivayetine göre: «Kul namazına devam eder, abdestini, rükû ve sücûdunu, okumasını güzel yaparsa namaz ona:

— Sen beni koruduğun gibi Allah da seni korusun! der.

---

154. İhyâ, IV, 625; *el-İmân bi'l-melâike*, s. 41.

155. İbn Hanbel, II, 362.

Namaz nurlu olarak göğe çıkarılır, Allah'ın huzuruna girer ve sahibine şefâat eder.» (156).

Görülüyor ki namaz, nurlu şekillere bürünüp göğe çıkarılmakta, Allah'ın huzurunda canlı, akıllı bir yaratık gibi şefâat etmektedir. Bunlar, hareketle yapılan amellerin şekillenmesidir.

Bir de sözle yapılan ibadetlerin şekillenmesine bakalım:

Allah'ın Resûlü buyurmuştur ki: «Dile kolay, terazide ağır, Rahmân'a sevgili iki kelime vardır: Subhânellâhi ve bihamdihî, subhânellâhi'l-azîm.» (157); «Kim subhânellâhi'l-azîm ve bihamdihî derse onun için cennette bir hurma ağacı dikilir.» (158); «Sizin, Allah'ın şânını tebcil ederek zikrettiğiniz tesbîh, tehlîl ve tekbîrler, Arşın çevresinde toplanırlar. Bunların arı uğultusuna benzer bir sesleri vardır; sahiplerini anarlar. Biriniz kendisini, Allah katında anan bir kimsenin bulunmasını istemez mi?» (159).

Demek ki tesbîh ve hamd, nurlu, akıllı varlıklar biçimine girip Allah'ın huzurunda sahiplerini anmakta, hatırlatmaktadır.

Bu delillerden biri de Kur'ân'ın, insanın leh veya aleyhinde hüccet olmasıdır. Allah'ın Resûlü şöyle buyurmuştur: «Elhamdu lillâh, mîzanı doldurur. Namaz nurdur, sadaka burhandır, sabır ziyâdır. Kur'ân da senin lehinde veya aleyhinde hüccettir. Herkes kalkar,

---

156. Taberânî rivayet etmiştir.

157. Buhârî, *İman*, 19; *Daavât*, 66; Müslim, *Daavât*, 31; Tirmizî, *Daavât*, 59; İbn Mâce, *Edeb*, 56. Hadis, hasen-garib sahihtir.

158. Tirmizî, *Daavât*, 60. Hasen-garib hadistir.

159. İbn Hanbel, IV, 268; İbn Mâce, *Edeb*, 56.

nefsini satışa (alışverişe) çıkarır. Kimi (ibadetle) nefsini (cehennemden) âzâd eder, kimi de (günahla) onu helâk eder.» (160).

Bu hadis açıkça gösteriyor ki kişi, yaptığı hareketlerle nefsini yani ruhunu pazara çıkarmaktadır. Ya ibadetleriyle nefsini esaretten kurtarmakta, ya da nefsini kötü hareketlerinin tutsağı yapmakta, fakat bunun hiç farkına varmamaktadır.

Malların şekillere bürünmesi

Yukarıdaki hadiste sadakanın burhan olduğu belirtilmişti. Sadakanın burhan olması, sahibini savunması anlamına gelir. Bu da verilen sadakanın, akıllı bir şekle büründüğünü gösterir. Buna mukabil, cimrilikle zekâtı verilmeyen malların ise yılan gibi kötü şekillere bürünüp sahibinin boynuna dolanacağını bildiren hadisler vardır:

«Allah her kime mal verir de o kimse malının zekâtını vermezse, kıyamet gününde malı, zehrinin şiddetinden dolayı başının saçı dökülmüş, iki gözünün üstünde (vahşet nişanı olarak) iki nokta bulunan azgın bir boğa yılanı şekline sokularak o adamın boynuna dolanır, sonra yılan, ağzıyla sahibinin çenesini iki tarafından yakalar:

— Ben senin malınım, ben senin hazinenim! der. Daha sonra Allah'ın Resûlü (s.a.): 'Allah'ın, keremin-den kendilerine verdiğine cimrilik edenler, onu kendileri için hayırlı sanmasınlar. Hayır o, kendileri için

160. Müslim, Tahâret, 1; Tirmizî, Daavât, 85.

şerlidir. Cimrilik ettikleri şeyler, kıyamet günü boyunlarına dolandırılacaktır...' (161), âyetini okumuştur.» (162).

Bütün bu hadisler gösteriyor ki insanın dünyada yaptığı işler, kendilerine uygun şekillere bürünüp dünya hayatından sonra ruhunun karşısına çıkacak, ounla beraber bulunacaktır. Bu ameller ya cennet bahçeleri, ağaçları, nimetleri, meyvaları, kuşları, nurani, akıllı varlıklar şekline dönüşmekte, ona nur, zevk-u safâ veren arkadaş olmakta veya cehennem ateşi, yılan, ejderha, korkunç zebaniler, azâb ve işkence eden akıllı varlıklar şekline dönüşüp ona dolanmaktadır. İnsan bunlardan ne kadar kaçıp kurtulmak istese de kendi hareketlerinin gerçek şekillerinden ayrılması, kaçıp kurtulması mümkün olmayacaktır. Meğer ki Allah rahmetiyle onun kötü amellerinin şeklini iyi ameller şekline dönüştürsün.

İşte: «O gün her nefis, yaptığı her hayrı hazır bulacaktır, işlediği her kötülüğü de. İster ki o kötülükle kendisi arasında uzak bir mesâfe bulunsun. Allah sizi, kendisin(in buyruklarına karşı gelmek)den sakındırıyor. Allah, kullara şefkatlidir.» (163), âyeti, kişinin, kötü amellerinin şeklinden kaçmak isteyişini tasvir ettiği gibi Allah'ın Resûlü (s.a.) de: «Kabir ya cennet bahçelerinden bir bahçe veya cehennem çukurla-

161. Âlu İmran, 3/180.
162. Buhari, *Zekat*, 3; *Tefsîr*, Sure: 3; İbn Mâce, *Zekât*, 2; Müslim, *Zekât*, 27, 28; Nesâî, *Zekât*, 2, 6, 20; *Muvatta'*, *Zekât*, 22; Dârimî, *Zekât*, 3; İbn Hanbel, II, 98, 279...
163. Âlu İmran, 3/30.

rından bir çukurdur.» (164), hadisleriyle bunu haber vermiştir.

Süfyân Sevrî şöyle demiş: «Nasıl ki adam kardeşini, âilesini ve çocuğunu savunursa iyi ameller de insanı öyle savunurlar. Sonra ona şöyle denir: 'Allah, yattığın yeri senin için mübarek kılsın. Senin dostların, ne güzel dostlar, arkadaşların ne güzel arkadaşlardır!» (165).

Şimdi de İmam Gazâlî'nin, bu konudaki düşüncelerini aktaralım. Gazâlî şöyle diyor: Kabir suâlini anlatan hadiste Münker Nekîr'in «Rabbin kimdir, dinin nedir, peygamberin kimdir?» sorusuna: «Rabbim Allah'tır, dinim İslâmdır, peygamberim Muhammed'dir.» diye cevap veren mümin kişiye, amelinin güzel yüzlü, güzel kokulu, güzel giyinmiş bir tarzda gelip kendisine cennet nimetlerini müjdeleyeceği; kâfire ise amelinin çirkin yüzlü, kötü kokan, çirkin giyinmiş bir tarzda onun karşısına çıkıp Allah'ın gazab ve azâbını haber vereceği anlatılmaktadır.

Muhammed b. Alî şöyle demiş: «Ölen herkes için ölüm sırasında güzel ve çirkin amelleri, şekillere bürünerek karşısına çıkar. İnsan güzel amellerine bakar, kötü amellerini görünce de (utancından) başını önüne eğer.»

Ebu Hüreyre, Peygamber (s.a.)in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: «Mü'min, kabrinde yeşil bir bahçe içindedir. Kabrinde ona yetmiş arşın genişliğinde yer açılır ve dolunayın aydınlattığı gibi onun kabri aydınlatılır. «Zikrimden dönen için dar bir ge-

164. Tirmizî, *Kıyâmet*, 26.
165. *İhyâ*, IV, 625.

çim vardır» (166), âyetinin, kimin hakkında indiğini biliyor musunuz? Allah ve Resûlü daha iyi bilir, dediler. Buyurdu ki: Kabir içinde kâfirin azâbı şöyledir: Ona doksandokuz tenîn musallat edilir. Tenîn nedir biliyor musunuz? Doksan dokuz yılandır. Her yılanın yedi başı vardır. Kıyamete değin bu yılanlar onu yalarlar, cismine (zehir) üflerler (167).

Gazâlî, bu hadisi şöyle açıklıyor: Burada anılan sayıda şaşılacak bir şey yoktur. Bunlar kibir, riyâ, hased, ğill, kin gibi kötü ahlâktan türeyen yılan ve akreplerin sayısıdır. İnsandaki kötü sıfatların sayılı kökleri vardır. Bu köklerden belli sayıda dallar çıkar. Bu dallar da bölümlere ayrılır. Bu kötü sıfatların kendileri helâk edicidir. İşte bu sıfatlar, akreplere, yılanlara dönüşür. Bunların kuvvetlileri tenîn (ejderha) gibi, zayıfları da akrep gibidir. Kuvvetli ile zayıf arasında bulunanlar da küçük yılan gibi eziyet eder.

Kalb ve basireti açık olanlar, bu helâk edici sıfatların manevî durumunu ve bunlardan dallanan sıfatların manevî şekillerini basiret nuruyla görürler. Ancak bunların sayısı, yalnız peygamberlik nuruyla bilinir. Bu tür haberlerin dış anlamları ve gizli sırları vardır. Bu gizli sırlar, basiret sahiplerince görülür. Nasıl melek insanlara ve hayvanlara benzemezse kabirdeki yılanlar, akrepler de bizim dünyamızdakiler cinsinden değildir. Onlar, başka tür canlılardır. Ancak başka duyularla algılanabilirler. Bunu, uyuyan kimsenin rüyada gördükleriyle karşılaştırabiliriz.

Bir kimse rüyada kendisini yılan ısırdığını görür,

166. Tâhâ, 20/124.
167. İbn Ebîddunyâ ve İbn Hibbân rivayet etmişlerdir.

bundan acı duyar, hattâ sen, onun uykuda bağırdığını, alnının terlediğini, yerinde rahatsız bir durum içinde bulunduğunu görürsün. O adam, bunların hepsini nefsiyle (yani ruhuyla) duyar, ruhu tıpkı uyanıklar gibi eziyet çeker. O bunları rüyada yaşarken sen onun cismini hareketsiz görürsün, çevresinde yılan falan yoktur. O kimse azâb çekmektedir, fakat sen onun azâbını göremezsin. İnsan ısırma acısını duyduktan sonra görülen yılanın, hayâlî ya da görülür türden olması fark etmez.

İşte insan ölünce onun kötü sıfatları, huyları, eziyet veren şeylere dönüşür. Amellerin dönüştüğü varlıklar, duyusal olmadığı halde, tıpkı yılanların ısırması gibi acı verirler. Sıfatın, acı veren şeye dönüşmesi, mâşukun ölmesiyle aşkın, eziyet vericiye dönüşmesine benzer. Zira mâşuk lezzetli idi. Ama ona bir hal oldu, o sebeple insana lezzet veren şey, acı verene dönüştü. İnsan sevdiğinin ölümüyle öyle acı duyar ki keşke vaktiyle aşk ve kavuşma nimetine ermemiş olsaydı diye temenni eder. Hattâ aşk (dünya varlıklarını sevme), ölen kimsenin azâb sebeplerinden biridir. Çünkü içine dünyadaki mal, mevki, ev, bark, çoluk, çocuk, akraba ve bilgi sevgisi düşer. Şimdi bunları seven birinin, birden bire bunların, elinden alındığını düşün, o adamın hali nice olur, anlarsın. Izdırap ve azâb çekmez mi? Keşke hiç malım, mevkiim olmasaydı da onlardan ayrılma azâbını içimde duymasaydım demez mi? İşte ölüm, dünyada sevilen şeylerden birden bire ayrılmaktır.

Şimdi sırf dünya ile sevinen, dünyaya bağlanan bir kimsenin elinden dünya alınıp düşmanlarına verilirse onun hali nice olur? Bir de bu ızdıraba kaybettiği

âhiret nimetlerinin hasreti ve Allah ile kendisi arasındaki perde eklenirse onun hali ne kadar perişan olur! Allah'tan başka sevdiği şeyler, kişinin Allah'ı görmesine perdedir. İşte insanın bütün bu nimetlerden yoksun kalışı, onun için azâptır. Ayrılık ateşinden daha şiddetlisi, yalnız cehennem ateşidir.

Fakat dünyaya iltifat etmeyen, yalnız Allah'ı seven, O'na âşık olan kimse, ölümle sadece dünya zindanından kurtulmuş olur. Çalışanlar, buna erişmek için çalışmalıdırlar. (168).

Kabir azâbının sebeplerine gelince: Bunları kısaca özetlemek gerekirse İslâmın yasakladığı şeyleri yapmak, kabir azâbının sebebi, bunlardan kaçınmak, yahut bunlardan samimiyetle tevbe etmek de kabir azâbından kurtulmanın sebebidir.

Çocuklara kabirde sorgu var mıdır?

Bu konuda alimler ihtilâf etmiştir. Bir kısmına göre mükellef olmayan çocuklara soru sorulmaz. Çünkü mükellef olmadıkça insan sorumlu değildir. Bir kısmına göre de kabirde çocuklara da soru sorulur, onlar da imtihandan geçirilir.

Ebu Hureyre'den gelen bir hadise göre kabirde çocukların acı çekmesi, ibadeti terk etmekten veya günah işlemekten dolayı değildir. Çünkü Allah, kimseye suçsuz olarak ceza vermez.

Bazan ölünün ruhuna, başkalarının yaptığı işler-

---

168. *İhyâ*, IV, 620-622.

den dolayı üzüntü isabet edebilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.), ölünün âilesinin saçını yolarak bağıra çağıra ağlamasından ötürü ölünün azâba uğrayacağını söylemiştir (169).

Herkes kendi günahından sorumludur. Başkalarının yaptığı hatâdan ölünün sorumlu olmaması gerekir. Cumhurun kanâatine göre bu hadiste ölünün azâba uğraması, ardından bağıra çağıra ağlayanların durumundan rahatsız olması, üzüntü duyması anlamınadır (170).

İşte çocuğun, kabirde cezâya uğraması da kendi günahından ötürü çektiği bir ceza değil, âilesinin durumundan ötürü üzülmesi şeklinde izah edilebilir. Fakat bulûğa ermemiş müslim, gayr-i müslim, müşrik çocuklarının hepsi, âyetlerin nassına göre cennete gider. «Allah'ın boyası. Allah'ın boyasından daha güzel boyası olan kimdir? Biz, ancak O'na kulluk ederiz.» (171), âyeti, insanların, tabiî iman boyasıyla boyanmış olarak doğduğunu gösterir. Ayrıca Resûl-i Ekrem de: «Her çocuk İslâm yaratılışı üzerine doğar. Sonra onun ana-babası, onu ya yahudî, ya hırıstiyan ya da mecusî yapar.» (172) buyurmuştur. Bu fıtratı değiştirmeyen herkes cennete gider. Çocuk erginlik çağına gelmeden bu fıtrat üzre bulunduğuna göre cennete gider (173).

---

169. Müslim, *Cenâiz*, h. 16-20.
170. Müslim, III, 638, not: 1.
171. Bakara, 2/138.
172. Buharî, *Cenâiz*, 92.
173. *el-Fisal*, IV, 75.

Kabir azâbı geçici midir, sürekli midir?

Kabir azâbı ikiye ayrılır. Bir kısmı sürekli, bir kısmı geçicidir. Kâfirlerin azâbı süreklidir. «(Fir'avn âilesi) sabah akşam, ateşe sunulurlar» (174), âyeti azâbın sürekli olduğunu gösterdiği gibi yukarıda Hz. Peygamber (s.a.)in rüyasında azâb içerisinde gördüğü kimseleri anlatan hadis de bu azâbın sürekli olduğunu ifade eder. Ancak bazı hadislerin ifadesinden bu azâbın tamamen kesilmemekle beraber hafifletileceği anlaşılmaktadır. Allah'ın Resûlü, iki kabrin yanından geçerken orada yatanların azâb içinde olduklarını söylemiş, yaş bir hurma dalını ikiye ayırıp her birini bir kabre dikmiş: «Umulur ki bunlar kuruyuncaya kadar azâbları hafifletilir.» (175), demiştir.

Âsi müminlerin azâbı ise geçicidir. Onlar, suçları oranında bir süre azâb çekerler. Azâbları gittikçe hafifler, sonra tamamen kurtulurlar. Bazı yakınlarının kendileri için yapacakları duâ, istiğfar, hac ve kıraât gibi ibadetler, verecekleri sadakalarla âsilerin azâbı hafifletilir veya tamamen azâbdan kurtulmalarına neden olur. İbn Ebîddunyâ'nın, Nâfi'den nakline göre Medineli bir adam ölmüş, başka birisi onun cehennemlik olduğunu görmüş. Aynı adam, yedi sekiz gün sonra onun cennetlik olduğunu görmüş. Ona:

— Sen cehennemlik olduğunu söylememiş miydin? demiş. Adam da:

— Öyle idi. Ancak bizimle beraber salihlerden bi-

---

174. Mü'min, 40/45-46.
175. Buhârî, *Cenâiz*, 81, 88; Müslim, *Tahâret*, B. 34, h. 111.

ri de gömüldü. O, komşularından kırk kişiye şefâat etti. Ben de onlardanım, demiş (176).

Bedenden ayrılan ruhların yeri

Gökte mi, yerde mi? cennette mi veya cehennemde midirler? Bir bedenden ayrılan ruh, nimet veya azâb görmek için başka bir bedene girer mi Yoksa mücerred olarak mı kalır?

İbnu'l-Kayyim Cevziyye, bu sorular üzerinde çok tartışıldığını kaydederek şöyle diyor:

Ebu Hüreyre ve Abdullah b. Amr (r.a.)e göre müminlerin ruhları, cennette Allah'ın huzurundadır. İşledikleri büyük bir günah veya üzerlerinde kalan borç, kendilerini alıkoymamışsa şehîd olsun olmasın bütün müminlerin ruhları cennete gider, yüce Allah af ve rahmetiyle onları karşılar.

Bir kısım âlimlere göre ruhlar, cennetin içinde değil, kapısının önünde bulunurlar. Cennetin esintisi, nimeti ve rızkı kendilerine gelir.

Bazılarına göre de ruhlar, kabirlerinin çevresinde bulunurlar. İbn Mübârek'in Mücâhid'e varan rivayetine göre ruhlar cennette değildirler ama cennetin meyvasını ve kokusunu alırlar.

İmam Ahmed'e göre müminlerin ruhları cennete, kâfirlerin ruhları cehenneme gider.

Ebu Abdullâh b. Munde, sahâbeden ve tâbiûndan bir cemaatin sadece: «Müminlerin ruhları Allah indindedir», demekle yetindiklerini kaydediyor. (Übeyy),

176. *Kitâbu'r-rûh*, s. 111.

müminlerin ruhlarının yedinci gökteki illiyyîn (yüceler)de, kâfirlerin ruhlarının yedinci arzda, İblîs ordusunun altındaki siccîn (zindan)da olduğunu söylemiştir.

Selmân Fârisî de müminlerin ruhlarının şu dünyada bir berzahta bulunduklarını, diledikleri yere gittiklerini; kâfirlerin ruhlarının da zindanda olduğunu söylemiştir.

Bazılarına göre de müminlerin ruhları, Âdem'in sağında, kâfirlerin ruhları da solundadır.

İbn Hazm'ın da aralarında bulunduğu bir kısım bilginlere göre de ruhlar, bedenlere girmezden önce bulundukları yere giderler. İbn Hazm şöyle diyor:

«Yüce Allah: «Rabbin, Âdem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini (nesillerini) aldı ve: 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' diye onları kendi aleyhlerine şahit yaptı. 'Evet (buna) şâhidiz', dediler. 'Kıyamet günü bizim bundan haberimiz yoktu' demeyesiniz diye (böyle yaptı).» (177); «Sizi yarattık, sonra size şekil verdik, sonra da meleklere: 'Âdem'e secde edin!' dedik; hepsi secde ettiler, yalnız İblîs secde edenlerden olmadı.» (178), buyurmuştur. Yüce Allah, ruhların hepsini birden yaratmıştır. Allah'ın Resûlü (s.a.): «Ruhlar, cunûd-i mücennededir (toplu bir çoğunluk olup çeşit çeşit türlerdedir. Bazı bilginlere göre cünûd-i mücennede: ruhlar toplu olarak yaratılmış, sonra ayrılarak cesetlere sokulmuştur anlamına gelir.) Birbirinden hoşlananlar (huyları birbirine uygun olanlar) ülfet eder (kaynaşır); birbirinden hoşlanma-

177. A'raf, 7/172.
178. A'raf, 7/11.

yanlar (huyları birbirine aykırı olanlar) ayrılır.» (179).

«Yüce Allah, kendisini Rab tanıyacakları hakkında ruhlardan söz almış ve bu konuda onları şahit yapmıştır. Demek meleklere, Âdem'e secde etmeleri emredilmeden ve dünyadaki cesetlerine girmeden önce ruhlar şekillenmiş, akıllı varlıklar idiler. Cesetler o zaman henüz toprak ve su halinde idi. Allah ruhları dilediği yerde bulundurdu. Ruhlar oradan gönderilip, meniden doğan cesetlere üflenir...

«İşte ruhlar, bedenin ölümünden sonra o ilk bulundukları yere döneceklerdir. Ruhların birbirinden hoşlanıp hoşlanmamaları gibi arazları taşıdığı, bilici, ayırdedici oldukları, Allah'ın, onları dünyada beden içinde dilediği gibi sınadıktan sonra yine geri aldığı, geri alındıktan sonra Allah Resûlü'nün, mutlu ruhları Âdem'in sağında, mutsuz ruhları Âdem'in solunda görmüş bulunduğu, berzaha döndükleri sahih olarak sabit olmuştur. Ruhların bulunduğu yer, maddî unsurların son bulduğu yerdir. Peygamberlerin ve şehîdlerin ruhları ise hemen çabucak cennete götürülür.

«Bedenlere üflenip tekrar alınan ruhlar, bu Berzah âleminde kıyamete değin dururlar. Kıyamet kopunca yüce Allah, ruhları ikinci kez bedenlerine iâde eder. İşte bu, ikinci (bedenli) hayattır. İnsanlar (bedenli olarak) hesaba çekilirler, bir kısmı cennete, bir kısmı cehenneme gider.» (180).

Ebu Amr b. Abdulberr, İbn Ömer'in rivayet ettiği: «Biriniz öldüğü zaman ona, sabah akşam oturacağı yer gösterilir. Cennet ehlinden ise cennet ehlindendir, cehennem ehlinden ise cehennem ehlindendir. Ona: 'Sen kıyamet gününde tekrar diriltilinceye kadar oturacağın yer burasıdır' denilir.» (181), meâlindeki hadisin şerhinde şöyle diyor:

«Ruhların, kabirlerinin çevresinde olduğunu söyleyenler, bu hadise dayanmışlardır. Bu, en doğru görüştür. Çünkü bu meâlde olan hadislerin senedi daha sağlamdır. Bana göre ruhlar, kabirlerinin çevresinde bulunurlar. Fakat Mâlik'in dediği gibi kabirlerinin çevresinden hiç ayrılmazlar anlamında değil. Bana ulaşan habere göre ruhlar, diledikleri yerlere giderler.»

Mücâhid'den nakledilen bir görüşe göre ruhlar, bedenin gömülmesinden itibaren yedi gün, kabirlerinin çevresinden hiç ayrılmazlar.

Ruhları, bedenin bir arazı gören, bedensiz ruhu kabul etmeyen, bedenin ölmesiyle ruhun tamamen yok olacağını söyleyenlere göre ölümden sonra ruhların yeri mutlak adem (yokluk)tur. Bu görüş, Kur'ân ve sünnetin açık ifadesine, sahabe ve tâbiûnun icmaına (ortak inancına) tamamen terstir.

Bazılarına göre de, bedenin ölümünden sonra ruhlar, beden içinde kazandıkları huy ve sıfatlarına uygun bir bedene geçerler. Her ruh, kendi haline benzeyen bir bedene girer. Yırtıcı, saldırgan ruh, yırtıcı hayvanların bedenlerine, köpek ahlâkında olanlar, köpek bedenlerine, başka hayvanların huy ve sıfatında olanlar, o hayvanların bedenlerine, alçak ve süflî kimselerin ruhları, haşerat bedenlerine girerler. **Tenâsüh** (Reincarnation) denen bu görüş, âhireti inkâr

179. Buhârî, *Enbiyâ*, 2; Müslim, *Birr*, 159, 160; Ebu Davud, *Edeb*, 16; İbn Hanbel, II, 295.
180. *el-Fisal*, IV, 67-68.
181. Hadîs daha önce geçmişti.

edenlerin görüşüdür ki İslâm inancına tamamen zıddır (182).

Ruhların nerede olduğu, akıl yürütme ile bilinemez. Bu husus, ancak vahy ile ve Allah'ın göstermesi, muttali kılmasiyle bilinir. Kesin bilgi, peygamberlerden öğrenilir. Şimdi âyet ve hadislere dayanarak ruhların yerini belirlemeğe çalışalım:

Ruhların, cennet veya cehennemde olduğunu söyleyenler: «Ya can boğaza dayandığı zaman? Ki o zaman siz (can çekişen kimseye) bakar durursunuz. Biz ona sizden daha yakınız, fakat siz göremezsiniz. Eğer cezâlandırılmayacak iseniz, onu geri döndürsenize! O, Allah'a yaklaştırılanlardan ise ona rahatlık, güzel rızık ve nimet cenneti var. Eğer sağcılardan (amel defteri sağ tarafından verilenlerden) ise, '(Ey sağcı), sana sağcılardan selâm!' Ama yalanlayıcı sapıklardan ise (ona da) kaynar sudan bir ziyafet ve cehenneme atılma var. Kesin gerçek budur işte.» (183), âyetlerine dayanırlar. Yine yüce Allah: «Ey mutmainn olan nefis, Râzı edici ve râzı edilmiş olarak Rabbine dön! Kullarım arasına katıl, cennetime gir!» (184), diye hitâb etmiştir. Demek ki bedenden ayrılan iyi ruh, iyi kulların arasına katılarak cennete girecektir. Sahâbe ve tâbiûndan birçokları, bu hitâbın, bedenden ayrılan ruha olduğunu söylemişlerdir. Gerçi bu hitâbın, âhirette ruha yapılacağını söyleyenler varsa da âhirette söylenmesi, bedenden ayrılan ruha söylenmesine mâni değildir. Kaldı ki âyetin sözgelimi, hitabın, he-

182. *Kitâbu'r-rûh*, s. 112-115.
183. Vâkıa, 56/83-99.
184. Fecr, 89/27-30.

men bedenden ayrılan ruha olacağını göstermektedir. Vâkıa suresinin 83-99 ncu âyetleri de bedenden ayrılan ruhun durumunu anlatmaktadır. Buna göre bedenden ayrılan ruh, ya cennete veya cehenneme gider.

«Rabbimiz Allah'tır deyip, sonra doğru olanların üzerine melekler iner: Korkmayın, üzülmeyin, size söz verilen cennetle sevinin (derler).» (185). Bu âyette bildirildiği üzre meleklerin inip ruha cenneti müjdelemesi, hem ölüm sırasında, hem kabirde, hem de kıyamette yeniden dirilme sırasında olabilir. Âhiret hayatının ilk müjdesi ölüm sırasındadır. Nitekim Ebu Hüreyre'nin rivayet ettiği hadiste meleğin, ruhu bedenden alırken: «Ravh ve reyhanla (rahat ve huzur ile), kızmayan Rabbin ile sevin!» diye müjde verdiği ifade edilmiştir (186).

Hz. Peygamber (s.a.)in çeşitli yollarla gelen hadislerinde müminlerin ruhlarının yeşil kuşlar şekline, ya da yeşil kuşların içine girip cennetin ağaçlarına kondukları, cennetin meyvalarından yedikleri açıklanmıştır. Abdullah b. Mesûd, Âlu İmran suresinin 196. âyeti münasebetiyle: «Allah yolunda öldürülenlerin ruhları, yeşil kuşların içindedir. Onların arşa asılı kandilleri vardır. Cennetin diledikleri yerinde gidip otlarlar. Sonra o kandillere gelirler. Rableri onlara yukarıdan bakar:

— Bir şey istiyor musunuz? der.

— Daha ne isteyelim, cennetin dilediğimiz yerinde gezip otluyoruz, derler.

185. Fussilet, 41/30.
186. İbn Mâce, *Zühd*, 31; İbn Hanbel, VI, 140.

Yüce Allah, üç defa böyle sorar. Bakarlar ki kendilerine sürekli böyle sorulacak.

— Ya Rabbi, ruhlarımızı bedenlerimize döndürmeni istiyoruz ki senin yolunda biz kez daha öldürülelim.

Yüce Allah bakar ki bir dilekleri yok, (halleri üzerine) bırakılırlar.» (187).

Aynı hadis, Ebu Davud'un, **Kitâbu'l-Cihad**, bab fi fadli'ş-şahâde'sinde de anlatılmaktadır. Orada Allah'ın Resûlü (s.a.): «Kardeşleriniz Uhud'da öldürülünce Allah, onların ruhlarını yeşil kuşların içine koydu. Cennetin ırmaklarına gelir, meyvalarından yer, arşın gölgesinde asılı altın kandillere konarlar. Yemelerinin, içmelerinin ve sohbetlerinin güzelliğini görünce (birbirlerine):

— Kim kardeşlerimize, bizim sağ olup cennette rızıklandığımızı haber verecek ki onlar cihaddan geri durmasınlar, savaş sırasında çarpışmaktan geri durmasınlar, dediler. Yüce Allah:

— Ben sizin yerinize onlara duyururum, dedi ve: 'Allah yolunda öldürülenleri ölüler sanma; hayır (onlar) diridirler, Rableri katında rızıklanmaktadırlar...' (188) âyetini indirdi.»

Ebu Davud'un aynı babda kaydettiği bir hadiste: «Kim cennettedir?» sorusuna Allah'ın Resûlü: «Peygamber cennettedir, şehid cennettedir, küçük çocuk cennettedir, diri diri gömülen çocuk cennettedir», diye cevap vermiştir.

187. Müelim, *İmâret*, B. 33, h. 121; Tirmizî, *Tefsîr*, Sure: 3, h. 3011; İbn Mâce, *Cihâd*, 16.
188. Âlu İmran, 3/169.

İbn Mâce ve Tirmizî de benzeri bir hadisi, babası Uhud'da şehid düşen Câbir b. Abdullah'tan rivayet ediyorlar: «Allah'ın Resûlü (s.a.)ne rastladım. Bana dedi ki:

— Câbir, neden seni üzgün görüyorum?

— Ya Resûlallah, dedim, babam Uhud günü öldürülerek şehid oldu. Geriye çoluk çocuk ve borç bıraktı. Buyurdu ki:

— Allah'ın, babanı nasıl karşıladığını sana müjdeleyeyim mi?

— Evet yâ Resûlallah, dedim. Dedi:

— Allah, insanlarla yalnız perde arkasından konuşmuş iken babanla yüzyüze konuştu: Ey kulum, dile benden ne dilersen sana vereyim, dedi. Baban: 'Ya Rabbi, beni dirilt de ikinci kez senin yolunda öldürüleyim', dedi. Yüce Allah,: 'Bir kere (insanlar, tekrar dünyaya dönmeyecekler) diye söylemiş oldum. (Onun için dünyaya dönmen olmaz).' 'Öyle ise ya Rabbi, ardımdan onlara durumumu bildir' dedi. İşte bunun üzerine yüce Allah: 'Allah yolunda öldürülenlere ölüler demeyiniz, hayır onlar diridirler, Rableri katında rızıklanmaktadırlar...' âyetini indirdi.» (189).

İbn Hanbel'in, Kâ'b'den rivayet ettiği hadiste de şehidlerin ruhlarının yeşil kuşlar içinde cennetin meyvasından yiyecekleri, hadisin başka bir rivayetinde de: «Nesemenin, cennetin meyvalarından ya da ağaçlarından yiyeceği» kaydedilir (190).

İbn Mâce'nin kaydettiği mevkuf hadiste de yalnız şehîdlerin ruhlarının değil, müminlerin ruhlarının da

189. Tirmizî, *Tefsîr*, B. 4, h. 3010; İbn Mâce, *Cihâd*, 16.
190. İbn Hanbel, VI, 386.

yeşil kuşların içinde cennetin ağaçlarından gagalariyle yedikleri ifade ediliyor (191).

Dârimî'nin rivayet ettiği hadiste ashaptan Abdullah, kıyamet günü şehîdlerin ruhlarının, yeşil kuşların kursaklarında olarak Allah'ın katında bulunacakları, arşa asılı kandileri olacağı, cennetin diledikleri yerinde otlayıp o kandillere dönecekleri, Rablerinin onlara bakıp bir istekleri var mı diye soracağı, onların da tekrar dünyaya dönüp bir kez daha öldürülmek istediklerini söyleyecekleri anlatılmaktadır (192).

Hadislerde daha çok şehîdlerin ruhlarının yeşil kuşlar içinde cennete girdiklerinin ifade edilmesi, başka ruhların cennete girmeyecekleri anlamına gelmez. Bu ifade, şehîdlik makâmının yüceliğini belirtmek içindir. Bu demektir ki şehîd günahkâr da olsa, şehâdetiyle günahı silinir, cennete girer. Fakat diğer müminler, eğer günahkâr iseler hemen değil, bir süre ceza çektikten sonra cennete girerler. Nitekim İbn Mâce'nin hadisinde müminlerin ruhlarının da yeşil kuşların kursaklarında cennete girdikleri belirtilmiştir. Eğer yalnız şehîdlerin ruhları cennete girecek olsaydı, Hz. Ebubekir, Übeyy b. Kâ'b, Abdullah b. Mesûd, Huzeyfe ve Ebu'd-Derdâ gibi bazı sahabilerin, zamanımız şehidlerinden daha aşağı bir derecede olmaları gerekirdi. Bu ise bâtıldır. Çünkü insanların en faziletlisi sahâbedir.

Şimdi yukarıya kaydedilen ve benzerleri de çok olan bu hadislerin birleştiği bir nokta vardır: O da

191. İbn Mâce, *Cenâiz*, B. 4.
192. Darimî, *Cihâd*, 18, bâbu arvâhi'ş-şuhedâ'.

inanan insanların ruhlarının, bedenden ayrıldıktan sonra cennete gittikleri, orada diledikleri yerde dolaştıklarıdır.

Ayrıca Ebu Hüreyre'nin: «İyilerin ruhları illiyyîn (yücelerde)dir, fâcirlerin ruhları siccîn (zindan)dadır», dediği rivayet edilmektedir.

Ebu Abdullâh b. Munde de Ma'rur kızı Ümmü Kebşe'nin rivayet ettiği şu hadisi katdetmiştir: «Allah'ın Resûlü (s.a.) yanımıza geldi, kendisinden ruhlar hakkında soru sorduk. Onları öyle bir anlattı ki ev halkını ağlattı. Buyurdu ki: 'Müminlerin ruhları yeşil kuşların kursaklarında cennette otlarlar, meyvalarından yerler, sularından içerler. Arşın altındaki altın kandillere konarlar.

— Rabbimiz, kardeşlerimizi de bize kat, bize va'dettiğini ver, derler.

Kâfirlerin ruhları da siyah kuşların kursaklarındadır. Ateşten yer, içerler. Ateşteki bir taşa konarlar.

— Kardeşlerimizi bize katma, bizi uyardığın (bu cehennem)i bizden sav! derler.» (193).

Buhârî'nin kaydına göre Bedir'de şehîd düşen Hârise b. Surâka'nın annesi Berâ bt. Ümmü'r-Rebî', Allah'ın Resûlünden, oğlu Hârise'nin cennette olup olmadığını, sormuş, cennette değilse üzüleceğini söylemiş. Allah'ın Resûlü de:

«— Cennette birçok cennetler vardır. Senin oğlun, en yüksek Firdevs'e ulaştı, demiştir.» (194).

Allah'ın Resûlü burada Hârise'nin ruhunun, en

193. *Kitâbu'r-rûh*, s. 123.
194. Buhârî, *Cihâd*, bâb men etâhu sehmun; *Rikak*, bâb: 51; *Mağâzî*, 9; İbn Hanbel, III, 124.

yüksek cennete ulaşacağını değil, ulaştığını söylemiştir. Demek ki Hârise ileride cennete girecek değil, o anda cennete girmiştir.

Ruhların cennete girmesi, daha önce kaydettiğimiz: «Biriniz öldüğü zaman, sabah akşam ona makâmı gösterilir, cennet ehlinden ise cennet ehlindendir, cehennem ehlinden ise cehennem ehlindendir..» meâlindeki hadise de aykırı değildir. Hadiste cennetlik mi, cehennemlik mi olduğu kendisine gösterilir deniyor, o makâmına hiç giremez denmiyor. Bilâkis cennet ehlinden ise cennet ehlindendir. Yani cennet ehli olarak yaşar demektir.

Bütün bu deliller gösteriyor ki iyi ruhlar bedenden ayrıldıktan sonra cennete girerler, cennetin nimetlerinden yararlanırlar, orada diledikleri gibi gezer, dolaşırlar. Kuş gibi uçar, ta arşın kandillerine konarlar. Ama bu giriş geçicidir, sürekli olarak cennette kalmazlar. Başka yerlere de giderler, kabirlerinin çevresine de gelir, dolaşırlar. İstedikleri yere gitmekte serbesttirler. Kıyamet kopunca da ruhlar, tekrar bedenlere döndürülecek, ondan sonra bedenli olarak cennete girecekler ve orada ebedî kalacaklardır.

Kötü ruhlara da cehennemdeki yerleri gösterilir. O yerin gösterilmesi, zaten ruhlar için en büyük azâb, en büyük ızdırap kaynağıdır. Ayrıca bu ruhlar, serbest bırakılmazlar, zindana atılır, azâba uğratılırlar. Şimdilik uğrayacakları azâb ruhîdir. Fakat kıyamet kopunca bedenlerine sokulur ve bedenî olarak cehennem zindanına atılırlar.

Mücerred ruhların cennete girişi ile kıyamette bedenli olarak cennete girişleri arasında fark vardır. İkincisi bedenli olacağından daha tam, daha mükem-

meldir. Ruhlar, bedenleriyle birlikte cennete ancak kıyamette gireceklerdir. Ama ölümden sonra mücerred ruh olarak cennete girip dolaşırlar.

İbnu'l-Kayyim Cevziyye şöyle diyor: «Bazı kimseler, kıyametten önce ruhların cennete girmeyeceğini sanmışlardır. Oysa Allah'ın Resûlü (s.a.), Uhud şehîdleri ve başka müminler hakkında: 'Ruhlarının cennete girip arşın kandillerine konduklarını, cennetin meyvalarından yediklerini', haber vermiştir. Ama bu giriş, bedensiz olduğu için eksiktir. Ruhun berzahteki yemesi içmesi başka, tekrar bedene girdikten sonra yemesi içmesi başkadır. Bundan dolayı Allah'ın Resûlü (s.a.) ruhun yemesini **«ta'luku şecere'l-cenneh»** deyimiyle ifade etmiştir. Yani «te'kulu'l-ulkah: kuş gagasiyle azıcık bir şey yer» demektir. Tam yeme, içme, giyme, yararlanma ise kıyamet günü, ruhların bedenlerine döndürüldüğü zaman olacaktır.» (195).

Ruhların cennette olmayıp yalnız cennetin meyvalarından yiyeceklerini, kokusunu duyacaklarını söyleyen Mücâhid, «Şehîdler, cennetin kapısında bir ırmak kenarında, yeşil bir kubbe altında bulunurlar. Sabah akşam rızıkları kendilerine çıkıp gelir.» (196), meâlindeki İbn Abbas'dan rivayet edilen hadise dayanmaktadır. Gerçekte bu hadis, ruhların cennette olmasına engel değildir. Zira kenarında bulundukları ırmak, cennet ırmaklarındandır. Yalnız bu ırmak, cennetin kapısı önündedir. Rızıkları da cennetten olduğuna göre demek ki kendileri de cennettedir.

---

195. *Kitâbu'r-rûh,* s. 121.
196. İbn Hanbel, Taberânî ve Hâkim, İbn Abbas'tan rivayet etmişlerdir. *Feyzu'l-kadir,* IV, 180.

Ruhların makâmı, kabirlerinin civarıdır, diyenler, eğer ruhların hiç oradan ayrılmadığını kasdediyorlarsa yanılıyorlar. Çünkü ruhun serbest olup dilediği yere gidebildiği, sahih hadislerde açıklanmıştır. Kabir ruhun durağı değildir. Ancak ruh, uzun süre içinde yaşadığı bedenin çevresine gelir, orada kendisine selâm verenlerin selâmını alır, kendisini ziyaret edenleri görür, bilir. Nitekim Allah'ın Resûlü, kabristandan geçerken kabirlerde yatanlara selâm verilmesini emretmiştir.

Sağlamlığında şüphe olmayan birçok hadis, ruhların cennette ve Refîk-i a'lâ'da olacağını bildirmektedir. Hz. Âişe (r.a.): «Her peygamberin, dünya ile âhiretten birini seçme arasında serbest bırakıldığını» söyleyen Resûl-i Ekrem'in, son söz olarak: «Allahım, beni bağışla, bana acı ve beni Refîk-i a'lâ'ya (en yüce arkadaşa) kat!» dediğini anlatmıştır (197).

Abdurraûf Munâvî: «Refîk-ı a'lâ, ruhun son makâmı olan **vâhidiyyet mertebesi**dir. Hz. Resûlün istediği, hiç kimsenin ulaşamadığı yüce mertebedir. Bazıları, Allah Elçisi'nin bu sözüyle, en yüce makâmda oturan meleklere katılmak istediğini söylemişlerdir. Fakat bu görüş doğru değildir. Çünkü eğer **Refîk-ı a'lâ** ile, bunun çoğulu olan **rüfeka**'yı kasdetmiş olsaydı, cemâat mânası vermesi için sıfatında **el-a'lâ** değil, **el-a'leyn** derdi. Onun illiyyîn (yüceler)deki makâmı, ötekilerden üstündür, onlara katılmayı nasıl ister? Ancak bununla cennette, yahut gökte dereceleri de-

197. Buhârî, *Mardâ*, 19; İbn Mâce, *Cenâiz*, 64; Müslim, *Selâm*, 46;...

ğişik olmakla beraber onların topluluğuyla birlikte olmayı istemiş olabilir», demiştir. (198).

Demek ki dünya ile âhiretten birini seçmek durumunda bulunan Allah Resûlü, **Refîk-ı a'lâ**'yı seçmiştir. Yani ruhu, Refîk-ı a'lâ'ya gitmiştir, onunla beraber bulunmaktadır. İbn Mâce'nin, **Kitâbu'l-cenâiz**, 64. bâbdaki hadisin muhtevasından, bütün peygamberlerin ruhlarının da yüce, ruhânî topluluğa katıldığını anlıyoruz. O halde ölen insanların ruhları kabre bağlanıp kalmazlar. Ruha cennet veya cehennemdeki yerinin gösterilmesi, kabrinde bulunmasını gerektirmez. Çünkü ruh, en yücelerde, en yüce dost, arkadaş yanında iken de yine kabriyle, bedeniyle ilişkide bulunur, bedenini ve onun bulunduğu yeri görür, kendisini ziyarete gelenlerden haberi olur, kendisine selâm verenlerin selâmını alır.

Ruh madde değildir ki bir yerde olunca başka bir yerde olmasın. Ruh, bir anda birçok yerde bulunabilir. Nitekim Refîk-ı a'lâ'ya giden Allah'ın Resûlü (s.a.)nün, altıncı, ya da yedinci kat gökte olan Hz. Musa'yı, kabrinde namaz kılarken görmüştür.

Ruhun sürati, madde süratiyle ölçülemez. Işık süratinden de fazladır. Nasıl güneşin gövdesi uzayda olduğu halde ışığı çok yüksek bir hızla her tarafa yayılmakta ise, makâmı göklerde, cennetlerde olan ruh da kabrine ve başka yerlere gidebilir. Uyuyan kimsenin ruhu, esas itibariyle bedeninde olduğu halde oradan uzanıp yedi kat gökleri geçer, arşın önünde Allah'a secde eder, tekrar bedenine döner. Hadiste belirtildiği üzre ölünün ruhunu melekler alıp yedi kat göğü

198. *Feyzu'l-kadîr*, II, 106.

geçirirler, Allah'ın huzurunda durdururlar. Allah onun hakkında hükmünü verir. Melekler, onun için Allah'ın hazırladığı nimet ve makâmları ona gösterirler. Sonra tekrar yere iner, bedeninin yıkanmasını, kabre götürülmesini, gömülmesini görür.

*
**

«Müminlerin ruhları cennettedir» deyip başka bir şey söylemeyenler, Kur'ân'ın lâfzına bir şey ilâve etmek istememişlerdir. Bu söz, şehîdlerin cennette olduğunu söyleyenlerin görüşüne de aykırı düşmez. Çünkü cennet, Sidretü'l-müntehâ'dadır. Keza cennet Allah'ın indindedir. Yüce Allah, şehîdlerin ruhlarının kendi katında olduğunu söylemekle onların cennette olduğunu da haber vermiş olmaktadır. Sidretü'l-müntehâ, emir âleminden yani yaratıklar âleminden olan şeylerin varacağı son noktadır. Allah'ın emrinden olan her şey oraya kadar gelir, orayı geçemez. (199).

Selmân Fârisî'den rivayet edilen bir söze göre müminlerin ruhları, dünyadan bir berzahtadır. Berzah, iki şeyi birbirinden ayıran geçittir. Herhalde Selmân Fârisî bu sözüyle ruhların, dünya ile âhiret arasında bulunduklarına işaret etmiştir. Çünkü ruhlar, dünyadaki bedenlerinden ayrılmışlar, fakat henüz kıyamet kopmadığı için âhiretteki bedenlerine girmemişlerdir. Gerçi cennete giderler ama bu gidiş, sadece ruhîdir, âhirette olacağı gibi bedenî değildir. Dünya ile âhiret arasında bulunan ruhlardan mümin olanlar, ravh, reyhan ve nimet içinde, geniş bir mekânda bu-

199. *Kitâbu'r-rûh*, s. 131.

lunurlar. Kâfirler ise gam ve azâb ile dolu dar ve sıkıntılı bir yerdedirler: «...Önlerinde tâ dirilecekleri güne kadar bir berzah (bir geçit) vardır.» (200), âyeti de dünya ile âhiret arasındaki bu geçit âlemini ifade etmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.)in, Mi'râc gecesinde mutluların ruhlarını Âdem'in sağında, bahtsızların ruhlarını da Âdem'in solunda görmüş olması, iyi ruhların cennette,, kötü ruhların siccînde (zindanda) olmasına engel değildir. Çünkü Hz. Peygamber, bütün mutluların ve bahtsızların ruhlarını orada gördüğünü söylememiştir. Ancak Âdem'in sağ ve solunda birtakım karartılar gördüğünü, bunların saâdet ve şekavet ehlinin ruhları olduğunu söylemiş; bütün ruhlar bunlardan ibarettir, başka ruh yoktur dememiştir. Kaldı ki bütün ruhları orada görmüş olsa bile bundan, ruhların devamlı olarak orada bulunmaları gerekmez. Zira yüce Allah, peygamberine göstermek üzere o an için ruhları oraya toplamış olabilir. Çünkü serbest ruhlar, diledikleri yere gidebilirler. Durdukları sürekli yer olmamakla beraber ruhlar, Allah Elçisi'ne gösterilmek üzre oraya getirilmiş olabilir (201).

*
**

İbn Hazm'ın, ruhlar yaratılmazdan önce bulundukları yere giderler. tarzındaki görüşü, ruhların bedenlerden önce yaratılmış olduğu inancına dayanır. Bu görüşün, Kitâb, Sünnet veya icmâ'dan bir daya-

200. Müminûn, 23/100.
201. *Kitâbu'r-rûh*, s. 135.

nağı yoktur. Ancak gerçekte bu anlamda olmayan naslar bu tarzda yorumlanmakta ve bazı sahih olmayan hadisler, bu görüşe mesned yapılmaktadır (202). İleride bu konu üzerinde daha geniş tartışma yapacağız.

Ruhu, bedenin bir arazı kabul edenler, bedenin ölümünden sonra ruhun tamamen yok olacağını söylemişlerdir. Bâkıllânî ve taraftarlarına âid olan bu düşünceye göre ruh, hayat arazlarından (belirtilerinden) biridir. Hüzeyl Allâf da ruhu bir araz kabul etmekle beraber Bâkıllânî gibi onun hayât arazı olduğunu belirlememişlerdir.

Bunlara göre beden ölünce hayatın diğer arazları gibi ruh da yok olur. Bunlardan kimine göre ruh, iki zamanda var olmaz. Eş'arîlerin çoğu bu görüştedir: İnsanın şu andaki ruhu, bundan önceki ruhu değildir. Ruh sürekli olarak değişir. İnsanda bir saat içinde belki binlerce kere ruh yenilenir. İnsan ölünce de göğe çıkacak, cennete girecek bir ruhu kalmaz. Bedeniyle birlikte, hayat arazı olan ruhu da yok olur, gider.

Bazılarına göre de eğer ruhların azâb göreceğine dair hadisler sahih ise cismin bölünmeyen en küçük parçasına hayat verilir. İşte orasına azâb edilir. Bu görüş sahiplerinin bazılarına göre insanın kuyruk sokumuna hayat verilir, orası nimet veya azâb görür.

Bu görüşleri sıralayan İbn Hazm, bunları birbirinden saçma ve tamamen delilsiz görmektedir (203). Ruhu araz kabul eden bu görüş, Kitâba, Sünnete, ve

202. *a.g.e*, s. 137.
203. *el-Fisal*, IV, 69.

sahâbenin icmaına aykırıdır. Yüce Allah, ruha bedenden çıkmayı, Rabb'a dönmeyi, cennete girmeyi emretmiştir. Sahih hadisler, ruha gök kapılarının açılacağını, ruhun secde ettiğini, çıktığını, ölüm meleğinin onu eliyle aldığını, başka meleklerin de onu ölüm meleğinin elinden alıp göğe çıkardıklarını, bazı ruhların misk gibi, bazılarının da leş gibi koktuğunu, göğe çıkan ruhun tekrar yere gönderildiğini, ruh çıktığı zaman gözün, onun ardından bakakaldığını ifade etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm de «Hayır, ne zaman ki can, köprücük kemiklerine dayanır.» (204); «Ya can boğaza dayandığı zaman?» (205), âyetleriyle canın yani ruhun bedenin kısımlarından yavaş yavaş ayrıldığını bildirmektedir. Ruhların, birbiriyle buluşup görüşmesi hakkında anlatılan deliller de Eş'arîlerin, ruhu araz kabul eden görüşlerini çürütmüştür.

Allah'ın Resûlü (s.a.)nün, Mirac gecesinde Âdem'in sağında ve solunda ruhlar görmesi, müminin nesemesinin (ruhunun) cennet ağacından yediğini ve şehîdlerin ruhlarının yeşil kuşların kursaklarında arşın kandillerine konduğunu bildirmesi, ayrıca yüce Allah'ın, Fir'avn âilesinin sabah akşam ateşe sunulduğunu bildirmesi, ruhların varlığını kesinlikle ispat eder. Ruhu inkâr edenler, bâtıl bir görüşe saplanmış olurlar. Ruhun inkârı, materyalizmden başka bir şey değildir.

204. Kıyamet, 75/26.
205. Vâkıa, 56/83.

Ruhların dereceleri

Yukarıda gördüğümüz üzre bazı hadislerde ruhların, yeşil kuşların kursağında (kuş şeklinde) cennette bulundukları, bazı hadislerde Allah'ın indinde, bazılarında Refik-ı a'lâ'da, bazılarında cennetin kapısında, bazılarında da kabirlerinin çevresinde oldukları haber verilmiştir. Bu hadisler arasında zâhiren bir çelişki var gibi görünüyorsa da gerçekte bir çelişki yoktur. Bu hadislerde, ruhların bulundukları çeşitli derecelere işaret edilmektedir. Demek ki öyle yüce ruhlar vardır ki ta arş-ı a'lâ'ya, Allah'ın huzuruna kadar çıkmıştır. Öylesi var ki cennettedir. Öylesi var ki cennetin kapısındadır, henüz içeri girememiştir. Öylesi de var ki kabrinin çevresindedir. Makâmları, dereceleri başka başkadır ve her birinin belli bir makâmı vardır. Fakat serbest ruhlar, sâfiyet derecelerine göre asıl makâmlarından başka yerlere gidebilirler. Bütün ruhların dolaşma, görme, buluşma alanı ve kapasitesi aynı değildir. Ruhların aralarında derece farkı vardır. Hem bu derece farkı dünyadakilerle ölçülemiyecek kadar çoktur. Buna rağmen aralarında sevgi bağı olan ruhlar, makâmları ne kadar farklı da olsa birbirleriyle görüşebilirler. Nitekim dünyadan göçtükten sonra Resûl-i Ekrem'in, kendilerinden çok yükseklerde bulunacağını, dolayısiyle onunla görüşemeyeceklerini düşünüp üzülen bazı sahâbileri, Allah'ın Resûlü tesellî ederek «kişinin, sevdiğiyle beraber olacağını», söylemiştir.

Yüce topluluk arasına çıkamayıp yerde tutuklu bulunan ruhlar da vardır ki bunlara süflî, arzî ruhlar

denir. Bunlar nasıl dünyada yüksek ruhlarla birleşemezlerse, âhirette de birleşemezler. Dünyada irfan, Allah sevgisi kazanmayan, Allah'ı anmakla temizlenmeyen ruh, arzîdir, süflîdir. Yücelere çıkamaz, yerde kalır.

DİRİLERİN YAPTIKLARI İBÂDETLERDEN ÖLMÜŞLERİN RUHLARI İSTİFADE EDER Mİ?

Ehl-i sünnetin icmâına göre ölülerin ruhları, dirilerin yaptıkları iyi işlerden yararlanır. Ruhların yararlandığı iyi işler iki kısma ayrılır: Bir kısmı insanın hayatta iken yaptığı ve yapılmasına sebeb olduğu iyi işler, diğeri de ölümünden sonra ardındakilerin onun için yaptığı iyi işler, duâlar, sadakalardır.

Şimdi ölenin ruhuna ulaşan, yalnız hayır ve hasenât sevabı mıdır, yoksa yapılan ibadetlerin de sevabı ulaşır mı? sorusu, fakihler arasında ihtilâf konusu olmakla beraber çoğunluğa göre iyi amellerin sevabı da ulaşır. Hanefilerden bazılarına göre de yalnız Allah yolunda verilen hayır ve sadakanın sevabı ulaşır.

Ahmed b. Hanbel'in ve selefin çoğunluğuna, Hanefilerin de bir kısmına göre ölü için yapılan namaz, oruç, Kur'ân okuma ve zikir gibi bedenî ibadetlerin sevabı, onun ruhuna ulaşır. Fakat Şâfiî ve Mâlikî mezhebinin yaygın görüşüne göre bedenî ibadetlerin sevabı ulaşmaz, yalnız mâlî ibadetlerin sevabı ulaşır. Kelâmcıların bazılarına göre de ölünün ruhuna ne duâ, ne de başka hiçbir ibâdet sevabı ulaşmaz.

Şimdi bu meseleleri inceleyelim:

İnsanın hayatta iken yaptıklarının, ölümünden sonra kendisine ulaşacağına dair birçok hadis vardır. Allah'ın Resûlü (s.a.): «İnsan ölünce ameli (iyi işleri) kesilir. Ancak üç amel(in sevabı) kesilmez: Sadaka-i câriye (cami, okul, köprü, yol gibi kamuya yararı dokunan sadaka), yararlı bir bilgi ve arkasında kendisine duâ edecek iyi bir çocuk bırakmak.» (206). Demek ki kişinin hayatında yapıp geriye bıraktığı bu üç şey, öldükten sonra kendisine sürekli sevap gelmesine vesile olur. İbn Mâce de Ebu Hüreyre'den şu hadisi naklediyor: «Mümine, ölümünden sonra amel ve hasenatından ulaşacak şey: öğretip yaydığı ilim, bıraktığı iyi çocuk, miras bıraktığı mushaf, yaptığı mescid, yolcu için yaptığı ev, akıttığı ırmak, sağlığında malından verdiği sadakadır.» (207).

İnsanın güzel bir iş yapıp bunun âdet hâline gelmesine sebeb olması da kendisi için sevap getirir «Her kim İslâmda güzel bir âdet bırakırsa onun sevabını ve kendisinden sonra onu yapanların sevabını alır. Onu yapanların sevabından da hiçbir şey eksilmez. Her kim de kötü bir âdet koyarsa hem onun günahını, hem de kendisinden sonra onu yapanların günahını alır. Onu yapanların günahından da hiçbir şey eksilmez.» (208).

---

206. Müslim, *Vasiyyet*, h. 14; Ebu Davud, *Vasâyâ*, 14; Tirmizî, *Ahkâm*, 36; Nesâî, *Vasâyâ*, 8; Dârimî, *Mukaddime*, 4; İbn Hanbel, II, 372.
207. İbn Mâce, *Mukaddime*, 20, h. 242. Bu hadisin senedi gariptir.
208. Müslim, *İlm*, 75; *Zekât*, 69; Nesâî, *Zekât*, 64; İbn Hanbel, IV, 357.

Hz. Peygamber (s.a.)in: «Her nefis öldürüldükçe, onun kanından Âdem'in ilk oğluna bir (günah) payı gider. Çünkü öldürmeyi ilk defa âdet eden o olmuştur.» (209), meâlindeki hadisleri de kişinin sebeb olduğu işlerin yapılmasından kendi ruhuna da sevâb veya günah ulaşacağını göstermektedir.

Başkalarının, kendisi için yaptığı iyiliklerin, duâların da ölünün ruhuna ulaşacağına dair deliller çoktur. Yüce Allah: «Onlardan sonra gelenler derler ki: Rabbimiz, bizi ve bizden önce inanmış olan kardeşlerimizi bağışla, kalblerimizde inananlara karşı bir kin bırakma!» (210), âyetiyle müminler için istiğfar eden (bağışlanma dileyen) kullarını övmüştür. Eğer istiğfarın, ölü için yararı olmasa Cenab-ı Hak, ölmüş kimselere istiğfar edenleri övmez.

Allah'ın Resûlü (s.a.): «Ölüye namaz kıldığınız zaman, ona gönülden duâ ediniz.» (211), demiştir.

Kendileri de bir müslümanın üzerine cenaze namazı kıldırırken: «Allahım, falan oğlu falan senin güvencende, senin koruman altındadır. Onu kabir fitnesinden (imtihanından) ve ateş (cehennem) azâbından koru! Sen vefa ve övgü sahibisin. Allahım, onu bağışla, ona acı, muhakkak ki sen çok bağışlayan, çok acıyansın!» (212), diye duâ etmiştir. Zaten cenâze namazından maksat, ölüye duâ etmektir. Şayet bu namaz ve duânın, ölünün ruhuna bir yararı yoksa, bu-

209. Buhârî, *Cenâiz*, 33; Enbiyâ, 1; Müslim, *Kasâme*, 27; Tirmizî, *İlm*, 14; Nesâî, *Tahrîm*, 1; İbn Mâce, *Diyât*, 1; İbn Hanbel, I, 383.
210. Haşr, 59/10.
211. Ebu Davud, *Cenâiz*, 56, bâbu'd-duâ'i li'l-meyyit.
212. Ebu Davud, aynı bâb.

nun sevabı ona ulaşmıyorsa bunu yapmanın anlamı kalmaz. Allah'ın Resûlü (s.a.), ölüyü gömdükten sonra kabrinin başında durur: «Kardeşiniz için istiğfar ediniz, ona tesbit (sorulara sarsılmadan cevap verme gücü) isteyiniz. Çünkü şimdi ona soru sorulmaktadır.» derdi (213).

Kezâ Allah'ın Resûlü (s.a.), Bakî' kabristanına geldiğinde: «Esselâmu aleykum dâre kavmin mu'minîn, entum lenâ feratun ve innâ bikum lâhikun. Allâhumme lâ tuharrimnâ ecrehum velâ teftinnâ ba'dehum» : (Ey müminler yurdu, selâm sizin üzerinize olsun. Siz bizim öncümüzsünüz, biz de ardınızdan gelip size katılacağız. Allahım, bizi onların ecrinden yoksun eyleme ve onların arkasından bizi (belâlarla) sınama!) (214), diye selâm verip duâ etmiştir. Eğer ölülere selâmı ulaşmasa onlara selâm vermez, duâ da etmezdi.

Bir adam Hz. Peygamber (s.a.)e gelip: «Ya Resûlâllah, annem birden bire öldü, vasiyyet edemedi. Öyle sanıyorum ki konuşabilseydi, sadaka verirdi. Ben onun yerine sadaka versem acaba ona sevab olur mu?» dedi. Allah'ın Resûlü: «Evet» cevabını verdi (215).

Buhârî ve Müslim'de bulunan hadislerde, üzerinde oruç borcu olup da bunu edâ etmeden ölen kimsenin yerine velîsinin oruç tutması tavsiye edilmiştir: «Bir kadın Allah'ın Resûlü'ne geldi,

213. Ebu Davud, *Cenâiz*, bâbu'l-istiğfâri inde'l-kabri li'l-meyyit.
214. Müslim, *Cenâiz*, 103; İbn Mâce, *Cenâiz*, 36; Nesâî, *Cenâiz*, 103.
215. Müslim, *Zekât*, B. 15, h. 51; *Vasiyyet*, h. 13; İbn Mâce, *Vasâyâ*, 8.

— Ya Resûlâllah, dedi, annem, üzerinde bir aylık tutamadığı oruç olduğu halde öldü. Onun yerine ben oruç tutsam olur mu? Allah'ın Resûlü sordu:

— Annenin üzerinde borç olsa, sen onu öder miydin?

— Evet, dedi (kadın). Allah'ın Resûlü:

— Allah'ın alacağı, ödenmeğe daha lâyiktir, buyurdu.» 216).

Bir kadın da Hac adayıp da hac edemeden ölen annesinin yahut kızkardeşinin yerine kendisinin haccedip edemeyeceğini sormuş, Allah'ın Resûlü: «Onun yerine haccet!» (217) demiştir.

Bütün bunlar, ardından yapılan duâ ve ibâdetin, ölünün ruhuna yararlı olduğunu gösterir. Ayrıca onun üzerindeki borcun, herhangi biri tarafından ödenmesi halinde onun zimmetinden düşeceği hususunda müslümanların icmâı vardır.

Yukarıda işaret ettiğimiz kibi ibadetler üç kısma ayrılır: Yalnız malla yapılan ibadetler, yalnız bedenle yapılan ibadetler, hem mal hem de bedenle müştereken yapılan ibadetler. Yukarıdaki hadislerde belirtildiği üzre Allah'ın Resûlü, sadaka sevabının, ölünün ruhuna ulaştığını söylemekle, malla yapılan bütün ibadetlerin, ölünün ruhuna ulaşacağını da zımnen söylemiş olmaktadır. Oruç sevabının, ölünün ruhuna ulaşacağını söylemekle, bedenle yapılan bütün ibadetlerin sevabının da ölünün ruhuna ulaşacağını söylemiş olmaktadır. Hac sevabının ölünün ruhuna ulaşa-

216. Müslim, *Sıyâm*, B. 27, h. 154-155; Buhârî, *Savm*, 52.
217. Müslim, *Sıyâm*, B. 27, h. 156-157; Buhârî, *İman*, 30; *Sayd* 22; Tirmizî, *Hac*, 85; Ebu Davud, *İman*, 19; Nesâî, *Hac*, 7;...

cağını söylemekle, mal ve bedenle yapılan bütün ibadetlerin sevabının da ölünün ruhuna ulaşacağını söylemiş olmaktadır (218).

«İnsana çalışmasından başka bir şey yoktur.» (219); «Siz, ancak yaptığınızla cezalandırılırsınız.» (220); «Herkesin kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır.» (221), gibi âyetlere dayanarak kişinin, hayatında yaptığı ibadet ve iyiliklerden başka bir sevâbın, ölümünden sonra kendisine ulaşmayacağını söyleyenler vardır.

Bazı bilginlere göre de ibadetler iki kısma ayrılır. Bir kısmı vekâlet kabul eder, bir kısmı etmez. Meselâ sadaka ve hac, vekâlet kabul eder ama namaz, oruç, kırâet gibi ibadetler vekâlet kabul etmez. Vekâlet kabul eden, yani bir başkasının, bir şahıs yerine yapabileceği ibadetlerin sevâbı, ölünün ruhuna ulaşır. Fakat niyâbet (vekâlet) kabul etmeyen ibadetler, başkası tarafından yapılmakla ölünün ruhuna ulaşmaz. Kaldı ki Abdullah b. Ömer'e göre «Kimse kimsenin yerine oruç tutamaz, kimse kimsenin yerine namaz kılamaz.» (221/1), «Üzerinde bir aylık oruç (borcu) olduğu halde ölen kimsenin her günü yerine bir fakire yemek yedirilsin.» (222) Ahmed ve İshak'a göre üzerinde adak orucu bulunan ölünün yerine oruç tutulur. Ramazan orucu borcu bulunan ölünün oruç borcuna

218. *Kitâbu'r-rûh*, s. 150-151.
219. Necm, 53/39.
220. Yâsîn, 36/54.
221. Bakara, 2/286.
221/1. *Muvatta'*, *Sıyâm*, en-Nezr fi's-sıyâm va's-sıyâmu ani'l-meyyit.
222. Tirmizî, *Savm*, 23; İbn Mâce, *Sıyâm*, 50.

karşılık fakire yemek yedirilir. İmam Mâlik, Süfyân Sevrî ve İmâm Şâfiî'ye göre de kimse kimsenin yerine oruç tutamaz.» (223).

İbn Ömer'in görüşü ve buna dayanarak, kimsenin başkası yerine oruç tutamayacağına hükmeden imamların ictihadları doğrudur. Dinî hükümler, ibadetler ferdîdir. Her şahıs, kendi yaptığından sorumludur. Bile bile orucunu, namazını terkeden bir kimsenin yerine başka birisi namaz kılmakla onun borcu düşmez.

Ancak kasden değil, fakat bir özürle, herhangi bir engel dolayısiyle orucunu kazaya bırakmış olanın yerine sadaka verilebilir. Namazını kazâya bırakmış, haccını yapamamış olan kimse için namaz kılınıp sevabı onun ruhuna bağışlanabilir. Birinin yerine namaz kılmak, onun asıl borcunu düşürmez ama onun ruhu, kendisine bağışlanan namazın sevabından istifade eder, şâd olur. Bu, psikolojik bir gerçektir. Bugün dahi vatana hizmeti dokunan ünlü kimseler için anma törenleri düzenlenir. Meşru ölçüde düzenlenen anma törenlerinden muhakkak ki ölünün ruhu sevinç duyar, şâd olur. İşte âhirete göçmüş bir insan için hibe edilen herhangi bir ibadet sevabından da o ruh şâd olur.

Ruhun, beden içinde iken herhangi bir ibadeti ihmal etmiş olması ayrı bir günahtır, o kimse bunun sorumluluğu ile âhirete intikal eder. Fakat kendisine bağışlanan ibadetlerin, kıraâetlerin sevabından da istifade eder. Bu, üzerindeki asıl borcun düşmesi değil, kendisi için yapılan duânın, ruhuna tesiridir. Ardın-

223. Tirmizî, III, 97.

dan yapılan ibadetler, ölünün ruhu için duâ durumundadır. Tıpkı cenaze namazı gibi. Cenaze namazı da ölünün ruhu için bir duâdan ibarettir. Bu namazın, o ruh için yararı var ki kılınmaktadır.

Buhârî ve Müslim'de bulunan hadislerde Allah'ın Resûlü (s.a.), bir kimsenin başka biri yerine haccedebileceğini, oruç tutabileceğini söylemiştir. Dediğimiz gibi bu ibadetler, ölü için bir duâdır. Onun kasden yapmadığı ibadet borcunun üzerinden düşürmez. Cenab-ı Hakk dilerse o ruhu, kendisine bağışlanan bu ibadet sevabiyle şâd eder. Bu, Allah'ın af ve mağfiretine bağlıdır. Kasden oruç tutmamış, namaz kılmamış birinin yerine oruç tutup namaz kılmakla onun borcu düşürülmez. Çünkü her nefis, bunları yapmakla bizzat yükümlüdür. Bunları yapmayan günahkâr olur.

Başkalarının ibadet yapıp sevabını birinin ruhuna bağışlamaları, o kimse için duâdır, onu anmadır. Bu duâ ve anma da ruha ferahlık verir. Eğer bir insan başka birinin yerine oruç tutup namaz kılmakla diğerinden bu görev düşseydi, zenginler adam tutup yerlerine bu ibadetleri yaptırırlar, kendileri yan gelip yatarlardı. Bu da Allah'ın adâletine aykırı olurdu. İbadetler tıpkı askerlik hizmeti gibi şahısların kendilerine yöneliktir. Her şahıs bunları kendisi yapmakla yükümlüdür. Çünkü ibadet ruhun gıdasıdır. Her ruhun bu manevî gıdayı kendisinin alması gerekir. İbadet ruhun temizleyicisidir. Her şahıs, bu suda kendisi yıkanmalıdır.

Yüce Allah, arşı taşıyan ve arşın çevresinde bulunan meleklerin, yeryüzündekiler için istiğfar ettiklerini bildirmektedir: «Arşı taşıyanlar ve onun çevre-

sinde bulunanlar, Rab'lerini överek tesbih ederler, O'na inanırlar ve mü'minler için mağfiret dilerler: 'Rabbimiz, rahmet ve bilgi bakımından herşeyi kapladın. Tevbe edip senin yoluna uyanları bağışla, onları cehennem azâbından koru!'» (224).

Nuh, İbrâhîm ve Muhammed (s.a.) gibi peygamberlerin de müminler için duâ ve istiğfar ettiklerini haber vermiştir. İnanan kul, bu duâların kendisine yönelmesine hak kazanmış olur. Bu duâlardan yararlanabilmek için kulun çabası gerekir. Bu çaba, onun imanıdır. Demek ki başkasının kendisine duâsı da bir bakıma kendi çabası sonucudur. Bir insan yürekten inanmasa, peygamberlerin duâsına nail olamaz. Vefatından sonra kendisine duâ edenler, onu sevdikleri için duâ ederler. Kulum kendisini sevdirmesi, güzel davranışlarının, iyi ahlâkının sonucudur. Kendisinden sonraya, kendisine Kur'ân okuyacak, duâ edecek çocuklar veya öğrenciler bırakması da yine kendi çabasının neticesidir. İyi çocuklar, iyi öğrenciler, iyi bir topluluk yetiştirmek, kişinin hayatından sonralara uzanan bir çabasıdır. Duâların, hayırların, iyi çocukların yaptığı iyiliklerin sevabının ölüye ulaşması: «İnsana kendi çalışmasından başka bir şey yoktur» (225), âyetinin ruhuna aykırı değildir. Çünkü bunlar, yine kişinin kendi çabasının ürünüdür.

«Siz, ancak yaptığınızla cezalandırılırsınız.» (226); «Herkesin kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır.» (227); «Hiçbir günahkâr, başkası-

224. Mü'min, 40/7.
225. Necm, 53/39.
226. Yâsîn, 36/54.
227. Bakara, 2/286.

nın günah yükünü taşımaz.» (228), âyetleri, insanın, başkalarının yaptığı kötülüklerden ceza görmeyeceği anlamındadır. Yoksa başkasının, kendisi için yaptığı duâlardan, hayır ve iyiliklerden istifade etmeyeceği anlamına değildir.

Allah'ın Resûlü'nden, başkasının yerine oruç tutmanın, haccetmenin, sadaka vermenin mümkün olup olmadığı sorulmuş, o da bunların mümkün olduğunu söylemiştir. Fakat kendisinden, başkasının yerine namaz kılmak ve Kur'ân okumak sorulmadığı için bu konuda Resûl-i Ekrem bir açıklama yapmamıştır. Bunlar birbirine benzer şeylerdir. Sadaka, hac, oruç birinin yerine yapılabildiğine göre namaz ve kırâat de yapılabilir.

«Ancak sahâbilerin, birinin ruhuna Kur'ân okudukları bilinmemektedir. Fakat onlar ibadetlerini, hayırlarını ve niyetlerini gizlerlerdi. Okudukları Kur'ân'ın sevâbını hiç kimsenin ruhuna bağışlamadıklarını bilemeyiz. Hac sevâbı bağışlandığına göre bir ibadet olan Kur'ân okumanın sevâbı da bağışlanabilir. Fakat acaba Allah Resûlü'nün ruhuna Kur'ân okunup bağışlanır mı sorusu, fakihler arasında tartışma konusu olmuştur. Fakihlerden kimi bunu müstehab görmüş, kimi de bid'at saymıştır. Çünkü sahâbiler böyle bir şey yapmamışlardır. Zaten ümmetinden her ferdin yaptığı güzel işlerden bir pay da Allah'ın Resûlü'ne gitmektedir.» (229).

228. İsrâ, 17/15.
229. *Kitâbu'r-rûh*, s. 177.

RUH YARATILMIŞ MIDIR, KADÎM MİDİR?

Bütün peygamberler, ruhların Allah tarafından yaratılmış olduğunu söylemişlerdir. Yaratıcı, yalnız Allah'tır, O'ndan başka her şey yaratılmıştır. Isfahan Hâfızı Abdullah b. Munde, ruh hakkındaki görüşlerini şöyle sıralamıştır:

1. Ehl-i sünnete göre ruhların hepsi yaratılmıştır. Çünkü Peygamber (s.a.): «Ruhlar cünûd-i mücennededir (toplu bir çoğunluk, muhtelif türlerdedir). Bunlardan birbirinden hoşlananlar ülfet eder (kaynaşır), birbirinden hoşlanmayanlar ayrılır.» (230), buyurmuştur. Cünûd-i mücennede, ancak yaratılmış olur.

2. Bazılarına göre Allah, ruhun hakikatini gizlemiştir. Ruh Allah'ın emrindendir. Yaratılıp yaratılmadığını bilmek mümkün değildir.

3. Bazılarına göre ruh, Allah'ın nurlarından bir nur, ve hayatından bir hayattır.»

İbu'l-Kayyim Cevziyye'ye göre Âdem ve oğullarının ruhlarının yaratılmış olduğu hususunda müslümanlar arasında görüş ayrılığı yoktur. İbn Teymiyye ve Ebu Muhammed b. Kuteybe de bu görüştedir. Yü-

230. Buhârî, *Enbiyâ*, 2; Müslim, *Birr*, 159, 160,...

ce Allah, herşeyin yaratıcısıdır. Şey sözü umumîdir, ruh da şey sözünün muhtevasına girer. O halde Allah, ruhun da yaratıcısıdır.

Allah'ın ilmi, kudreti, hayatı, irâdesi, işitmesi, görmesi ve diğer sıfatları, Allah adının muhtevası içindedir. Bu ismin içinde bulunan sıfatlar, Allah'ın zatı gibi ezelîdir. Bu ismin dışında kalan herşey yaratılmıştır. Ruh, Allah veya Allah'ın sıfatı değildir. Öyle ise ruh da melekler ve cinler gibi yaratılmıştır.

Âyetlerin beyânına göre «Allah, bizim ve önceki atalarımızın Rabbidir». Allah'ın Rablığı, yalnız bedenimize değil, beden ve ruhumuzadır. Çünkü insanı meydana getiren bu ikisidir. Eğer Allah, ruhun Rabbi olmasa, bedenimiz yaratılmış, ruhumuz yaratıcı olur ki bu bâtıldır. Naslar, meleklerin yaratılmış olduğunu söylüyor. Melekler, cesede ihtiyacı olmayan, fakat mücessem (şekle girmiş) ruhlardır. Âdem'e ruh üfleyen melek yaratılmış olunca onun üflemesiyle oluşan insanın ruhu da elbette yaratılmış olur (231).

Ruhun Allah'a muzâf olmasına gelince: Allah'a muzâf olan şeyler iki türlüdür. Sıfatın mevsûfa izafeti, mahlûkun Hâlik'a izafeti. İlmullâh, kudretullâh, kelâmullâh gibi izâfetlerde ilm, kudret, kelâm Allah'ın ismine dahil olan sıfatlardır. Mevsûfuna muzâf olan sıfatlar, mevsûfun özelliklerini taşır. Bunlar, Allah'ın zâtı gibi ezelîdir. Fakat mahlûkun Hâlik'a izâfeti türünden olan muzâflar mahlûktur. Beytullâh, nâkatullâh bu tür muzâflardır. Allah'ın evi, Allah'ın devesi: Allah'ın yarattığı ev, O'na mahsus ev demektir. Allah'ın devesi, Allah'a ait deve demektir. Burada evin

231. *Kitâbu'r-rûh*, s. 177-182.

veya devenin ezelî olması gerekmez. İşte ruhullah (Allah'ın ruhu) da böyledir. Allah'a ait rûh demektir. Ruh, Allah gibi ezelîdir anlamı çıkmaz.

Ehl-i sünnet âlimlerinin kanâatine göre melekler, cinler ve insanların ruhları yaratılmıştır. Allah'tan başka herşey yaratılmıştır. Yüce Allah, şekilden münezzehtir. Melekler ve cinler gerçi ruhturlar ama şekle girmiş ruhturlar. Allah, herşeye hayat veren kâinatın ruhudur, özüdür, şekilsiz ruhtur. Herşeye şekil verir, şekle girer, görünür, ama zâtı, şekilden münezzehtir. Şekli O yaratır. Melekler ve diğer yaratıklar c küllî ruhun şekle girmesinden oluşur. Demek ki şekilli ruhların hepsi yaratılmıştır. Lâtif cisimler olan melekler yaratılmış olduğuna göre bütün şekle girmiş ruhlar, bu arada insan ruhları da yaratılmıştır.

Yüce Allah, madde âlemini yarattığı zaman ilk hücreye can vermiştir. O canın şekli, içinde bulunduğu tek hücrenin şeklidir. O rûh, hücrelerin içinde şekilden şekle girip gelişe gelişe bitkiden, maddî varlıkların en mütekâmili insana kadar gelmiştir. Her varlıkta görünen odur. Ruhun şekil alması, yaratılmadır.

Çeşitli canlılar âleminde görünen ruh, madde içinde, tohum halinde madde ile karışıktır. Maddenin her zerresinde vardır. Canlılar dünyasının temelini oluşturan meni hayvancıkları (sperma) canlıdır. Mikroplarda da can vardır. Yani canlılar âleminin en küçük hücreleri de ruh taşır. Esasen ruhun olmadığı hiçbir varlık da yoktur. Ancak bazı mahlûklarda ruh, bizim anladığımız manâda can verecek oranda değildir. Fakat inorganik maddelerde de hareket vardır. Onların da atomları hareket halindedir. Hareketi yaratan ruhtur.

Ruh madde içinde çeşitli varlıklarda şekiller alıp gelişe gelişe olgunlaşır, yükselir. Madde içindeki en yüksek olgunluğunu insan mertebesinde bulur. Herhangi bir hayvan mertebesinde bedene girmiş ruh, artık bir süre sonra bedene ihtiyacı kalmadığı için bedenden ayrılır. Ama beden içinde kazandığı şeklini korur. Ruhun şekle girişi, şekilli olarak görünüşü mahlûktur, fakat bedenden ayrıldıktan sonraki hayatı ebedîdir. Maddenin ölümüyle ruh ölmez. Kazandığı vasıflarına uygun bir derece içinde varlığını sürdürür.

Tenâsüh var mıdır?

Bedenden ayrılan ruh, başka bedenlere girmez. Ruhun başka bedenlere girmesine **tenâsüh** denir. Tenâsüh, diğer hayvanlardaki ruhların bir gün insan bedenine girmesi, insan bedeninde olgunluk kazanarak kâinatın küllî nuruna veya ruhuna karışmasıdır. Şayet insanlık mertebesine gelip de bu beden içinde olgunluk kazanamaz, kötü işler yaparsa, ceza çekmek için ölümden sonra tekrar başka hayvan bedenlerine girer. Bu, insan mertebesine kadar gelmiş olan ruhun geriye gitmesi demektir. Bu inanç, âyetlerin ruhuna aykırı olduğu gibi, kâinata hakim olan tekâmüle (evrim) ve ilmî gerçeğe de aykırıdır.

Kur'ân-ı Kerîm'de ölen insanların tekrar dünyaya dönmeyecekleri kesinlikle belirtilmiştir: «Görmediler mi kendilerinden önce nice nesilleri yok ettik; onlar bir daha kendilerine dönüp gelmezler.» (232), âyetinin açıklamasına göre insanlar ikinci kez dünyaya gelmeyeceklerdir. Oysa tenâsüh inancı, insanın pek çok defalar, çeşitli bedenlerde dünyaya gelmesi inan-

232. Yâsîn, 36/31.

cıdır, ki bâtıldır.

Kâinatta her zerrede bir tekâmül görülmektedir. Tek hücreliden çok hücreliye, bitkiden hayvana, hayvandan insana doğru bir tekâmül vardır. Tenâsüh ise tekâmülün geriye dönmesi demektir. Bu, olmaz. İnsanlık mertebesine yükselen bir ruh, şeklen hayvanlık mertebesine düşmez.

Bu inanç, ilmî gerçeğe de aykırı düşmektedir. Zira var olan her canlı, tohuma, meni hayvancığına dayanır. Meni hayvancığı da canlıdır ve içinde ileride kendisinden meydana gelecek herhangi bir canlının ruhunu taşımaktadır. Ancak o ruh, meni hayvancığının boyutu orantısındadır. Yani her canlı şeklin özü ruhtur. Her canlı şekil ruhla beraberdir, onunla karışık ve onunla vardır. Sonra döllenme ile hücreler çoğaldıkça çoğalan her hücreye ruh nüfuz eder. Canlılık ruhtan gelir.

Şimdi burada, anne rahminde meleğin, cenîne ruh üflemesini bildiren hadisi izah etmemiz gerekir.

Meleğin anne rahminde cenîne ruh üflemesi

Abdullah b. Mesûd (r.a.), Allah'ın Resûlü (s.a.)'nün şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: «Birinizin anne karnında kırk gün içinde yaratılışı toplanır, sonra o kadar bir zaman (yani kırk günde de) alâka olur, sonra o kadar zamanda da mudğa olur. Sonra Allah bir melek gönderir. Meleğe şu dört söz emredilir: onun yapacağı işleri, rızkını, ecelini, şakî veya saîd olacağını yaz! (denilir). Sonra ona ruh üflenir. İçinizden biri cennet ehlinin işini yapar, o kadar ki kendisiyle

cennet arasında bir arşın kadar bir mesafe kalır. Fakat önceki yazgısı öne geçer, o adam bu kez cehennem ehlinin işini yapar, ve cehenneme gider. Ve (yahut) adam cehennem ehlinin işini yapar, öyle ki cehenneme girmesine sadece bir arşın kalır, fakat önceki yazgısı öne geçer, bu kez adam cennet ehlinin işini yapar ve cennete gider.» (233).

Yüce Allah, bu kâinatın düzenini meleklerle yürütmektedir. Meleklerin bir kısmı, tabiata koyduğu kanunlar veya bu kanunları yürüten güçlerdir.

Melekler çok çeşitlidir. İnsanın gözüyle görülmeyen yüce, ruhânî melekler olduğu gibi yağmurun yağdırılmasına, bulutların sevkine, seslerin nakline, anne rahminde çocuğun yapısını oluşturmaya vekil kılınmış melekler de vardır. İşte yukarıdaki hadiste rahimde çocuğun yapısını oluşturan ve ona insânî ruh üfleyen melek, Allah'ın rahme koyduğu güç, üreme kanunu olsa gerektir, Allah daha iyi bilir.

İmam Müslim'in bu konuda rivayet ettiği bir hadis, dahme müvekkel meleğin, döllenen yumurtadaki üreme gücü olduğunu daha güzel ifade ediyor. Allah'ın Resûlü buyuruyor ki: «**Nutfe** (menî hayvancığı), rahimde kırk, yahut kırk beş gece kaldıktan sonra melek, nutfenin üzerine gelir, ya Rabbi, der, şakî mi olacak, saîd mi? Şakî mi, saîd mi olacağı yazılır. Ya Rabbi, erkek mi, dişi mi olacak? Erkek mi, dişi mi olacağı yazılır. Yapacağı işler, eseri (tesiri) eceli ve

---

233. Buhârî, *Bed'ul-halk,* Bâb Zikri'l-melâikeh; *Enbiyâ,* 1; *Kader,* 1; *Tevhîd,* 28; Müslim, *Kader,* 1; Ebu Davud, *Sünnet,* 16; Tirmizî, *Kader,* 4; İbn Mâce, *Makaddime,* 10; İbn Hanbel, I, 382.

rızkı da yazılır. Sonra sayfa dürülür, artık ona bir şey ilâve edilmez ve bir şey eksiltilmez.» (234).

İşte anne rahminde meleğin ruh üflemesi, Allah'ın koyduğu çoğalma kanunu ile üreyen her hücreye ruhun nüfuz ve sirayetidir. Yoksa anne rahminde birkaç gün veya birkaç ay ruhsuz olarak gelişen hücrelere sonradan melek ruh üflemiş değildir. Ruh, rahme düşen spermada ve rahimdeki yumurta hücresinde vardır. Fakat bunların ruhu, hayvanî ruhtur. Şuurları, hücrelere has cüz'i şuur olduğu için henüz bunlardaki ruh, insanî ruh değildir. Burada melek, Allah'ın koyduğu üreme kanunudur. Bu kanun hücreleri geliştirir, canlının iç ve dış organlarını, kafasını, beynini, kol ve bacaklarını, el ve ayaklarını, sindirim organlarını yapan hücrelerin, kendi aralarında toplanıp üremelerini ve bu organları yapmalarını sağlar.

Anne rahminde cenin, aşılanmış bir tek yumurta hücresinden yaratılmaktadır. Zigot denen bu aşılanmış bir tek hücre, üremeye başlar, kendi içinde çoğalır, aynı hücreden çeşitli karakterde hücreler ürer. Gözü yapan hücreler, sinirleri yapan hücreler, kemikleri yapan hücreler, sindirim organlarını, akciğer ve karaciğeri yapan hücreler, kalbi yapan hücreler, el ve ayakları yapan hücreler hep bu bir tek hücreden üremekte ve bunlar, belli noktalarda toplanarak belli organları yapmaktadır. Meselâ gözü yapan hücreler, göz noktasında toplanmakta, beyin hücreleri kafa merkezinde, kol ve bacağı yapan hücreler de o yerlerde toplanıp bu organları yaparlar. Bu hücrelerin, böyle belli yerlerde toplanması, tesadüf eseri değildir.

234. Müslim, *Kader*, B. 1, h. 2.

İnce bir kanun ve düzen icabıdır.

Allah'ın bu üreme kanunu olmasa, üreme işi tesadüf eseri olsaydı, başı, ya da gözü yapan hücreler ayak tarafına gidebilir, barsakları yapan hücreler baş tarafında toplanabilirdi. O zaman canlının gözleri ayaklarında, elleri başında, barsakları başka taraflarda olabilirdi. Halbuki böyle olmuyor. İlâhî kudret, çok hünerli el, bu zerreciklerden ibaret hücreleri, belli yerlerde topluyor, kendi aralarında birleştiriyor ve bu mükemmel organları yaptırıyor. O canlıya atalarından süzülüp gelen özellikleri çiziyor. İşte canlıları bu şekilde muhafaza eden, Allah'ın hücrelere verdiği şuurdur, üreme kanunudur. Biz buna melek (üreme gücü) diyebiliriz.

Anne rahminde belli bir süre kaldıktan sonra cenine ruhun üflenmesi de - Allah bilir, - çocuğa, organlarının oluşmasından sonra insanî şuurun verilmesidir. Zira cenîn, hücrelerdeki cüz'i şuurla değil, ancak kendini ve çevreyi kavrama kaynağı olan bu büyük şuurla insan vasfını kazanır.

Âdemî dedikleri endişedir,
Gayri âdem üstühân-ü rişedir.

Bu şuur üflenince çocuk kendini bilmeğe, şuurlu olarak hareket etmeğe başlar. Bu şuur ile birlikte ona kabiliyet ve kapasitesi (yani kaderi) de verilir. Çünkü onun kabiliyyeti, kaderi büyük ölçüde kendisine verilen bu şuura bağlıdır. Bilkuvve bunun içindedir.

Meni hayvancıklarında da ruh vardır. Fakat onlardaki ruh, sadece canlılık vasfını taşır. Onlar külli şuura değil, hücre şuuruna sahiptir. Bundan dolayı

aşılanma ile organları tam teşekkül etmeden önceki ruhları, sadece canlılık anlamına gelen hayvanî ruhtur. Fakat yumurta döllendikten, çocuğun organları teşekkül ettikten sonra (yani hadiste belirtilen süre içinde) melek tarafından (üreme için konulan ilâhî güç tarafından) ona insânî şuur üflenir, işte ruh-i insânî budur.

Cenîne ruhun üflenmesi, rahimde çoğalan, fakat henüz hareket kabiliyetine ulaşmayan cenîn hücrelerinin sentezine bağımsız hareket kabiliyeti, kendi başına oynama ve müstakil bir varlık olarak davranma gücünün verilmesidir. Organları teşekkül edince birleşen hücrelerin cüz'i şuuru birleşerek, insanî şuur haline gelir. İşte insana bu şuuru kazandıran, rahimdeki ilâhî kanundur.

«Nefse ve onu şekillendirene, ona fücûr (bozukluğu)nu ve takvâsını (korunmasını) ilham edene andolsun ki...» (235), âyetinden de bunu anlıyoruz. Yüce Allah, nefsi düzenlediği zaman henüz nefis, fücûr ve takvâsını, iyilik ve kötülüğünü ayırd edecek şuura sahip değildir. Ne zaman ki düzenlenip insan şekline konur, işte o zaman fücûr ve takvâsını idrâk etme düzeyine gelir. Bu idrâk, Allah tarafından ona verilir. Bu da fücûr ve takvâyı idrâk kabiliyetinin esasıdır. Henüz bu şeviyede bilkuvve mevcud olan idrâk kabiliyetinin, bilfiil bütün kapasitesine ulaşması da yine zamana bağlıdır. İnsanın dünyaya gelmesi, belli bir yaş düzeyine ulaşması gerekir ki bilinç tekâmül etsin. Bundan dolayı insan hemen doğar doğmaz mükellef olmamakta, şuuru tam kapasitesine ulaştıktan sonra mükellef kılınmaktadır.

235. Şems, 91/7-8.

Ruhlar âlemi

Demek ki bunlardan önce şuurlu olarak insanî ruh yoktur. İnsanî ruh, ancak beden içinde oluşur. Âdem-i ervâh (ruhlar âlemi), bedenlerden ayrılan ruhların oluşturduğu âlemdir. Bedenlere girmemiş ruhların bulunduğu insanî ruhlar âlemi değildir. Çünkü bedenlerden önce şekle girmiş insanî ruh yoktur. İnsanî ruh, dünyada, beden içinde oluşur. Fakat Allah'ın ilminde, dünyaya gelecek insan ruhlarının sayısı, kabiliyetleri, yani bütün kâinatın ve insanların taslağı mevcuttur. Yani insanların a'yân-i sâbitesi (ayrı ayrı taslağı, plânı, şekli, Allah'ın ilmi içinde) vardır. Allah'ın bilgisi dışında kalan hiçbir şey yoktur.

Şunu da belirtmek lâzımdır ki ezel, ebed, önce, sonra kavramları, hep yaratıkların zaman birimine göredir. Zaman kavramı, öncelik, sonralık hep bizler içindir. Zaman içinde var olan ve yaşayan bizler için. Zaman da bizler gibi mahlûktur. Allah için zaman söz konusu değildir. Allah zaman ve makândan münezzehtir. Yani O zamansız ve makânsız varlıktır. Bize göre önce ve sonra, ezel ve ebed bir şey ifade eder. Amma Allah'ın zatı için bunlar bir anlam taşımaz. O'nun için tek **ân** vardır. O'nun, varlıkları ezelde bilmesi ile, şimdi bilmesi arasında fark yoktur. Bizim için ezel olan bir şey O'nun için şimdidir.

Bazı İslâm bilginleri - ki İbn Hazm da bunlardandır - «Rabbin, Âdem oğullarından, onların belle-

rinden zürriyetlerini aldı ve onları kendi aleyhlerine şahit tutarak 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' dedi. 'Evet' buna şâhidiz' dediler.» (236) âyetinden, insan ruhlarının bedenlerden önce var olduğu ve ruhlar âleminde bulunduğu, Allah'ın âlem-i ervâhta bulunan insanları, kendisinin onların Rabbi olduğuna şahit tuttuğu anlamını çıkarmışlardır.

Gerçekte bu âyette, Allah'ın, ruhlar âleminde insanları şahit tuttuğunu gösterecek bir ifade yoktur. Tam tersine insan oğullarının, zürriyetlerinin, insanların bellerinden alındığını, belden alınan tohumlarla birçok insanlar yaratıldıktan sonra peygamberleri vasıtasiyle Allah'ın, onlardan Rableri olduğuna, yalnız kendisine kulluk edeceklerine dair söz aldığını ve insanların da yalnız Allah'ın, kendilerinin Rabbi olduğuna şahitlik ettiklerini gösterir. İnsanların nefsine, içine Allah'ı tanıma duygusunun verildiğini, içlerinden Allah'ın varlığını itiraf etmekte olduklarını ifade eder.

Gerçekten her insanda bir Allah inancı vardır. «Her çocuk, İslâm (yani Allah'a teslim olma) yaratılışı üzerine doğar.» (237), hadisi de bu inancın, insanda yaratılıştan var olduğunu gösterir. «Andolsun sizi yarattık, sonra size şekil verdik, sonra da meleklere: 'Âdem'e secde edin' dedik...» (238) âyetinde de insanın, şuuruna kavuştuktan sonra meleklerin secde edeceği değeri kazandığını gösterir. Çünkü melekler,

236. A'râf, 7/172.
237. Hadis daha önce geçmişti.
238. A'râf, 7/11.

Âdem bu dünyada yaratıldıktan sonra ona secde etmişlerdir.

İbnu'l-Kayyim Cevziyye şöyle diyor: «Bir kısım bilginler, ruhların bedenlerden önce, bir kısım bilginler de bedenlerden sonra yaratılmış olduğunu söylemişlerdir. Ruhların bedenlerden önce yaratıldığını söyleyenler: 'Rabbin, Âdem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini aldı...' âyetine ve bazı rivayetlere dayanırlar. Ruhların bedenlerden sonra yaratıldığını söyleyenler de: 'Ey insanlar, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi milletlere ve kabilelere ayırdık' (239) âyetiyle 'Ey insanlar, sizi bir tek candan yaratan ve ondan eşini yaratıp ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üreten Rabbinizden korkun...' (240) âyetine dayanmaktadırlar.»

Birinci âyette hitâb, ruh ve bedenden oluşan insanadır. Bu âyet, insanın tamamının, anne ve babasından sonra yaratıldığını gösterir. İnsanın bir bölümü olan ruhunun, anne ve babasından önce yaratıldığını göstermez. İkinci âyet de insan türünün, atasından sonra yaratıldığını göstermektedir. «Rabbin Âdem oğullarının bellerinden zürriyetlerini aldı...» âyeti, ruhların cesetlerden önce yaratıldığına delâlet etmez. Seleften bazıları, buradaki şahitliği, cesetlerden önce bir yerde toplu olarak bulunan ruhların şahitliği diye tefsir etmişlerse de bu, onların kendi anlayışıdır, bir delile dayanmaz. Gerçekte âyet, bu anlayışın tam tersini ifade etmektedir.

239. Hucurât, 49/13.
240. Nisa, 4/1.

Ruhların, bedenlerden önce ruhlar âleminde bulunduğu yolunda rivayet edilen haberler, güvenilir nitelikte değildir. Hadis bilgini olan tefsircilerin çoğunluğu, ruhların bedenlerden önce yaratıldığı görüşünde değillerdir. Ebu İshâk şöyle demiştir: «Allah, çıkardığı zerrelere (insan tohumlarına) düşünebilecekleri bir çeşit anlayış (yani cüz'î şuur) verebilir. Nasıl ki karınca, 'Ey karıncalar, yuvalarınıza giriniz, ki Süleyman ve askerleri sizi çiğnemesin' (241), demişti. Allah, Davud'a dağları müsahhar kılmış, dağlar ve kuşlar onunla beraber tesbih etmişlerdi.» (İşte tohum halindeki insanların şahitliği de karıncanın konuşmasına, dağların ve kuşların tesbihine benzer).

İbnu'l-Enbârî de şöyle demiş: «Hadis erbabı ve ilim adamları, bu âyet hakkında şöyle demişlerdir Allah, Âdem'in zürriyetini kendi belinden ve evlâdının bellerinden aldı. Onlar henüz zerre halinde iken kendisi onların yaratıcısı, onlar da kendisinin yaratıkları olduğuna (bunu böyle bileceklerine) dair söz aldı. Bunu kabul ettiler. Henüz kendilerine akıl verilmezden (tohum hücrelerindeki bir şuurla) bunu bilip itiraf ettiler. Dağa hitabedildiği zaman ona nasıl bir akıl (şuur) verilmişse (tohum halindeki insana da öyle şuur verilmiştir)».

Ruhların cesetlerden önce yaratıldığını kabul etmeyenler, «Rabbin, Âdem oğullarının bellerinden zürriyetlerini aldı...» âyetine şu anlamı da veriyorlar: Yani Allah, babalarının belinde sperma olan insanları, sırasına göre dünyaya getirdi. Kendisinin, onların Rabbi olduğuna dair onlara şahitlik yaptırdı. Göste-

241. Neml, 27/18.

diği mucizeler, ve delillerle insanlar, kendilerini Allah'ın yaratmış olduğunu bildiler. Herkeste kendisini Allah'ın yarattığını bilecek kadar ilâhî sanat vardır. İşte bunu bilince ve gördükleri herşey, kendilerini Allah'ın varlığını tasdike çağırınca insanlar şahit durumunda oldular ve kendi aleyhlerine şahit durumuna geçtiler. Şuurları Allah'ın varlığına ve yaratıcılığına hükmettiği halde kendilerinin bu şahitliğe aykırı davranışları, bu şahitliklerini kendi aleyhlerine çevirdi. Allah'ın yaratıcı olduğunu bile bile hattâ bunu dil ile de söyledikleri halde söylediklerine aykırı davrandılar: «Onlara: gökleri ve yeri kim yarattı diye sorsan, elbette Allah, derler.» (242), âyetinin de belirttiği gibi gökleri, yeri ve kendilerini Allah'ın yarattığını söyledikleri halde yine başka varlıklara taptılar. Böylece kendi kendilerinin aleyhlerine şahit oldular.

Kur'ân ve hadis de insan ruhlarının bedenlerden sonra yaratıldığını gösterir. Çünkü yüce Allah, yeryüzünde insan yaratacağını söylediği zaman melekler buna şaşmışlardı. Eğer insanların ruhları daha önce yaratılmış olsaydı melekler onları bilir ve şaşmazlardı.

Eğer ruhlar, bedenlerden önce bir âlemde akıllı olarak var olsaydı, dünyaya geldikleri zaman tamamını olmasa dahi o âlemin bir kısmını olsun hatırlayabilirlerdi. Halbuki o âlemden hiçbir şey hatırlamıyorlar. Ayrıca bu görüşten, ruhun, daha önce kâmil, akıllı iken; eksik, zayıf bir duruma indiği, sonra da tekrar akıl ve olgunluğuna kavuştuğu anlaşılır. Oysa âyet, insanın önce akıllı, olgun değil, zayıf, eksik olup gittikçe olgunlaştığını bildirmektedir:

242. Zümer, 39/38.

«Allah sizi annelerinizin karınlarından çıkardı(ğı zaman) hiçbir şey bilmiyordunuz; size işitme (duyusu), gözler ve gönüller verdi ki şükredesiniz.» (243); «Annesi onu zayıflık üstüne zayıflık ile (karnında) tadışı.» (244). Demek ki insanın aslı kemâl değil, zayıflıktır. İlim, akıl ve kudret sonradan ona verilmiştir.

Eğer ruhlar, bedenlerden önce yaratılmış olup şimdiki gibi güzel, çirkin, mümin, kâfir, hayırlı, şerli vasıflarını taşısalardı, bu vasıflar hiçbir iş yapmazdan önce insanda bulunmuş olurdu. Oysa bu sıfatları insan, ameliyle ve bedeninin yardımı ile kazanmaktadır. Gerçi bedenler, Allah'ın kaderinde, ruhların yaratılmasından önce vardır ama bu varlık, sadece Allah'ın bilgisindedir, fiilen mevcut değildir. Allah'ın bilgisi, ruhların bedenlerden önce yaratıldığını göstermez. İnsan bedenleri de bütün şekilleriyle Allah'ın bilgisinde vardır ama bu, bedenlerin fiilen ezelde var olduğunu göstermez.

Eğer Kitâb ve Sünnet, ruhların daha önce yaratılıp birbiri ardınca bedenlere konduğunu söylese, biz onları aslâ inkâr edemeyiz. Ama Kitâb ve Sünnette böyle bir ifade olmadan biz bir hüküm verirsek, Allah'ın emrine (yaratma işine) âid olan, bizim bilemeyeceğimiz bir şey hakkında hüküm vermiş oluruz.

Sahih hadislerde bildirilen şudur: Âdem oğlunun yaratılması, annesinin karnında kırk gün nutfe olarak toplanır, sonra kırk gün alâka olur. Sonra bir o kadar zaman mudğa olur. Sonra ona melek tarafın-

243. Nahl, 16/78.
244. Lokman, 31/14.

dan ruh üflenir. İşte meleğin üflemesi, insan ruhunun ortaya çıkmasına sebeb olmaktadır. «Melekle ona ruh gönderilir» denmemiş, «melek ona ruh üfler» denmiştir» (245).

245. *Kitâbu'r-rûh*, s. 201, 215-216.

RUH - NEFS

Bu meseleyi incelemeden önce ruhun, Kur'ân-ı Kerîm'de kullanıldığı anlamları gözden geçirelim. Kur'ân-ı Kerîm'de ruh, birkaç anlamda kullanılmıştır:

1. «Dereceleri yükselten; arşın sâhibi (Allah), emrinden olan ruhu, kullarından dilediğine indirir ki, buluşma gününe karşı (insanları) uyarsın.» (246).

2. «İşte sana da böylece emrimizden bir ruh vahyettik.» (247). Bu iki âyette ruh, kalblere hayat veren vahy, Allah'ın öğrettiği hikmettir.

3. «Onlar o kimselerdir ki Allah, kalblerine iman yazmış ve onları kendinden bir ruh ile desteklemiştir...» (248), âyetinde ruh, kuvvet, sebât ve hikmet anlamını taşır.

4. «Biz de ruhumuzu ona (Meryem'e) gönderdik, (o), ona düzgün bir insan şeklinde göründü.» (249), âyetinde ruh, Meryem'e çocuk üflemek üzre gönderilen melek (Cebrâîl) dir.

246. Mü'min, 40/15.
247. Şura, 42/52.
248. Mücâdele, 58/22.
249. Meryem, 19/17.

5. «Onu Rûhu'l-emîn indirdi: Senin kalbine; uyarıcılardan olman için.» (250), âyetinde de ruh, Hz. Peygamber'e vahy getiren melek Cebrâîl'dir.

6. «Melekler ve ruh, miktarı ellibin yıl süren bir gün içinde O'na yükselir.» (251).

7. «O gün ruh ve melekler, sıra sıra dururlar, Rahmân'ın izin verdiğinden başka kimse konuşmaz.» (252).

8. «Melekler ve ruh, o gece Rablerinin izniyle her iş için iner de iner.» (253), âyetlerinde ruh, Yahûdîlerin, Hz. Peygamber'den sordukları, Allah'ın emir âleminden olduğu bildirilen ruhtur. Bunun mahiyeti bilinemez.

9. «Ona kendi ruhumdan üfledim.» (254); «O ırzını korumuş olan (Meryem)e de kendi ruhumuzdan üfledik...» (255), âyetlerinde ruh, Allah'ın melek aracılığı ile üflediği hayat soluğu demektir.

Kur'ânı Kerîm'de nefs kelimesi de ruh ve bedenden oluşan canlı, ruh, bir varlığın kendisi, zâtı anlamlarında kullanılmıştır: «Nefislerinizi öldürmeyiniz.» (256); «Evlere girdiğiniz zaman nefislerinize selâm veriniz.» (257); «Her nefis kazandığıyla rehin alınmıştır.» (258), âyetlerinde nefs kelimesi, zât, canlı varlığın kendisi anlamınadır.

250. Şuarâ, 26/193.
251. Meâric, 70/4.
252. Nebe', 78/38.
253. Kadr, 97/4.
254. Hicr, 15/29.
255. Enbiya, 21/91.
256. Nisa, 4/29.
257. Nur, 24/61.
258. Müddessir, 74/38.

«O zâlimler ölüm dalgaları içinde, melekler de ellerini uzatmış: 'Haydi nefislerinizi çıkarın! Allah'a gerçek olmayanı söylemenizden ve O'nun âyetlerine karşı büyüklük taslamanızdan ötürü, bugün alçaklık azâbiyle cezâlandırılacaksınız!' (derken) onların halini bir görsen.» (259); «Nefs muhakkak kötülük emredicidir.» (260); «Kim nefsi kötü heveslerden menederse» (261); «Ey mutmainn olan nefs» (262), âyetlerinde nefs, ruh anlamınadır. Demek ki ruh ve beden toplumuna nefs dendiği gibi yalnız ruha da nefs denir.

Aslında nefs, nefes alan canlı anlamına gelir. Her canlı şeyde ruh vardır. Organizma içinde bulunan can (ruh), nefstir. Çünkü onun hayatı nefes (solunum) iledir. Temelde esinti, rüzgâr anlamına gelen ruh da hayat soluğu semektir. Bu soluk maddeye girince nefs adını alıyor. Ruh denince maddeden soyutlanmış can anlaşılır. Ne bedene, ne de bedenli bir cana ruh denmez. Ruh, canlının bedensiz varlığıdır. Bedene hayat veren ruhtur. Zaten hayat kendisiyle hasıl olduğu için ruha rîh (esinti, rüzgâr) da denmiştir. Revh, reyhân, istirâhet de ruh kökünden gelir. Tenefüs ettiğinden, yahut nefasetinden dolayı ruha nefs de denmiştir. Cumhura göre nefs ve ruh, aynı şeye verilen iki addır (263).

Görülüyor ki ruh, umumi olarak organizmaya girmemiş mücerred ruhun adıdır. Soyut ruh, organizmaya girince onu solunumla yaşatır. İşte organizma ile birleşen ruha nefes alan canlı anlamına nefs denir.

259. En'âm, 6/93.
260. Yusuf, 12/53.
261. Nâziât, 79/40.
262. Fecr, 89/27.
263. *Kitâbu'r-rûh*, s. 264-265.

Ruhun hakikat ve sıfatları

Şimdi ruhun hakikati ve sıtfatları konusundaki görüşleri, Eş'arî'nin **Makalât**'ından nakledelim:

1. Nazzâm'a göre nefs ruhtur, ruh da cisimdir. Ruh nefs ile diridir. Kuvvetli diriden başka bir hayat ve kuvvet yoktur.

2. Bazılarına göre ruh, bir arazdır (gerçek varlık olmayıp geçici niteliklerden ibarettir).

3. Bazılarına göre de ruhun cevher mi, araz mı olduğunu bilemeyiz. Çünkü Cenab-ı Hak: «Sana ruhtan sorarlar, de ki: Ruh Rabbimin emrindendir. Size ilimden az bir şey verilmiştir.» (264), buyurmuş, ruhun mahiyetini bildirmemiştir. Bunlara göre ruh ayrı, hayat ayrı şeylerdir.

4. Cübbâî, ruhun cisim ve hayattan ayrı olduğunu, hayatın da araz olduğunu söylemiştir.

5. Bazılarına göre de ruh, dört unsurun itidalinden (dengeli bir şekilde bulunmasından) başka bir şey değildir. Dünyada sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kuruluktan oluşan dört unsur dengesinden başka bir şey yoktur.

6. Bazılarına göre de ruh, dört unsur dışında beşinci bir unsurdur.

7. Bazılarına göre de ruh, bulanıklık ve kokuşmadan arı, sâf kandır.

8. Bazılarına göre de ruh, hayât-i garîziyye (biyolojik hayat)tan ibarettir.

264. İsra, 17/85.

9. Asamm'a göre bedenden ayrı bir hayat ve ruh yoktur.

10. Aristo'ya göre ruh, yönetim, tekâmül ve çürüme altına girmekten daha yüce bir anlamdır. Ruh basit, bütün canlılar dünyasına yaygın bir cevherdir. Canlıları hareket ettiren ve yöneten odur. Ruhta azlık ve çokluk olmaz. Ruhun zâtı ve yapısı bölünmez. Bütün canlılar dünyasında bir anlamdadır (aynıdır).

11. Bazılarına göre nefs ayrı, ruh ayrıdır. Ruh da hayattan başkadır. Hayat bir arazdır. İnsan uykuda iken nefs ve ruh ondan ayrılabilir, ama hayat ayrılmaz.

12. Ebubekr Bâkıllânî'ye göre de nefs, teneffüsle girip çıkan nesîmdir. Ruh ise arazdır ki hayattır, nefisten ayrıdır.

13. İbn Sînâ'nın içinde bulunduğu meşşâî okuluna göre nefs ne cisimdir, ne arazdır, bir mekânda değildir. Uzunluğu, genişliği, derinliği ve rengi yoktur. Bütünün bir parçası da değildir. Ne dünyanın içinde, ne de dışındadır. Mücanebet ve mübâyenet (yanında bulunma, ayrılma)i de yoktur. Bedenle ilişkisi hülûl (bedenin içine girme), mücâveret (yan yana bulunma), müsâkene (bedenin içinde oturma), iltisak (bedene yapışma) ve mukabele (paralel bulunma) yoluyla değildir. O, sadece bedeni yönetmektedir.

14. İbn Hazm'a göre nefs ve ruh eş anlamlı kelimelerdir, kavramları birdir. Nefs ve ruh, uzunluğu, derinliği ve genişliği olan, yer tutan, bedeni yöneten şuurlu bir cisimdir.

15. Ebu Abdullâh b. Hatîb (Râzî), nefs hakkındaki görüşlere şöyle işaret ediyor: «Her insanın 'Ben' sözüyle gösterdiği şey ya cisimdir, ya cisme sirayet

eden arazdır, yahut da ne cisim, ne de cisme sirayet eden arazdır. Eğer cisim ise ya bu bedendir, ya bu bedene ortak bir cisimdir, ya da bu bedenden ayrıdır. İnsanın şu görünen beden biçiminden ibaret olduğu görüşü ise insanların çoğunluğunun görüşüdür. Kelâmcıların çoğunluğu da bu görüşü benimsemiştir.»

Râzî'nin halkın çoğunluğu dediği kimseler, bid'at ehli ve diğer sapıklardır. «İnsan bu bedenden ibarettir, bunun ötesinde bir şey yoktur», görüşü, sahâbe ve tâbiûnun görüşlerine aykırı, ve ruh hakkındaki görüşlerin en bâtılıdır. Düşünürlerin çoğunluğuna göre insan, ruh ve bedenden ibarettir. Karîne ile bunlardan sadece birine de insan denir.

Râzî şöyle diyor: «İnsanın, şu bedene dahil, özel cisimden ibaret olduğunu söyleyenler, bu cismi çeşitli şekillerde belirlemişlerdir:

1. İnsan cismi dört unsurdan ibarettir. Beden dört unsurdan oluşur.

2. İnsan cismi kandır.

3. Cisim, kalbin sol yanından çıkıp damarlara ve diğer uzuvlara yayılan lâtîf ruhtur.

4. Cisim, kalbden dimağa çıkan belleme, düşünme ve hatırlama gücünü kabule elverişli bir duruma giren ruhtur.

5. Cisim, kalbde bölünmez bir parçadır.

6. İnsan cismi, mahiyeti şu görülen cisme aykırı olan bir cisimdir. O, uzuvlar cevherine nüfuz eden, güle suyun nüfuzu, zeytine yağın, kömüre ateşin geçmesi gibi vücuda geçmiş nurlu, yüce, hafif, diri, hareketli bir cisimdir. Bedenin organları, lâtîf cisimden taşan eserleri kabule uygun bulundukları sürece o lâtîf cisim, bu organlara bitişik kalır, bilince dayalı

his ve hareket gibi fiilleri yapar. Fakat kaba unsurların istilâsiyle organlar bozulup ruhun eserlerini kabul edemez duruma gelince ruh bedeni terk eder ve ruhlar âlemine gider.»

Râzî'nin saydığı görüşlerin en doğrusu, bu son görüştür. Diğer görüşlerin hepsi bâtıldır. Kitap, Sünnet ve sahâbenin icmâı yanında akıl ve ilim de bunu gösterir (265).

Canlıların ruhu bir araz, ya da cisimsiz, şekilsiz, soyut bir cevherden ibaret değildir. Eğer öyle olsaydı, «çıktım, gittim, kalktım, geldim, oturdum, döndüm» gibi sözler söyleyen insanın bu sözleri tamamen boş, anlamsız olurdu. Çünkü gelmek, gitmek, oturmak, kalkmak ve diğer işleri yapmak arazlar, ya da şekilsiz, soyut cevherler için mümkün değildir. Oysa akıllı olan herkes bilir ki bu sözleri söyleyen insan, bu işleri yapabilir.

Ruh cisimdir, fakat cisim sözüyle sadece şekli kasdediyoruz. Yani ruh, şekli, boyutları olan bir varlıktır. Belirsiz bir varlık değildir. Yoksa cisim sözüyle ağırlığı olan, yer tutan maddî bir varlık kasdetmiyoruz. Cisimden amacımız, felsefî anlamdaki cisimdir. Filofozlara göre ağırlığı olsun, olmasın, gözle görülsün görülmesin üç boyutlu olan her şey cisimdir. Ruh da şekli, hareketi, çıkışı, inişi, nimet ve azâb görüşü, lezzet ve acı duyuşu, tutuklanması, serbest bırakılması gibi özelliklerinden dolayı lâtîf cisimdir, bağımsız bir varlığa sahiptir. Öyle olmasa, bu özellik-

265. Bu konudabk. İbnu'l-Kayyim Cevziyye, *Kitâbu'r-rûh*, s. 216-220; İbn Hazm, *el-Fisal fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*, s. 74-84.

lere sahib olması mümkün değildir.

Beden ruhun bineği ve işlev yeridir. Ruh bedeni yönetir. Beden tıpkı insanın otomobiline benzer. Eğer ruhun girmesi, çıkması, hareket ve sükûnu olmasaydı, otomobil gittiği halde içindeki insanın gitmemesi gerekirdi ki bu saçmadır. Nasıl otomobil hareket edince içindekiler de onunla birlikte hareket etmiş olursa beden de işleri yapınca onunla birlikte bulunan ruh da o işleri yapmış olur. (266).

Nefislerin özellikleri

Âyet ve hadislerin beyanına göre nefisler veya ruhlar, alınan, tutulan, bırakılan varlıklardır. Melekler, nefisleri bedenlerden almak için ellerini uzatırlar. Nefisler yükseğe çıkarılır, Rablerinin huzuruna gelirler. Nimet veya azâb görürler. Dönebilirler, bir yere gidebilirler, râzı olurlar. Nefis bedenden çıkınca göz onun ardından bakakalır.

Ruhlar uykuda birbirleriyle buluşur, birbirlerinin halini sorarlar. Allah, ölülerin ruhlarını tutar, dirilerin ruhlarını bırakır.

Müminin ruhu kuş şekline konur, cennette dilediği yere uçup konar, arşın kandillerine gelir, Allah'ın hitâbına nail olur, konuşabilir, okuyabilir, bir yerde bulunabilir, miskten daha güzel kokar. Melekler ona selâm verir, onu yücelere çıkarırlar. Kâfirin ruhu da kötü kokar, melekler onu yerin dibine indirirler.

266. Bk. *Kitâbu'r-rûh*, s. 236,

Ruhlar cünûd-i mücennede (yani ayrı ayrı varlıklar olan bir topluluk) dir. Araz değillerdir. Birbirlerini tanırlar, tanımazlar, birbirlerinden hoşlanan ve hoşlanmayanları vardır.

Kıyamete değin nimet veya azâb içinde olurlar. Bu nimet ve azâb ruhadır, cesede değil. Ceset çürüyüp dağılır. Buhârî'nin, Semure'den naklettiği bir hadiste Allah'ın Resûlü (s.a.), berzahte çeşitli azâplara uğrayan ruhlar görmüştür (267).

Ruh hakkındaki muhtelif görüşleri sıralayan İbnu'l-Kayyim Cevziyye'ye göre vefat ile alınan ruh, nefstir. Fakat Allah'ın, velîlerini güçlendirdiği ruh, insanın ruhundan başkadır: «Onları kendinden bir ruh ile güçlendirdi.» (268); «Seni kutsî ruhla güçlendirdim.» (269), âyetlerindeki ruh, ve Allah'ın, kullarından dilediğine düşürdüğü ruh, bu bedendeki ruhtan başkadır.

İnsan bedenindeki güçlere de ruh denir. Görücü ruh, işitici ruh, koklayıcı ruh gibi. Bunlar beynin bazı merkezleridir, ruhun beyni çalıştırmasından ibarettir.

Ruh kelimesi, bunlardan daha özel manâda da kullanılmıştır ki o da Allah'ı bilmek, O'na yönelmek, O'nu sevmektir. Bu anlamdaki ruhun, asıl ruhla ilgisi, ruhun bedenle ilgisi gibidir. Bu anlamdaki ruh, yüce Allah'ın dostlarını, kendisine kulluk edenleri güçlendirdiği ruhtur. Bundan dolayı «falanda ruh var», «falanda ruh yok», «o içi boş kamış gibidir» denilir. Hassasiyeti bakımından insan ruhları arasında fark vardır.

---

267. *a.g.e*, s. 227-228.
268. Mücâdele, 58/22.
269. Mâide, 5/110.

Kiminde ruhun üstün vasıfları o derece galiptir ki o kimse âdeta ruhânî olmuştur. Kimisinde de bu vasıflar o derece zayıftır ki o kimse âdeta toprağa ait, hayvanî bir varlık haline gelmiştir (270).

Ruhların birbirine tesiri

Ruhların birbirine tesiri olur. Göz değmesi denen şeyin gerçek yönü vardır. Allah'ın Resûlü (s.a.), göz değmesine karşı. Bakan (yani gözü değmiş) kimsenin abdest almasını ve o su ile göz değmiş bulunan kimsenin yıkanmasını emretmiştir (271).

Bunun tıbbî izahı şudur: Nefsi emmârenin, abdest organlariyle ilişkisi ve ülfeti vardır. Habîs dış ruhlar da ona yardım eder. Nefsi emmârenin ilişkisi bulunduğu bu yerler su ile yıkanırsa kızarmış demirin su ile soğuması gibi buralarla çok yakın ilişkisi olan nefsin ateşi de söndürülmüş olur. İşte buraların yıkandığı su ile kendisine göz değmiş kimse yıkanırsa gözü değen kimseden ona geçmiş olan ateş de söner (272).

İnsanın nefsi kaç tanedir?

Bazı kimseler «Nefs daima kötülüğü emredicidir.» (273); «Yoo, daima kendini kınayan nefse and

---

270. *Kitâbu'r-rûh*, s. 265-267.
271. Ebu Davud, *Tıbb*, bâb mâ câ'e fi'l-ayn.
272. *Kitâbu'r-rûh*, s. 261.
273. Yusuf, 12/53.

içerim.» (274); «Ey mutmainn olan nefs!» (275), âyetlerine dayanarak insan oğlunun üç nefsi olduğunu sanmışlardır. Gerçekte insanın bir tek nefsi vardır. Emmâre, levvâme, mutmainne, ayrı ayrı nefisler değil, nefsin ahlâkî sıfatlarıdır.

1. **Nefs-i emmâre**

Nefsin daima kötülük emreden sıfatıdır. Nefsin tabiatında kötülük gizlidir. Çünkü hamuru, mayası şu süflî topraktandır. Ancak yüce Allah, yardımı ile insanı nefsinin şerrinden kurtarır, onun sıfatlarını temizleyip iyiliğe değiştirirse o zaman nefis yücelir. Nitekim yüce Allah, bu gerçeği çeşitli âyetleriyle bildirmiştir: «Ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis, daima kötülüğü emredicidir.» (276); «Eğer size Allah'ın lûtfu ve rahmeti olmasaydı, hiçbirinizi aslâ temizlemezdi.» (277); «Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar umduklarına erenlerdir.» (278); «Nefsini temizleyen iflâh olmuş, onu kirletip örten ziyana uğramıştır.» (279).

Allah'ın Resûlü (s.a.) de sahabilerine şöyle dilekte bulunmalarını öğretmiştir: «Allah'a hamdolsun, O'na hamdeder, O'ndan yardım diler ve O'ndan mağfiret dileriz. Nefislerimizin şerlerinden, amellerimizin kötülüklerinden Allah'a sığınırız. Allah kimi yola iletirse artık onu kimse saptıramaz ve Allah kimi şaşırtırsa artık onu kimse doğru yola iletemez.» (280).

274. Kıyâmet, 75/2.
275. Fecr, 89/27.
276. Yusuf, 12/53.
277. Nur, 24/21.
278. Haşr, 59/9; Teğâbün, 64/16.
279. Şems, 91/9-10.

Yüce Allah, nefs-i emmâre ve nefs-i levvâme ile insanı imtihan etmiş, nefs-i mutmainne ile de ona ikramda bulunmuştur. Bunların hepsi, bir nefsin sıfatlarıdır. Henüz itâat ve ibadetle, Allah sevgisi ile temizlenmemiş nefis, emmâredir, kötülük emreder. Sonra Hakk'a yönelmeğe başlayınca kendini kınamaya başlar, levvâme olur. Bu halden de tekâmül ederse tam huzur ve istikrara, sarsılmaz imana kavuşur, mutmainne olur.

2. **Nefs-i levvâme**

Bir halde durmayan, sürekli değişen, renkten renge giren; kâh zikreden, kâh gaflete dalan; kâh Hakk'ı kabul eden, kâh O'ndan yüz çeviren; kâh Hakk'a yönelen, kâh geri kalan; kâh seven, kâh gazab eden; kâh üzülen, kâh sevinen; kâh itâat, kâh, isyan eden; böyle halden hale geçerek günde, hattâ saatte birkaç kez değişen nefse levvâme sıfatı verilir.

Bazılarına göre de levvâme, levm kökünden gelir. Levm kınamak demektir. Nefs, Hakk'tan geri kalışından dolayı kendi kendisini kınadığı için bu haline levvâme (yani çok kınayan) denmiştir. Hasan Basrî'ye göre mümin daima kendisini kınar, «Niçin bunu yaptım? Neden bunu yapmadım?» der.

3. **Nefs-i mutmeinne**

Nefis herşeyden daha çok Allah'ı seviyor, âdeta onu karşısında imiş gibi görüyorsa kudsî hadiste belirtildiği üzre Allah ile görür, Allah ile yürür, Allah ile konuşur, Allah ile tutar bir duruma gelmiştir. Allah

280. Nesâî, *Cuma*, 24; Tirmizî, *Nikâh*, 17; İbn Mâce, *Nikâh*, 19.

sevgisi denizinde kendi beşerî varlığını yitirmiş, kaybetmiştir. Onun Allah'a imanı asla sarsılmaz. İşte nefsin bu durumdaki sıfatına mutmeinne denir. Mutmeinne derecesine eren, istikrara kavuşur. O kimse Allah'ın bildirdiği hiçbir şeyden zerrece şüphe etmez. Gerçek mümin odur. Nitekim imanının hakikatini soran Allah Resûlü'ne, Hârise şöyle cevap vermiştir: «Dünyadan ve dünya halkından elimi çektim. Şimdi ben Rabbimin arşını açıkça görür gibiyim. Sanki cennet ehli karşımda birbirini ziyaret ediyorlar, cehennem ehli de şurada azâb görüyorlar.» (281).

İlk mutasavvıflar, nefse Kur'ân-ı Kerîm'de açıkça belirtilen bu üç sıfatı tanımışlardı. Fakat yine Kur'ân-ı Kerîm'de nefs-i mutmeinneye «râziye (Allah'ı memnun edici) ve marziyye (Allah'ın vergisinden memnun) olarak Rabbine dön!» (282), diye hitâbedilmektedir. Böylece nefsin sıfatları beşe çıkmış oluyor.

Daha sonra gelen mutasavvıflar, bu beş sıfata **mülhime** ve **zekiyye** sıfatlarını da ilâve ederek bunları yediye çıkarmışlardır. Bu sıfatlar aşağıdan yukarıya doğru şöyle sıralanmıştır: Nefs-i emmâre, nefs-i levvâme, nefs-i mülhime, nefs-i mutmeinne, nefs-i râziye, nefs-i marziyye, nefs-i zekiyye. Nefs-i mülhime ile nefs-i zekiyye, sarahaten değil, zımnen şu âyetlerden çıkarılabilir: «Allah ona (nefse) fücûr ve takvâsını ilham etti.» (283), âyetinden nefs-i mülhime; «Nefsini

281. Bezzâr, Enes'ten, Taberânî Hâris b. Mâlik'ten zayıf senedle rivayet etmişlerdir: *el-Luma'*, s. 561; *Kitâbu'r-rûh*, s. 269.
282. Fecr, 89/28.
283. Şems, 91/8.

tezkiye eden iflâh oldu.» (284), âyetinden de nefs-i zekiyye anlaşılmıştır.

Dediğimiz gibi gerçekte nefis birdir. Sâfiyet derecesine göre bu yedi sıfattan birinde bulunur. Bunlar, nefsin temizlik dereceleri, bulunduğu mertebeleridir. İnsanların çoğu nefs-i emmâre durumunda bulunur. Fakat emmâre nefs de bazan Hakk'a yönelmekle levvâme, mülhime derecelerine çıkar. Mutmeinne durumuna ulaşmadıkça tekrar emmâre derekesine düşebilir. Ama mutmeinne derecesine ulaşan nefis, istikrar kazanmış olur. Ondan sonra daha da kemâl kazanarak bunların üstündeki derecelere ulaşır, raziye, marziyye ve zekiyye mertebelerine erer.

Her insanın bir melek bir de şeytandan bir karîni (kendisinden ayrılmaz arkadaşı) vardır. Allah'ın Resûlü (s.a.) şöyle buyurmuştur: «Âdem oğluna şeytanın da bir yaklaşması vardır, meleğin de bir yaklaşması vardır. Şeytanın yaklaşması, şerri va'detme ve Hakk'ı yalanlamadır (şeytan insana kötülük yapmayı, Hakk'ı yalanlamayı telkin eder). Meleğin yaklaşması ise hayrı va'detme ve Hakk'ı doğrulamadır (melek insana hayır yapmayı ve Hakk'ı doğrulamayı öğütler). Kim bunu hissederse bilsin ki o (telkin) Allah'tandır, Allah'a hamdetsin. Ötekini hisseden de kovulmuş şeytandan Allah'a sığınsın. Sonra Allah'ın Resûlü: «Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size kötülüğü emreder.» (285), âyetini okumuştur.» (286).

284. Şems, 91/9.
285. Bakara, 2/268.
286. Tirmizî, *Tefsîr*, Sure: 2, B. 3, h. 2988. Tirmizî, bu hadîsin hasen-garîb olduğunu söylüyor.

Firâsetle zan arasındaki fark

Zan bir sanmadır, tahmine dayanır. Doğru da çıkabilir, yanlış da. Bundan dolayı yüce Allah, zannın çoğundan sakınmayı emretmiş, zannın bir kısmının günah olduğunu haber vermiştir (287).

Firaset ise dünya kirlerinden arınarak Allah'a yaklaşmış kalbin sezgisidir. Allah'a kulluk ve Allah sevgisi ile arınmış, olgunlaşmış kimseler, Allah'ın kalblerine attığı bir nur ile bakar, diğer insanların görmediklerini görebilirler.

Yüce Allah: «Şüphesiz bunda, işaretten anlayanlara (nice) ibretler vardır.» (288), âyetiyle firaseti övmüş. Allah'ın Resûlü (s.a.) de firâset hakkında şöyle buyurmuştur: «Mü'minin firasetinden sakının, çünkü o, Allah'ın nuruyla bakar.» (289).

Firâset, Allah'a yaklaşmakla hasıl olur. Kalb, üstüne konan maddî kirlerden temizlenmek suretiyle Allah'a yaklaşırsa Hakk'ı bilmeğe engel olan şeyler ortadan kalkar. Allah'ın nurundan ona ışıklar yansımaya başlar. Bu ışıklar kişinin Hakk'a yaklaşması oranında kuvvetli veya zayıf olur. Allah'tan gelen nurla bakan kimse yalnız yakını değil, uzakları da, perde arkasındaki şeyleri de görür.

Peygamber (s.a.) bu konuda Rabbinden şunu anlatmıştır: «Kulum kendisine farz kıldığım ibadetle bana yaklaştığı kadar hiçbir şeyle bana yaklaşmaz. Ku-

287. Hucurât, 49/12.
288. Hicr, 15/75.
289. Tirmizî, *Tefsîr*, Hicr suresi, h. 3127.

lum nâfile ibadetlerle de bana yaklaşmaya devam eder. Bana o kadar yaklaşır ki ben onu severim. Ben onu seversem, onun işittiği kulağı, gördüğü gözü, tuttuğu eli, yürüdüğü ayağı olurum; benimle işitir, benimle görür, benimle tutar, benimle yürür.» (290).

Yüce Allah, burada kulunun kendisine yaklaşması sonucunda kendisinin onu seveceğini, onu sevince de kulak, göz, el ve ayak bakımından ona yaklaşacağını, böylece kulun kendisiyle işitip kendisiyle görüp, kendisiyle tutup, kendisiyle yürüyeceğini ifade buyurmuştur. Bu demektir ki o kulun ruhu, maddî tesirlerden âdeta soyutlanmış, duyuları temizlik kazanmış, ruhânileşmiş, güçlenmiş, kalbi kirlerden temizlenmiş, ayna gibi olmuştur. İşte onun kalb aynasında hakikat suretleri hiç bozulmadan gayet net, olduğu gibi görünür. Onun firaseti hemen hiç yanılmaz. Zira Allah ile gören kul, bir şeyi olduğu gibi görür, Allah ile işiten, olduğu gibi işitir.

Bu, gaybı bilmek anlamına gelmez. Fakat gaybı bilen Allah, kendi nuruna yaklaşan; bâtıl hayallerle hakikat suretlerinin görünmesine engel olan vesvese-lerle uğraşmayan kalbe bazı gerçekleri atar. Bu, kulun kendi gücüyle kazandığını bilgi değil, Allah'ın lutfuyla kendisine bağışlanan bilgidir. Allah'ın gaybını kimse kendi dış duyularının gücüyle bilemez. Fakat Allah, kendisine yaklaşan kullarını bazı gayb bilgilerine muttali kılabilir. Nitekim yüce Allah: «O gaybı bilendir. Kendi görünmez bilgisini kimseye göstermez. Ancak razî olduğu elçiye gösterir...» (291), buyurmuş-

290. Buhârî, *Rikak*, 38.
291. Cin, 72/26-27.

tur. Yüce Allah, dilediği elçisini gaybına muttali kıldığı gibi elçisinin hizmetinde olup ondan ışık alan ve böylece yücelen, Hakk'ın nuruna yaklaşan kimselere de gaybından bazı parıltılar sunar.

Kalbe nur dolunca oradan uzuvlara taşar. Kalbden göze, kulağa, ele, ayağa gider. Böylece kalbe doğan nurla kişinin basireti yani iç gözü, ruhî duyuları açılır. O gözle bakan, Yemen'dekini, Amerika'dakini görebilir, o nurla güçlenmiş kimse bir anda uzak mesafeleri aşar.

Nitekim Allah'ın Resûlü (s.a.) namazda önündekileri gördüğü gibi arkasında bulunan sahabilerini de görürdü. Kendisi Mekke'de olduğu halde Beyt-i mukaddes'i açıkça görmüş, Medine'de Hendek kazarken Şam'ın köşklerini, Sana'nın kapılarını, Kisra'nın Medain şehrini görmüştü. Yine Medine'de olduğu halde Mûte'da şehid düşen kumandanlarının hallerine vakıf olmuş, ta Habeşistan'da Necâşî'nin vefat ettiğini görerek, namazgâha çıkıp onun için gıyabında cenaze namazı kıldırmıştır. (292).

Hz. Ömer (r.a.) de Medine'de hutbe okurken İran'da bulunan, Nihavend'de düşmanlarla çarpışan kumandan Sariye'yi ve askerlerini görüp kendilerinin dağ tarafından kuşatılmak üzre olduklarını fark etmiş:

— Ey Sâriye, dağa bak! diye bağırmıştır. (293).

Hz. Osman, yolda gördüğü bir kadının güzelliğini düşünerek yanına gelen Hz. Enes'e:

292. Müslim, *Cenâiz*, B. 22, h. 62-64.

293. Kelâbâzî, *et-Tearruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*, s. 46; *el-Luma'*, s. 174.

— Benim yanıma, gözünüzde zina izleri ile mi giriyorsunuz? demiş, Enes de:

— Allah'ın Resûlü'nden sonra vahiy geliyor mu? diye sorunca:

— Hayır, bu vahiy değil, bir tabsire, bir burhân ve doğru bir firasettir, cevabını vermiştir (294).

Rivâyete göre İmam Şâfiî ile İmam Muhammed İbnu'l-Hasan, Mescid-i haram'da oturuyorlardı. Yanlarına bir adam geldi. İmam Muhammed, Şâfii'ye:

— Bunun marangoz olduğunu seziyor musun? dedi. Şâfii de:

— Bunun demirci olduğunu seziyor musun? dedi.

Sonra adamın kendisine mesleğini sordular. Adam:

— Önce demirci idim, şimdi de marangozluk yapıyorum, dedi.

Ebu'l-Hasan Bûşenci'yi, Hasan Haddâd ile Ebu'l-Kasım Munâvî sormaya gittiler. Yolda veresiye olarak yarım dirheme bir elma aldılar. Bûşencî:

— Bu ne karanlıktır? dedi.

Hemen çıktılar:

— Herhalde bu karanlık, elmanın parasından oldu, deyip parayı ödediler. Tekrar döndüklerinde Bûşencî:

— Demek insanın karanlıktan bu kadar çabuk kurtulması mümkünmüş, dedi. Sonra ne olduğunu sordu. Onlar da olayı anlattılar.

— Evet, dedi, her biriniz parayı diğerinin vermesini istedi, adam da sizden istemekten utandı.

Ebu Zekeriyya Nahşebî, henüz tevbe etmeden, bir kadınla ilişki kurmuştu. Bir gün Ebu Osmân Hîrî'nin

294. Kuşeyrî, *Risâle*, s. 128; *Kitâbu'r-rûh*, s. 292.

yanında iken o kadını düşündü. Ebu Osman başını kaldırıp:

— Utanmıyor musun? dedi.

Şâh Şucâ' Kirmânî de firasetinde yanılmaz bir zât idi. «Kim gözünü haramlardan sakınır, nefsini şehvetlerden meneder, içini sürekli murakabe ile, dışını sünnete uymakla onarır, helâl yemeyi alışkanlık edinirse firaseti yanılmaz», derdi.

Cüneyd'in müridlerinden bir genç, içten geçen düşünceleri bilir ve söylerdi. Bunu haber alan Cüneyd:

— Senin hakkında anlatılan nedir? diye sordu. Genç:

— İçinden bir şey tut, dedi.
— Tuttum.
— Şöyle şöyle düşünüyorsun.
— Hayır.
— Bir daha tut.
— Tuttum.
— Şöyle şöyle düşünüyorsun.
— Hayır.
— Bir daha tut.
— Tuttum.
— Şöyle şöyle düşünüyorsun.
— Hayır.
— Çok tuhaf. Sen çok doğru bir insansın, ben ise kalbimi biliyorum.

— Birincide de, ikincide de, üçüncüde de doğru bilmiştin. Fakat ben kalbin değişecek mi diye seni sınamak istedim.

Ebu Saîd Harrâz anlatıyor: Mescid-i haram'a gittim, üzerinde iki hırka bulunan bir fakir geldi, dile-

niyordu. Kendi kendime: «Böyleleri insanların sırtına yüktür» diye içimden geçirdim. Yüzüme baktı:

«— Bilin ki Allah, içlerinizden geçeni bilir, O'ndan sakının.» (295), dedi. Hemen içimden istiğfar ettim. Bana şöyle seslendi:

«— O öyle Allah'tır ki kullarından tevbeyi kabul eder. (296).» (297).

*
**

Sâlihlerin firâseti hakkında pek çok olay anlatılır. Bütün bunlar, insanın şu görünen beden şeklinin içinde, büyük kabiliyetler taşıyan lâtif bir varlığa sâhib olduğunu gösterir. Sonlu bedeni zaman yıpratır. Fakat ölümsüz ruha zaman tesir edemez. Bedenin ölmesi, insanın yok olması değil, ruhun beden kafesinden kurtulmasıdır, Ruhun gıdâsı ibâdettir. Ruh, ibâdetle arınır, olgunluk kazanır. İnsan, güzel ahlâkıyla, Allah sevgisiyle ruhunu temizleyip ebediyyet âlemindeki makâm ve derecesini yükseltmelidir.

«Allah ve Resûlüne itâat edenler, Allah'ın nimet içinde yaşattığı peygamberler, sıddîkler, şehidler ve sâlihlerle berâberdir. Onlarla arkadaşlık da ne güzel şeydir!» (298).

14 Şubat 1979

---

295. Bakara, 2/239.
296. Şûrâ. 42/25.
297. *Kitâbu'r-rûh*, s. 326. (Haydarâbâd, 1357).
298. Nisa, 4/6.